

ir reikia ieškoti painiavos J. Dlugošo pastebėjimo dėl Beržūnos upės priežasčių. Tačiau XV–XVI a. Lietuvoje niekam nė į galvą negalėjo ateiti, jog Nemigės krašto rytinę sieną ženklinusi Pietų Beržūnos upė iš tiesų jau neberodė baltiškojo kultūrinio tipo lietuvių etnoso ribų. Kilmė, tradicijos, istorinė praeitis buvo svarbiausi veiksniai, todėl ne tik visa Lietuvos bajorija, bet ir Maskolijos politikai Nemigės kraštą, buvusią sritinę Minsko kunigaikštystę, priskyrė grynai lietuviškojo tipo žemėms. Likusieji Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų plotai Lietuvos valstybėje buvo pradėti traktuoti kaip baltarusiški, vadinasi, taip pat negalėjo priklausyti didžiarusiškumą deklaravusiai Maskvai. Tokia Nemigės krašto traktavimo tradicija išsilaikė labai ilgai. XIX a., net ir iki pat Pirmojo pasaulinio karo, Minsko gubernija neoficialiai kartkartėmis Rusijoje būdavo priskiriama prie vadinamųjų lietuviškųjų Vilniaus generalgubernijos valdų, dažniau, žinoma, prie stačiatikiškųjų baltarusiškųjų.

III DALIS

ETNINIAI PROCESAI BANCEROVO–TUŠEMLIOS KULTŪROS BALTŲ, NERUVIŲ (?) ŽEMĖSE VIII–XII a. ANKSTYVOJI LIETUVOS VALSTYBĖS VISUOMENĖ

ETNINĖ RAIDĄ SOŽĖS UPYNE IR UŽKARIAUTOJŲ RADIMIČIŲ VALDŽIA

Etninių procesų, vykusių po VIII a. Bancerovo–Tušemlios baltų kultūros plotuose už Nemigės krašto ribų, apžvalgą patogiausia pradėti nuo Pasožės. Senesnės slaviškojo tipo archeologinės medžiagos nei iš IX–X a. šiame regione nėra. Dažni atvejai, kai ant baltiškojo tipo pilkapių pradedami pilti slaviškieji, pasižymintys dideliu baltiškiosios medžiagos elementų kiekiu. Degintinių pilkapių nedaug. Vietomis buvo deginama ant paaukštinių, vietomis tiesiog ant žemės. Sudegintų kaulų paprastai nerinkdavo, todėl mažai randama ir urnų. Rasta šiek tiek baltiškųjų laidojimo namukų. Esama ir baltams būdingo vyrų lavonų orientavimo galva į rytus. Pastarojo reiškinio apimtis ženkliai. Kapų inventorius itin skurdus. Rasta ir arklio deginimo faktų, dažniausiai, atrodo, pasitaikančių šiaurėje. Inhumacijon pereidinėta X a. pabaigoje – XI a. pradžioje. XI–XII a. laidota ant grunto. XII a., matyt, dėl krikščionybės poveikio, po pilkapių atsiranda duobės. Dar vėliau dingsta ir patys pilkapiai.

Kaip ir kituose užkariauotose baltiškuose kraštuose, Pasožėje senoji baltiškoji kultūra itin ženkliai puošyboje. Yra baltiškojo tipo puošybos analogų su kitomis slavų gentimis, apsigyvenusiomis baltų genčių kraštuose. Puošyba ir kiti baltiškiosios kultūros elementai išplaukia iš Bancerovo–Tušemlios kultūros laikų, taip pat yra latgališkojo arba lietuviškojo tipo.

Pagal baltiškiosios materialinės kultūros požymius Pasožėje matyti, jog krašto slavifikacija buvo labai vėlyva, turėjo siekti Mindaugo laikų Lietuvai. Tokią padėtį patvirtina ir kalbotyros mokslo analizės. XI–XIII a. Pasožės pilkapiai sklidini baltiškiosios kultūros elementų. Ypač reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Smalensko areale krivycių tipo pilkapiuose balticizmai klestėjo VIII–X a. ir po to ženkliai mažėjo. Pasožėje baltiškiosios kultūros elementai slaviškojo tipo pilkapiuose suklestėjo XI–XII a.

Trumpą Pasožės archeologinę apžvalgą šiuo pavyzdžiu baigiu sąmoningai. Tai svarbiausieji faktai, kuriuos gali suteikti archeologija, bandant nustatyti IX–X ir XI–XIII a. Pasožės gyventojų etninę vystymosi raidą. Prisiminkime ir minėtus svarbiausius radimičių istorijos faktus.

Tvirtai užvaldžius užkariautą kompaktišką kraštą, radimičiams teko prilenkti sprandus prieš chazarus bei Kijevo galios centrą. Išlaikydami branginamą suverenumą, radimičiai kurį laiką buvo priversti mokėti jiems duokles. 984 m. Kijevo pajėgos sutriuškino radimičių kariuomenę, o Pasožės kraštą pavertė eiline imperijos dalimi. Tik kaip etnografinis vienetas radimičiai paminėti paskutinįjį kartą 1169 m.

Baltiškojo tipo kultūrinis salynas Pasožėje, kraštui atsidūrus radimičių valdžioje, nei archeologiškai, nei lingvistiškai nefiksuojamas, pastebima tik tai, kad slavifikacija čia buvo labai vėlyva. Dažni atvejai, kai ant baltiškųjų pilkapių imama pilti slaviškuosius, turinčius baltiškojo dvasinio gyvenimo elementų. Jau knygos pradžioje buvo pastebėta, kad baltiškosios kultūros elementų Pasožės krašto pilkapiuose rutuliojimosi tendencijos nenormalios. Laikui bėgant balticizmų kapinyuose ima ne mažėti, kaip, pavyzdžiui, gretimoje Smalensko šiaurėje, bet daugėti. IX–X a. kraštas radimičių užkariaujamas ir administruojamas. Balticizmų suklestėjimas pilkapiuose tenka vis dėlto XI–XII a., taigi po radimičių valdymo pabaigos (984 m.). Vėliau balticizmai pradeda sparčiai nykti, gožiami vis stiprėjančio Mindaugo laikų krikščionybės dvelkimo. Neginčijami faktai rodo, kad radimičių kaip politinio subjekto žlugimas Pasožėje sukėlė savotišką baltiškosios kultūros renesansą. Šie faktai leidžia daryti ganėtinai plačias išvadas apie IX–XII a. etninę Pasožės gyventojų raidą.

Greta antropologijos faktų, XI–XII a. baltiškosios kultūros atgimimas Pasožėje parodo, jog krašto gyventojų daugumą, tarkime, 75–80%, turėjo sudaryti radimičių valdomi autochtonai. Balticizmų suklestėjimas, žlugus radimičių valdžiai, parodo, jog XI a. Pasožės gyventojai etnine prasme negalėjo savęs laikyti radimičiais. Ūkyje ir buityje vartodami daugybę slavizmų, dvasiškai, kaip rodo archeologija, XI a. jie natūraliai labiausiai linko į broliškasias, jų supratimu bancerovščinos kultūros palikuonių, baltų salų bendruomenes. Per Dauguvos kairįjį krantą ir Vitebsko–Oršos baltų bendruomenes juos pasiekdavo latgališkosios kultūros elementai. Lygiai tuo pačiu keliu Pasožės gyventojus pasiekdavo ir lietuviškieji materialinės bei dvasinės kultūros bruožai. Dar reikšmingesnis lietuviškosios gyvenimo bruožams Pasožėje plėtotis turėjo būti Nemigės kraštas ir vakarinis Magilovo srities lietuvininkų bendruomenių salynas Dniepro – P. Beržūnos tarpupyje.

Radimičių valdyto krašto etninė raida pasekama geriau nei bet kurio kito. Ji visiškai paneigia pasaką apie taikų slavų genčių skverbimąsi į regioną, maišymąsi su vietiniais gyventojais ir taikų abiejų etninių grupuočių sugyvenimą. Būdami ganėtinai išsivystę visuomeninių struktūrų prasme, užkariavę Pasožę, radimičiai turėjo maksimaliai išstbulinti savąjį etnosocialinį organizmą. Sudarydami ketvirtąją ar penktąją krašto gyventojų dalį, jie turėjo sukurti ypatingai veiksmingas administracines struktūras. Skirtingai nei kitos, pavyzdžiui, krivyčių arba dregovičių gentys, radimičiai iš užimtojo krašto nebandė niekur veržtis, neabejotinai visą dėmesį telkė „harmoningai“ veikiančiam teritorijos administravimui. Griežta prievarta prieš autochtoniškąją gyventojų daugumą turėjo sudaryti radimičių vidaus politikos pagrindą. Tai, kad vos viename mūšyje Kijevei pavyko visiškai sutriuškinti radimičių kariuomenę, gali būti nuoroda, jog jų pajėgos nebuvo didelės. Ne vienas istorikas bandė teigti, jog radimičiai Kijevo atžvilgiu labai stengėsi išlaikyti nepriklausomybę. Radimičių valdų teritorinis stabilumas ir ganėtinai lengvas jų likvidavimas verčia manyti, kad žmogiškieji genties kariniai ištekliai turėjo būti riboti. Šis ir archeologiniai faktai apie baltiškojo tipo kultūrinį atgimimą po radimičių valdžios žlugimo X a. pabaigoje gali būti priimami kaip ženklas, jog tikrai radimičių tautybės asmenys Pasožėje turėjo teisę vykdyti karinę krašto apsaugos tarnybą. Ar tapo Pasožės baltai, panašiai kaip Spartoje, juodadarbiais radimičių helotais, kurie nuolatos „profilaktiškai“ būdavo terorizuojami bei žudomi, duomenų neturime. Apibendrinant turimų žinių kompleksą, vis dėlto atrodo, jog toks teiginys būtų artimas tiesai. Kaip tik Magilovo krašte, kurio vakaruose tarp Dniepro ir P. Beržūnos IX–XII a. gyvavo stambi, dregovičių administruojama rytų lietuvininkų salinė bendruomenė, o rytuose glūdėjo radimičių nukariautoji Pasožė, ir susiformavo mūsų laikus pasiekęs keiksmazodis „kad tave radimičius pasiimtų“. Nebijant suklysti, galima teigti, kad radimičiai Pasožėje stengėsi iš pašaknų be gailės išrauti vietinius papročius, tradicijas bei kalbą, gyventojų dauguma teroro sąlygomis turėjo būti verčiama perimti užkariautojų diegiamas dvasines bei kultūrinės tradicijas. Atvejus, kai radimičių valdymo metu slaviškojo tipo kapinyuose randami baltiškokie laidojimo nameliai, vyrų kūnai suorientuojami galvomis į rytus ir kt., reikėtų suvokti kaip slapta pavykusius gyventojų bandymus laikytis draudžiamų senųjų papročių bei tradicijų. Minėtieji atvejai, matyt, žmonėms reiškė, kad nors aname pasaulyje jie taps laisvi nuo užkariautojų, gyvens tarp savųjų protėvių vėlių. Laidojant ypatingą autoritetą tarp pavergtųjų turėjusius asmenis, matyt, retsykiais palaidodavo kartu su sudegintu žirgu. Žirgo deginimo atvejai Pasožėje taip pat gali būti nuoroda ir į stipriau išreikštus lituanistinės etnopsichologijos plitimo atvejus, kadangi tik lietuvių gentinėje tautoje, kaimynystėje tai ir buvo praktikuojama.

Radimičių valdžios žlugimas 984 m. išlaisvino krašto gyventojus ne iš politinės, bet iš baisios etnokultūrinės, ko gero ir socialinės spaudos. Galima tik įsivaizduoti, su koku džiaugsmu Pasožėje vėl imta laisvai puoselėti savuosius papročius. Nors Kijevui perėmus kraštą savojon žinion negalėjo būti palankiai žvelgiama į senąją baltiškąją kultūrą, bet neabejotinai buvo liautasi šiuose reikaluose naudoti terorą ir prievartą. Valdant Kijevo vietininkams slaviškojo tipo pilkapiai nebeišnyksta, tačiau kaip jokiam kitame krašte tampa sklidinį pačių įvairiausių balticizmu.

Žlugus radimičių nepriklausomybei, jie turėjo tapti visiška Pasožės gyventojų etnokultūrine mažuma. Labai jau nedaug autochtonų per 150 teroro metų galėjo priimti užkariautojų brukamą etnopsichologiją. Greičiausiai patyrę nemažai paniekos, 1169 m. kaip etnografinė grupė radimičiai paminimi pasutinįjį kartą. Siaubingoji krašto gyventojų mažuma ganėtinai greitai etniškai išnyko kaip dūmas, ryškesniu pėdsaku visuomenėje palikdama slogius prisiminimus ir savojo etninio vardo tipo keiksmažodį. Nepagrįstais, netgi naiviais, reikėtų laikyti kai kurių tyrinėtojų spėjimus, kad iki IX a. Pasožės baltai galėjo sudaryti rodimų gentį. Jei taip iš tikro būtų buvę, tai ir šiandieną bent jau federaliniame lygyje egzistuočių savitus etnokultūrinius bruožus turintis rusakalbiskas Pasožės Radimijos kraštas. Nieko panašaus, kaip matyti, įvykti negalėjo, tarp vietos gyventojų užsifiksavo tik griežtai neigiamas, tūkstantį metų sugebėjęs išlikti, radimičių etnonimo įvaizdis – prisiminimas.

Vertinant apie 150 metų trukusį radimičių teroro valdžios poveikį Pasožės gyventojams, galima būtų daryti tokį apibendrinimą. Būdami vienu labiausiai išsivysčiusių Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) padalinių, vietiniai gyventojai ypatingai turėjo priešintis radimičių reikalavimams etnokultūrinėje srityje. Per visą jų valdymo metą tik kai kurios autochtonų grupuotės galėjo įsilieti į radimičių tautybę. Net šešias kartas žiaurios prievartos persekiojama vietos visuomenė vis dėlto patyrė neišvengiamą akultūrizaciją. Senieji papročiai iš gyvenimo praktikos vis labiau kėlėsi į žodinių pasakojimų ir prisiminimų apie praeitį sferą, paprasčiausiai užsimiršdavo. Kadangi senoji vietinė etnopsichologija jau VIII a. Pasožėje turėjo išgyventi krizę, o naujoji didžiojo konfederalinio tipo visuomenė buvo užuomazgos fazėje, akultūrizuotoji Pasožės visuomenė XI a. pradžioje – XII a. negalėjo turėti aiškios etninės savimonės. Senąją baltiškąją kultūrą puoselėjusieji Vitebsko-Oršos ar Vakarų Magiliovo krašto gyventojai ne vėliau kaip nuo IX–X a. turėjo būti priėmę rytų lietuvininkų etnopsichologiją, tuo tarpu, radimičiams valdant, Pasožėje tai įvykti greičiausiai negalėjo. Po 150 sunkių gyvenimo metų likimas Pasožės gyventojams paliko tik vieną teisę – turėti

vietinių žmonių, „tuteišių“, etnopsichologinį surogatą. XI a. pradžioje šis „tuteišizmo“ variantas dar aiškiai buvo labiau orientuotas į broliškasias Vitebsko-Oršos bei Vakarų Magiliovo krašto lietuvininkų bendruomenes. Nors Dniepro-P. Beržūnos tarpupio lietuvininkų bendruomenės XI a. taip pat jau turėjo gyventi prasidėjusio irimo sąlygomis, visų pirma per jas Pasožės gyventojai tuo metu turėjo godžiai kvėptelėti grynosios baltiškojo tipo kultūros dvelksmo. Per žodinę atmintį išlikusius VIII–IX a. kultūrinius elementus masiškai papildė Dauguvos keliu pagaunamas, geidžiamas latgališkojo tipo baltiškosios kultūros dvelkimas. Lietuviškoji kultūra, paremta visame buvusiam Bancerovo-Tušemlios tipo kultūros areale dar ir etnopsichologinės kaitos veiksniais, į Pasožę XI–XII a. skverbėsi dar tvirtesniais motyvais.

Ar galėjo XI–XII a. Pasožėje atsirasti bendruomenių, aiškiai sugebėjusių pradėti save traktuoti lietuviškosios etnopsichologijos pagrindu? Aiškaus atsakymo į tai nėra. Tačiau prisimenant, kaip staiga atsirado lietuviškosios etnopsichologijos gyvenviečių prūsų kultūros vakaruose iki pat Vyslos, Nemigės krašto ir rytų lietuvininkų salų formavimosi procesus, žinant, jog Pasožės gyventojai aktyviai, savo noru XI–XII a. priiminėjo daugelį lietuviškosios kultūros normų, galima teigti, jog radimičių valdžiai sužlugus, kuriam laikui ir Pasožėje galėjo susidaryti rytų lietuvininkų etnopsichologiją turėjusių pavienių gyvenviečių tinklas. Ypač apie tai verčia pagalvoti reitsyiais pasitaikantys, prabangūs, lietuviams būdingi pavieniai žirgo laidojimo atvejai. Kaip ir vakarinėje Prūsijos dalyje, laiko prasme tokie lietuvininkų kaimeliai negalėjo būti gyvybingi. Pavienių lietuvių gyvenviečių egzistavimas Pasožėje negalėjo trukti ilgiau nei du šimtus metų. Labai svarbu tačiau suvokti, kad tokių gyvenviečių buvimas, greta lituanistinių elementų vartosenos, Pasožėje siekė pagrindinio lietuviškojo etnos konsolidavimosi į feodalinio tipo tautybę, Lietuvos valstybės formavimosi, Mindaugo-Gedimino valdymo laikus.

XI a. Pasožės visuomenė, nors ir akultūruota, „tuteišiškojo“ etnopsichologinio pakaitalo vartotoja, sprendžiant iš to, kaip noriai puoselėjo lituanizmus, savąja dvasia turėjo būti artimesnė dar baltiškojo tipo visuomenei. Laisvųjų lietuvių genčių masyvas, deja, glūdėjo už 300 km į vakarus. Lietuvos valstybė dar nesikūrė, lietuvių kariai dar aktyviai nesibrovė į tokius tolimus kraštus. XI a. visiškai yra laikytinas Kijevo imperijos galios ir klestėjimo laikotarpiu. Jo viduryje lietuviškosios kultūros pozicijos dargi aktyviai buvo pradėtos niokoti Naugarduko-Bresto linijoje, susikūrė Juodosios Rusios kolonija. Šiuo tragišku XI–XII a. pradžios laikotarpiu lietuviškoji kultūra ėmė gesti ne tik Magiliovo apylinkėse, tarp Dniepro ir P. Beržūnos, bet ir

lietuviškajame Nemigės krašte. Tik politinė priklausomybė laisvajai baltiškiosios kultūros visuomenei bei šviežių galių infiltracija, kaip XIII a. viduryje atsitiko išvaduotoje buvusioje Juodosios Rusios kolonijos žemėje, naują lietuviškojo etniškumo formą galėjo Pasožėje restauruoti baltiškojo kultūrinio tipo bendruomenę. Sąlygų tokiems pokyčiams nei XI, nei XII a., kaip matyti, nebuvo, vyko priešingas ištisinės lietuvių kultūros rytinių ir pietinių masyvų niokojimas.

Tai, kad 984 m. kraštas tapo Kijevo imperijos dalimi, Pasožės gyventojai, pusantram šimto metų vilkę sunkų ateivių primestą jungą, turėjo priimti su neslepiančiu pasitenkinimu. Inkorporacija į Kijevo valdas neabejotinai ženklino prievartos ir teroro pabaigą. Daugybės pagoniškujų tautelių likimas tačiau šioje imperijoje buvo ganėtinai panašus. Administruojamos ateivių kolonistų, gyvenančių miestuose-tvirtovėse, priimdamos stačiatikiškosios formos krikščionybę, sykiu su senųjų etnokultūrinių bruožų nykimu, jos prarasdavo ir kalbą. Šio proceso bruožai atsižvelgiant į ypatingas vietinės specifikos aplinkybes akivaizdūs. Pasožėje tai taip pat ganėtinai ryšku. XII a. pabaigoje dėl krikščionybės įtakos vietos gyventojai po pilkapius pradeda kasti duobes. Dar beveik šimtmečiui praslinkus XIII a. išnyksta ir patys pilkapiai. Noriai priėmus lituanizmus ir kitas baltiškiosios kultūros tradicijas XII a. pabaigoje Pasožėje masiškai pradeda stumti christianizacijos skeidžiamos normos. Ganėtinai aišku, kad Pasožės gyventojų požiūris į stačiatikišką krikščionybę turėjo būti palankus. Prievarta radimičių nebaigtos įdiegti kultūrinės normos negalėjo būti gyventojų pernelyg branginamos. Gilios, amžiais nusistovėjusios tradicijos grubiai išrautos. Tobulai smerkiančiai blogi krikščionybei Pasožės dirva ankstesnėje epochoje galima sakyti buvo tobulai išpurenta. Feodalinio skaldymosi procesai Kijevo imperijoje keitė ir Pasožės gyventojų „tuteiškosios“ psichologijos formas, tvirtėjo priklausomumo vietos kunigaikščio valdomiems plotams pilietiškasis pojūtis. Tikinčio krikščionio supratimas, toks svarbus viduramžiais, kompensavo ir Pasožės gyventojų visas kitas etnokultūrinės bei etnopsichologinės savimonės spragas. Išgyventi lituanizacijos elementai, galimas paskirų lietuvininkų kaimelių egzistavimas, XIII–XIV a. politinės aplinkybės leido Pasožės gyventojams neantagonistiškai sutikti Lietuvos valstybės susiformavimą. Stabilia valstybės grandimi Pasožė išbuvo iki pat Lietuvos žlugimo XVIII a. pabaigoje. Sąlygos, kuriomis stačiatikybė šiame išskankintame krašte įžengė į gyventojų psichologiją, turėjo padaryti ją ypač puoselėjama ir vertinama. Prie jos, taigi ir prie rusakalbystės buvo ypač prisirišta, todėl Mstislavlio vaivadijoje labiau nei kur kitur Lietuvoje stotasi prieš valstybinę katalikybę, bažnytinę uniją, valstybėje įsigalinčias polonistinės etnokultūros formas.

KRIVYČIŲ SANTYKIS SU VIETOS GYVENTOJAIŠ SMALENSKO KRAŠTE

Puldami Bancerovo-Tušemlios kultūros baltus, neruvius (?), krivyčiai užėmė dabartines Vitebsko ir Smalensko sritis. Kaip nekeista, senosios baltiškiosios kultūros nykimas šiose žemėse susiklostė absoliučiai skirtingai negu Pasožėje.

Į Smalensko kraštą krivyčiai veržėsi iš Pliskuvos žemių upyno bei Dauguvos ir Dniepro ištakų. Tai, kad čia susiformavusieji ilgojo tipo krivyčių pilkapiai buvo gerokai trumpesni nei Pliskuvos žemėse, verčia kai kuriuos tyrinėtojus manyti, jog jų visuomenė Smalensko krašte buvo nedidelė, be to, gerokai rečiau nei Velikaja baseine išsidėsčiusi. Archeologinė medžiaga teigia ir tai, kad grynai baltiškiosios kultūros salos apie Smalenską sunyksta jau iki XI a. pradžios. Manoma, kad ir baltiškiosios kultūros elementų klestėjimo laikotarpis Smalensko krivyčių tipo pilkapiuose gali būti apibrėžiamas tarp VIII ir XI a. trukusia epocha. Tuo metu, kai Pasožėje žlunga radimičių valdžia, o visuomenėje bando restaurotis baltiškojo tipo kultūra, visų rūšių balticizmai Smalensko žemėse ima ženkliai mažėti. Kalbinio kretoliškumo arba bilingvizmo epocha Pasožėje XIII a. pradžioje greičiausiai pergyvena paskutinįjį relikvinio tipo fazę, tuo tarpu pastarojo laikotarpio Smalensko pirklimių raštuose Rygai jau bandoma pasekti pirmuosius baltarusių kalbos formavimosi požymius. Kalbotyrininkai sutaria, kad kalbinė Smalensko krašto slavifikacija turėjo vykti kur kas sparčiau negu pastarieji procesai užsibaigę Pasožėje arba Dauguvos vidupio baseine. Gerokai spartesnis baltų etnokultūrinio mentaliteto smukimas šiame krašte beveik akivaizdus, galima bandyti tik pagrįsti sudėtingas pastarojo reiškinio priežastis.

Tęsiant knygos pradžioje padarytą prielaidą, jog krivyčiai, kaip ir dregovičiai (druzijai, drauguvyčiai), buvo visiškai tokios pačios klajoklinės kilmės etninis vienetas, turime konstatuoti, jog VIII–IX a., kai buvo užkariautas šiaurinis ir š. rytų Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) kraštas, klajoklinis krivyčių kultūros pobūdis dar nebuvo pasibaigęs. Lyginant kalbotyros ir archeologijos duomenis visiškai akivaizdu, kad būtent krivyčiai tolesnėje savojoje etnokultūrinėje raidoje orientavosi į kaimynų radimičių bei dregovičių pavyzdį, bet ne pastarieji į juos. Ypač stiprų poveikį krivyčiams tokiu atveju turėjo padaryti dregovičiai. Gentinio junginio, kurio krivyčiai nebuvo regėję bent 200 metų, koviniai ir visuomeniniai laimėjimai, matyt, savotiškai turėjo mobilizuoti krivyčių bendruomenę, skatino stengtis neatilikti tokio svarbaus gentinio prestižo ir karo reikaluose.

Po šimtmečio įtemptų karų užėmę Dauguvos vidupio baseiną bei Smalensko kraštą, jausdami ir kultūrinę dregovičių įtaką, ir kylančią Kijevo galią,

krivyčiai atsisakė daugelio savo klajokliškojo tipo kultūros bruožų ir ėmė virsti grynai slaviškojo tipo etnokultūrine bendruomene. Ryškiausių pavyzdžių šioje evoliucijoje galima laikyti IX a. pabaigoje prasidėjusį pereidinėjamą priepalių, slaviškojo tipo pilkapių vartojimo laidojimo reikaluose. Po ilgos pertraukos atsinaujinę ryšiai su dregovičiais turėjo klostytis jau grynai slaviškojo tipo kultūros bazėje. Tai buvo pirmoji galutinio krivyčių suslavėjimo priežastis. Toliau sekė Kijevo imperijos kilimas bei stačiatikiškoji krikščionybės forma, lemtingai keitusi daugybės visiškai neslaviško tipo Rytų Europos etninių vienetų likimą. Metraštinė medžiaga netiesiogiai patvirtina krivyčių slavifikacijos faktą. Turėdami klajoklinio tipo etnokultūrinių bruožų, jie neminimi iš pradžių tarp slavų ir dėsningai atsiduria tarp jų tik visuotinės christianizacijos laikais. Patiems krivyčiams, neabejotinai jau VI a. viduryje turėjusiems daugybę slaviškosios kultūros bruožų, iš tiesų ir nereikėjo didelio poveikio, kad pradėtų darytis grynai slaviškojo tipo etnine bendruomene.

Antropologinė medžiaga, nerodydama skirtumų tarp Pasožės ir Smalensko žemių gyventojų, aiškiai byloja svarbią tiesą: krivyčiai, kaip ir radimičiai, užimtuosiuose plotuose sudarė aiškią gyventojų mažumą. Ganėtinai atšiauriam ir atkampiam Pliskuvos krašte VI a. įsikūrusi egzodinė, klajoklinio tipo etninės kultūros grupuotė buvo negausi. Per 200 egzistavimo metų ji negalėjo tapti neišpasakytai didele, demografinių problemų turinčia visuomene. Ir dabar, ir senovėje šiauriniai kraštai buvo kur kas rečiau demografiškai apgyvendinti.

Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad ir Smalensko krašte užkariautojų mažuma turėjo rasti veiksmingas formas autochtonų daugumai kontroliuoti. Teisybės beieškant, vis daugiau rusakalbių kraštų mokslininkų randa svarių įrodymų, griaunančių idiliško slaviškosios kultūros įsitvirtinimo regione vaizdinį. Žiauraus karo ir žūtutinio priešinimosi vaizdą atskleidžia faktai, jog garsiojo Tušemlios piliakalnio pavyzdžio įtvirtinimus baltiškiosios bendruomenės statėsi ir tuomet, kai Smalensko krašte pradėjo virsti etnokultūrine mažuma greta prievarta įtvirtinamos krivyčių tipo kultūros. Prievartos neišvengiamumas šiuose etniniuose procesuose tapo plačiai pripažįstamu, belieka parodyti jos skirtumus, mastą ir tai, jog kai kuriais atvejais, kaip kad radimičių užimtoje Pasožėje, ji virsdavo kraupaus tragizmo vaizdiniu.

Nors, kaip ir Pasožėje, Smalensko žemėse ateiviai krivyčiai sudarė gyventojų mažumą, slavifikacijos keliai čia buvo visiškai kitokie. Reikia atsižvelgti į tai, kad Pasožė bei Dniepro-Pripetės trikampis buvo užkariautas staigiais, netikėtais ir nepaprastai sparčiai plėtojama puolimais. Krivyčių veržimasis tuo tarpu buvo laipsniškas, ilgas ir pastovus. Smalensko krašto baltų bendruomenės ištiesą šimtmetį krito palaipsniui viena po kitos. Galima

suvokti, jog VIII a. viduryje nukariautos bendruomenės, prievartos spaudžiamos, IX a. pradžioje jau galėjo gyventi gerokai akultūrizuotą gyvenimą pagal krivyčių primetamas bendrines dvasinės kultūros normas. Kitos tuo tarpu šiuo metu dar tebekovojo už savąją laisvę arba buvo tik pradėdamos stumti akultūrizaciją plėtojančiu raidos keliu. Diegti naująsias kultūrinės normas kiekvienai krašto bendruomenei pavieniui turėjo būti gerokai lengviau nei vienu metu šiuo tikslu terorizuoti ištiesą kraštą. Radimičių pasirodymo Pasožėje akivaizdoje ir paskutinės laisvosios Smalensko žemės bendruomenės galėjo prarasti tolesnio priešinimosi krivyčių ekspansijai ryžtą.

Nors krivyčių įsigalėjimą Smalensko krašte turėjo lydėti aiški etnokultūrinė prievarta, jų diegiamas etnokultūrinis modelis, palyginti su radimičiais, o ir dregovičiais, autochtonams turėjo būti kur kas lengviau suvokiamas, vadinasi ir priimtinesnis. Išlaikę klajokliškumui būdingus bruožus, atvirumą kultūriniam mišimui ir nepastovumą, imlumą naujovėms, neturėdami ypatingai gilių tradicijų, krivyčiai patys perėmė gerokai daugiau vietinių papročių bei gyvensenos normų nei tai padarė radimičiai arba dregovičiai. Labai svarbią reikšmę spartesniam dviejų grupių liejimuisi galėjo turėti ir krivyčių kalba. Greta slaviškojo tipo elementų VIII a. joje galėjo būti nemaža vakarų baltams būdingų žodžių, galimas dalykas netgi germanizmų. Dregovičiai šiuo atveju galėjo būti išlaikę tik suvokimą apie savąją draugovės, družijų kilmę, pavienius baltiškiojo tipo žodžius ar specifinius išsireiškimus. Būtina neužmiršti, jog ir patys krivyčiai IX–X a. veikiami iš pietų aktyviai buvo slavofikuojami. Palaipsniui virsdami tipiška slaviškojo tipo bendruomene, jie žymiai subtiliau nei radimičiai paskui save šiuo keliu turėjo traukti akultūruotą krašto gyventojų daugumą. Taigi tokie elementai, kaip atviras klajoklinio tipo krivyčių kultūros pagrindas, ypač po radimičių įsiveržimo pasunkėjusi baltų padėtis regione, laipsniška užkariavimo eiga, prievarta bei pačių krivyčių baigiamojo pobūdžio slavifikacija, Smalensko krašto gyventojų akultūrizacijos eigą darė gerokai kitonišką nei aptartoje Pasožėje arba etnopsichologiškai lietuvišku tapusiame Nemigės krašte.

Tai, kas išdėstyta, atskleidžia skirtumus tarp slavifikacijos procesų, vykusių Pasožėje, dalinai Dniepro-Pripetės trikampyje ir Smalensko žemių ribose. Spartus Smalensko žemių gyventojų slavifikacijos priežastingumas bus vis dėlto nevisiškai atskleistas, jei nebus palyginta krašto raidos specifinė padėtis su Dauguvos vidupio žemių raida. Kaip ne kaip, šias žemes vienu metu tokiais pat metodais užkariavo ir įvaldė tie patys krivyčiai. Slavifikacijos gi eiga Dauguvos vidupio baseine buvo diametraliai priešinga negu Smalensko žemėse. Rytuose ji buvo viena sparčiausių, o vakaruose, atvirkščiai, pati lėčiausia, įgijo unikalius, tik šiam kraštui būdingus, speci-

finius bruožus. Visa tai verčia manyti, jog toli gražu ne nuo vienu krivųčių, jų kultūrinio santykio su vietine gyventojų kultūra, politinio administravimo metodų priklausė Smalensko krašto slavifikacijos tempai, aktyviai šioje srityje galėjo veikti ir kai kurie kiti, strateginę reikšmę turėjusieji veiksniai.

Senosios baltiškosios kultūros gesimą Smalensko žemėse labai spartino politinė krašto vystymosi raida. Miestas anksti, nuo 882 m., (863 m. minimas pirmąsyk) tapo tiesiogine Kijevo centro valda. Dauguvos vidupyje tuo pačiu metu formavosi vietinės galios centras Paluotė. Kijevo imperijos atžvilgiu jo padėtis vis labiau įgijo konfederalinių santykių statusą. Susiformavo vietinė Riurikaičių kilmės dinastija. Riurikaičiai, šeimininkavusieji plačiose imperijos žemėse, į Paluotės valdas nebūdavo įsileidžiami. Savo ruožtu Padauguvio atstovai nebūdavo kviečiami į kitas Kijevo imperijos žemes. Stiprėjant Kijevo ir Paluotės interesų sankirtoms, Kijevui vis svarbesnė darėsi Smalensko tranzitinio punkto reikšmė. Nuo giminingos Paluotės pretenzijų kraštas buvo budriai saugomas. Per Smalensko punktą mezgėsi visi Kijevo ryšiai su Naugardo valdoma šiaure ir Volgos aukštupio baseinu. Tokia politinė situacija ir tranzitinė padėtis, kuo aktyviausiai funkcionuojanti imperinio valstybingumo sistema itin skatino ne tik vietinės administracijos pavaldumą centrinei valdžiai, bet ir sparčią christianizacijos plėtrą.

Visa civilizacinės raidos kontrolė Smalensko krašte IX a. viduryje buvo nebe autochtonų, bet imigrantų iš šiaurės rankose. Iš pietų plūstančios gyvenimo modernėjimo bangos, jų santykis su naujomis vietinėmis galios struktūromis darė papildomas, unikalias prielaidas rusakalbystės plėtrai. Slavifikacijos atžvilgiu pastarieji procesai Rytų Europos erdvėje buvo bendriniai. Smalensko krašto ypatybės sudarė itin geras sąlygas labai sparčiai jų vystymosi raidai.

Kita, ne krivųčių poveikyje glūdėjusi priežastis greičiausiai buvo silpnas lituanistinės kultūros ir etnopsichologijos dvelksmas į Smalensko kraštą lemiamu jam IX–X a. laikotarpiu. Kol IX a. susiformavo ir išsiplėtojo rytų lietuvininkų tipo etnopsichologinės savimonės variantas, dauguma krašto teritorijos virto krivųčių administruojamu plotu. Nors visiškai analogiškas likimas anuomet ištiko ir Dauguvos baseino vidupį, itin nemažai autochtonų pastarajame rajone spėjo pereiti į lietuviškojo tipo etnopsichologiją. Greta lietuviškojo tipo etnopsichologijos, vyravusios Nemigės krašte, rajone tarp Naručio, Dauguvos vidupio, Laukesos u. ir P. Beržūnos susidarė antras pagal mastą rytinių lietuvių tautybės gyventojų arealas. Pastarasis plotas šiaurės rytų kryptimi tiesiogiai ties Naručio ežeru ir Neries ištakomis ribojosi su pagrindiniu didžiojo konfederalinio tipo pirminės lietuvių genties masyvu, todėl, kad ir kiek mažiau nei Nemigės krašte, lietuviškosios etnokultūros

pulsavimas jame buvo juntamas nuolatos ir labai stipriai. Tam tikrą įtaką kalbinėms ir etnopsichologinėms transformacijoms Dauguvos baseine turėjo ir Paluotės politinio centro formavimas. Todėl čionai rusakalbystės plėtotė buvo labai lėta – tempais lenkė tiktai Nemigės kraštą. Ypač tvirtai į lietuviškojo tipo etnopsichologiją įaugęs Vitebsko-Oršos rajonas Smalensko žemės atžvilgiu glūdėjo visiškoje kaimynystėje. Neverta todėl abejoti, jog ir X a. ištvėrusios kai kurios Smalensko krašto baltų bendruomenės IX–X a. turėjo pergyventi analogišką, nors ir labai trumpą tarpinį lietuviškosios etnopsichologijos etapą.

Lietuviškojo etnos jaunumas, jo etnosocialinio organizmo nepakankamas išsivystymas IX a., ypatinga lingvistinio tapatumo tarp Neries baseino ir Padnieprės bazė lėmė, jog anuomet lietuviškoji etnopsichologija visame buvusiam laisvųjų Bancerovo-Tušemlios tipo kultūros baltų, neruvių (?) areale plėtojosi dar stichiškiau nei renesanso laikotarpiu Vyslos-Priegliaus tarpupyje Prūsijoje. Negalėjo aiškiai vykti, išskyrus Nemigės kraštą ir Naugarduko žemę, į šiuos plotus ir jokia Neries baseino pirminės Lietuvos gyventojų kolonizacija. Grynai geografinio nuotolio aplinkybė todėl turėjo lemty, jog Naručio-Oršos linijoje lietuviškosios etnopsichologijos asmenų ratas IX–X a. susidarė gausus, o Smalensko žemėje Oršos-Dniepro ištakų linijoje menkas.

Kadangi etnopsichologija ir etnokultūra nėra adekvatūs dalykai, Smalensko krašto gyventojų santykis su lietuviškumu etnokultūrinio lygmeniu turėjo klostytis kitaip nei etnopsichologiniu. Smalensko žemė visa glūdi vis dėlto Dniepro krantuose ir duoda pradžią Sožės upynui. Nors iš Dauguvos vidupio nėra sunku persigauti į Dnieprą, vis dėlto tai visai kas kita negu gyventi pačiuose judrios prekybinės magistralės krantuose. Smalensko krivųčius dėl to siejo žymiai aktyvesni ryšiai su radimičių, dregovičių ir Kijevo pasauliu. Būdami ryški mažuma, krivųčiai Smalensko krašte galėjo aktyviau mėgdžioti dregovičių bei radimičių administravimo normas. Ypač keiksmažodžiu virstančių radimičių pavyzdys galėjo turėti įtakos ir krivųčiams Smalensko žemėse. Nelaimės, užgruvusios Pasožės giminaičius, galėjo ir Smalensko krašto gyventojų daugumą daryti sukalbamesnę naujųjų užkariautojų reikalavimų atžvilgiu. Dėl senosios neruviškojo (?) tipo etnopsichologinės krizės, nepalankaus geografinio veiksnio lietuviškosios etnopsichologijos atžvilgiu ir vietinės valdžios bei Pasožės kaimynystės poveikio absoliuti Smalensko krašto gyventojų dauguma IX–X a. pasidavė užkariautojų reikalavimams pasirinkdama patį logiškiausią ir patogų vietinio tipo „tuteiškosios“ psichologijos variantą. Labai panašiai kaip ir XI a. Pasožėje po Smalensko kraštą pradėjo plisti gyventojams mielos latgališkosios kultūrinės įsruvos ir įvai-

riausi lituanistiniai gyvensenos elementai. Skirtingai nei Pasožėje, viskas Smalensko žemių etninėje raidoje atrodė labai standartiškai. IX–X a. ilguosiuose, krivyčių primestinio tipo pilkapiuose balticizmai klestėjo tokiu mastu, jog ne vienam archeologui kilo mintis, kad juos paliko specifinės rytietiškosios lietuvių arba latgalių tautybės asmenys. Šiuo atveju archeologinė medžiaga, deja, byloja ne apie tautybę, o apie tai, jog širdimi simpatizuodami baltiškajai kultūrai, absoliuti IX–X a. Smalensko krašto gyventojų dauguma neturėjo jokios realios etnopsichologijos, kurią porai šimtmečių buvo pakeitęs kalbinis kreoliškumas, dvikalbystė ir vietininkiškosios psichologijos surogatas. Esamai padėčiai pakeisti reikėjo papildomų galių injekcijos, kurią atliko iš Kijevo eksportuojama politika ir subtiliai rusakalbystę diegusi stačiatikybė.

Krivyčiams tokioje situacijoje darantis grynais arba pilnaverčiais slavais balticizmų naujo pavyzdžio XI a. apvaliuosiuose Smalensko žemių pilkapiuose pradėjo labai sparčiai mažėti. Šiuokart reikia manyti, kad kalbinis procesas žengė koja kojon su archeologija. Daugelis archeologų linkę manyti, jog tik nuo tada, kai ilgojo tipo krivyčių pilkapius pradėjo keisti apvalieji, galima kalbėti apie tikrą slaviškąją krivyčių tautybę ir etnokultūrą. Tai tik dalis tiesos. Krivyčių tautybė paliko gilesnius pėdsakus žmonių etnopsichologijoje nei kuri nors kita užkariautojų etninė grupė. Deja, ir ji niekur, išskyrus Pliksuvos kraštą, negalėjo būti masinė. Smalensko krašte nepalyginamai daugiau baltų turėjo pradėti save traktuoti kaip krivyčius negu tapo radimičiais Pasožėje. Ir šiame krašte tačiau dauguma gyventojų iki XII a. feodalinio Kijevo imperijos susiskaldymo negalėjo susidaryti kokios nors aiškesnės etnopsichologijos. Smalensko žemė netapo aiškiai išreikštu, savitos etnokultūros Krivyčių kraštu. Gyventojų etnopsichologijos spragas pildė konfesinė savimonė ir vis stiprėjančios feodalinės administracinės valdos teritorinio centro pavadinimas. Kadangi politinis Smalensko miesto svoris buvo žymiai svaresnis nei, tarkime, Mstislavlio, o kančios vedamas įsijautimas į pravoslaviškąją tikėjimo formą, palyginti su Pasože, menkesnis, XI–XII a. pagrindiniu žmonių etnopsichologijos rodikliu turėjo darytis smalenskiečių, po to pravoslavų ir tik trečioje vietoje imperinės Rusios gyventojų sąvoka, kuriai kiek vėliau oponuoti turėjo užgimstantis dar ir baltarusių etnokultūrinės grupės vardo variantas. Lyginant su maskolių ar paluotiečių tautybėmis, smalenskiečių tautybės susidarymui stigo ryškaus krašto politinio savarankiškumo ir atskiros bažnytinės organizacijos. Smalenskiečių sąvoką todėl galima traktuoti kaip probaltiškojo, prolietuviškojo vietininkiškojo tipo etnopsichologijos moduliaciją į gryniesnio stačiatikiškojo rusakalbiškojo tipo vietininkiškumo savimonės variantą.

Kai dėl lietuviškumo, tenka konstatuoti dar porą aplinkybių. Pastebėta, jog toli gražu ne visos vietos bendruomenės noriai ir vienodai sparčiai atsiskarinėjo klajokliškosios kilmės krivyčių suformuotų ilgųjų pilkapių kultūrinio varianto. Perėjimo prie grynai slaviškojo tipo apvaliųjų pilkapių procesas truko kone ištisą šimtmetį. Archeologų tarpe pareikšta autoritetingų nuomonių, kad paskutiniuosius ilgojo krivyčių tipo pilkapius galėjo supilti ir visai ne krivyčių tautybei priklausiusieji gyventojai. Pati didžiausia tikimybė, jog tai turėjo būti bendruomenės, labiausiai linkusios laikytis baltikajam etnokultūriniam pasauliui betarpiškai artimo „tuteiškosios“ psichologijos varianto. Viena kita tokia bendruomenė galėjo turėti ir reikiamus konkrečius rytų lietuvininkų etnopsichologijos bruožus.

Nors grynai baltiškojo tipo kultūros salos Smalensko krašte XI a. archeologiškai neapčiuopiamos, etninės savimonės raidos procesų buvusiam Bancerovo-Tušemlios kultūros genčių areale jokių būdu negalima sutapatinti su archeologijos mokslo duomenimis. Toks reikalo suplakimas yra pagrindinė dabartinės istoriografijos spraga tiriant IX–XII a. krivyčių, radimičių, dregovičių ir bancerovščinos kultūros baltų, rytų lietuvininkų etnopsichologinės transformacijos problematiką. Atsižvelgiant į visą problemos sudėtingumą ir Dauguvos vidurio lietuviškųjų bendruomenių artumą galima daryti prielaidą, jog pavienių ir izoliuotų rytų lietuvininkų kaimelių Smalensko žemėse galėjo užsilykti gerokai ilgiau, iki pat Lietuvos valstybės susiformavimo laikų. Kaip ir visame Bancerovo-Tušemlios kultūriniame plote, kultūrinis lietuviškumo veiksnys ir etnopsichologinė samprata Smalensko krašte nekėlė antagonistinių, svetimo ir nesuvokiamo etninio elemento jausmų. XIII–XIV a. krašte buvo visai neseniai pasibaigęs laikotarpis, kai etnopsichologinis lietuviškumo veiksnys ir gausūs materialiniai lietuviškosios kultūros elementai sudarė neatskiriamą, sudėtinę vietinės gyvensenos dalį. Dėl šių aplinkybių Smalensko krašto gyventojai daugiausia buvo ištikimi bei patriotiškai nusiteikę Lietuvos valstybės gyventojai, religinis gi stačiatikybės santykis su katalikybe taip pat niekuomet nebuvo tapęs itin nepalankiai aštriu.

DREGOVIČIŲ TIPO GYVENSENOS PLĖTOTĖ

Mažiausiai ko gero turime duomenų apie etninę raidą dregovičių užimtame Dniepro-Pripetės, pasak metraštinės medžiagos, Dauguvos-Pripetės trikampyje. Metraštinė užuomina apie Dauguvos upę gali praversti teiginiui, jog būtent dregovičiai įvykdė VIII a. pirmąjį masinį Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) puolimą, nesugebėdami iš pamatų supurtyti tik

stipresniųjų Pasožės, Nemigės krašto ir Naugarduko žemės bendruomenių. Šios milžiniškos, bandytos užgrobti teritorijos nepajėgė išlaikyti ir patys dregovičiai. Iš kairiojo Dniepro kranto jų etnosocialines struktūras IX a. gujo radimičiai. Nuolatiniai, kryptingi krivyčių reidai po šimtmečio vainikavo jų valdžią Dauguvos vidupyje bei Smalensko krašte. Dauguvos vidupį tokiu atveju dregovičių valdžia turėjo siekti mažiau nei šimtą metų. Greičiausiai Vitebsko-Oršos tarpupyje jie turėjo tenkintis minimaliai prilenkdami baltiškios bendruomenės sprandus duoklių surinkimu. Tačiau gana greitai neliko ir tokio poveikio, rajonas tapo krivyčių kunigaikščių administruojamąja dalimi. Dregovičių rankose pasilikti turėjo vakarinių Magilovo apylinkių baltai. Vis dėlto ir į pastarąjį, tarp Dniepro bei P. Beržūnos santakos su Suveisluote (Svisloč) glūdėjusį, rajoną vėliau strateginę iniciatyvą atrodo buvo linkę reikšti Paluotės valdovai. Dregovičių kunigaikščiai aktyvesnių siekių šiaurėje kaip ir neturėjo. Dregovičiams tvirtai priklausė ir išsyk stiprokai tapo kolonizuoti tik patys Bancerovo-Tušemlios kultūros pietūs, Pripetės vandens kelias, kurį jau VII a. Turovo apylinkėse buvo pradėję kontroliuoti Prahos keramikos tipo kultūros slavai, taip pat tarp Dniepro bei Ptičės u. žemupio glūdėje vakariniai Koločino kultūros baltų, deremelų (?) genčių plotai. Visa pastaroji teritorija sudarė pirminį ir pagrindinį dregovičių kultūros arealą. Nors didelė jo dalis seniau priklausė vakariniams Koločino kultūros baltų, deremelų (?) plotams, kaip bebūtų keista, iki šiolei atrodo dar nėra nė vieno kryptingo tyrinėjimo, kokį poveikį pastaroji baltiškoji kultūra galėjo padaryti ateiviams dregovičiams. Nėra ir specialių tyrimų, galinčių pasakyti, kokia apskritai buvo šių baltų, deremelų (?) būklė VI–VIII a. Džiugu nors tai, kad jau ganėtina daug sukaupta medžiagos apie Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) dregovičiams padarytą poveikį.

Stebina tai, kad gausus šiandieninių istorikų ir etnografų būrys, pasiremami bemaž vien dvasinio tipo šaltiniais, konkrečiai dabartiniu folkloru ir liaudies dainomis, bando daryti išvadas apie dregovičių migracijos dydį ir sykiu su jų ekspansija plūdusį slaviškojo tipo kultūros mastą. Dabartinėje Baltarusijoje iš tikrųjų egzistuoja ryški riba tarp pietinių bei šiaurinių etnografinių rajonų. Substratinis baltiškojo tipo kultūrinis pagrindas šiaurinėje Baltarusijoje bei jos vakaruose yra labai ryškus. Pietuose jis yra tarsi ištrintas, vyrauja dažniausiai grynai slaviškojo tipo kultūros motyvai. Riba tarp šių zonų daugmaž atitinka archeologinius plotus, kuriuose įsivyravo krivyčių ir dregovičių tipo materialinės-dvasinės gyvensenos kultūros. Galima suprasti, kad toks aiškinimasis daugumai samprotaujančių asmenų atrodo suprantamiausias. Pietuose atseit vyravo slavų ateiviai, o krivyčių šiaurėje, kad ir sudarydami stambią mažumą, ateiviai sugebėjo lingvistiškai

genčių laikotarpiu asimiliuoti autochtoniškąją daugumą, gerokai pakeičiant vietinius papročius, dainavimo motyvus. Galima sutikti su prielaida, jog dregovičių migrantų skaičius gerokai turėjo viršyti radimičių bei krivyčių kolonizavimo atvejus. Antropologija tačiau nerodo skirtumo tarp dabartinių Pietų Baltarusijos gyventojų ir tų, kurie gyveno šiauriau Minsko-Oršos linijos. Šis nepaneigiamas faktas kalbant apie imigrantus, o ne antriniais dvasinio tipo šaltiniai ir turi tarnauti pagrindu sprendžiant apie slavų infiltraciją į dabartinės Baltarusijos bei Smalensko krašto plotus. Kitoks antropologinis tipas prasideda tik anapus Pripetės pelkių ir Dauguvos-Dniepro ištakų ribų. Buvusieji Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) plotai šiuo atveju neturi perskyrimo su lietuvių tautos gyvenamuoju kraštu. Būdami greičiausiai klajoklinės kilmės etnis vienetas, gyvendami piečiau Pripetės, dregovičiai galėjo neturėti aiškios homogeninės antropologinės išraiškos formų. Jei toks plūstantis antropologinis mišinys būtų buvęs labai gausus, šiandieną tirdami regiono kaukoles neišvengiamai tai turėtume pastebėti. Šito kaip tik ir nematyti, todėl galima manyti, jog vakarų deremelų (?), Koločino kultūros baltų dalį ir Turovo m. apylinkes apgyvendinę dregovičiai geriausiu atveju galėjo sudaryti 40–45% gyventojų. Didesnis skaičius prieštarautų bet kuriai sveikai mokslinei nuovokai. Tarp Dniepro ir P. Beržūnos, virš pastarosios santakos su Suveisluotės u., taip pat Ptičės, Suveisluotės u. aukštupiuose lietuviškose bendruomenėse dregovičių migrantų ilgą laiką iš viso nebuvo. Gilesniu pagrindu slaviškojo etnokultūrinio tipo bruožai Pietų Baltarusijoje, vadinasi, išsiskirti turėjo dėl visai kitoniškų priežasčių ir gerokai vėliau.

Naudojant prievartą, veikiant iš seniau susidariusiam slaviškajam komponentui, didesnis ateivių skaičius pietiniame dregovičių valdų areale turėjo greitai ir didesniu mastu slavofikuoti baltiškąją bendruomenę. Šiauriniame dregovičių tipo kultūros areale reikalai turėjo klostytis visiškai kitaip. Pripetės baseino šiaurė, Lanės, Slučės, Ptičės upynai į dregovičių tipo kultūrinius plotus visiškai įtraukiami IX–X a. Pagrindinė Borisovo-Nemigės komplekso linija (Zaslavlīs, Mainiškė) nusistovi X–XI a. XI–XII a., atrodo, kaip vyraujantis sudėtinis komponentas ši kultūra atsiranda ir Nemuno aukštupyje – Pietų Lietuvoje, Juodosios Rusios kolonijoje.

Šios datos verčia neužmiršti, jog šiaurinio dregovičių kultūros arealo susiformavimas, nekalbant apie jos patekimą į Nemuno aukštupį, priklauso valstybinio funkcionavimo epochai. Tai labai svarbi aplinkybė. Gentinio poveikio laikotarpiu nukariautiesiems autochtonams daugiausia prievarta turėjo būti diegiami reikalavimai priimti kito tipo gentinę kultūrą, tuo tarpu valstybinio tipo valdžia veikė vis labiau toldama nuo tokio būdo.

Nemuno baseino aukštupio kairysis krantas buvo imtas kontroliuoti XI a. viduryje po kryptingo karo su lietuvių kunigaikščiais, dalinai jotvingiais. Iš pradžių visai kaip kryžiuočių ar kalavijuočių ordinuose atrodė buvo pastatytas centrinis Naugarduko atramos taškas ir toli į priekį Nemuno kelyje išsišovęs Gardino kylis. Toliau prasidėjo miestų-tvirtovių, kolonizacijos taškų tinklo plėtojimas. Laikui bėgant jų tankis nuolatos augo. Nesutikdami būti kontroliuojami, lietuviai ir jotvingiai iš pradžių nuo pirmųjų tvirtovių turėjo būti nustumiami į atkampesnes vietas. Tvirtovių skaičiui nuolatos augant, nepriklausomybės išlaikymas tapo neįmanomas, o lietuviškasis etnosocialinis organizmas buvo maitojamas, likviduojant bajoriją ir kunigaikštiškąsias institucijas. Senoji visuomenė turėjo sutikti mokėti duokles, tapti visiškai lojalia naujai atsiradusiai kolonijinių miestų valdžiai. Dregovičių ir kitokio tipo kultūros etnoforų skaičius Nemuno aukštupyje pastoviai didėjo, į kraštą atvykdavo krivycių užkariautųjų žemių bei Valuinės kolonistai. Stačiatikybė plėtojosi aktyviai, bet diegiama, kaip ir visoje Kijevo imperijoje, buvo labai atsargiai, stengiantis nesukelti galimų, dėl religinių motyvų išžiebiančių sukilimų. Mindaugo laikais jau tikrai yra žinoma, jog egzistavo lietuviškosios etnopsichologijos asmenų sluoksnis, subrendęs šiame 200 metų kentėjusiame krašte stačiatikiškojo tipo religijos išpažinimui. Priėmę stačiatikybę tokie gyventojai labai greitai netekdavo ir protėvių kultūros bei kalbos. Kadangi krikščionybė sklido ne iš etnoso vidurio per natūralias savąsias etnosocialines struktūras, stačiatikiais tapdavo paskiros etninės autochtonų bendruomenės. Perėjimas į krikščionybę jas labiau pririšdavo prie vietinio, kolonistų sukurto politinio, socialinio bei teritorinio kolonijos komplekso, tačiau natūraliai atskirdavo nuo pagrindinės autochtoniškosios etninės tautybės, nekalbant jau apie pagrindinę, dešiniajame Nemuno krante gyvenusiąją laisvąją etnoso dalį. Nemuno aukštupyje susiformavus miestų-tvirtovių tinklui, visi civilizacinio proceso saitai, tegu ir ne taip žiauriai kaip Prūsijoje, atsidūrę kolonijinės administracijos rankose, vertė senuosius gyventojus gyvenimo modernėjimą priiminti sykiu su perėjimu į bilingvizmo bei kultūrinio maišymosi stadiją. Labai panašiai etniniai procesai vyko visoje didžiulėje Kijevo imperijoje. Gyvendami Kijevo valstybės valdoje, Nemuno aukštupio gyventojai, nutausdami, nors ir priimdavo dregovičių kultūrinio tipo materialinę gyvenseną, niekada tačiau netapdavo dregovičiais ar kokios kitos istorinės slavų genties tautine dalimi. Tautinė Nemuno aukštupio gyventojų raida Juodosios Rusios kolonijos funkcionavimo sąlygomis yra labai sudėtinga tema, mums gi svarbiausia pamatyti, jog dregovičių kultūros sklidimas dar nereiškia automatiško šio vardo tautybės formavimosi etniškai ir etnokultūriškai pažeidžiamoje teritorijoje.

Šiaurinis dregovičių kultūros arealas buvusiųose pietiniuose Bancerovo-Tušemlios kultūros plotuose formavosi, matyt, kaip tarpinis variantas tarp pirminio Dniepro-Prīpetės pietinio dregovičių valdų trikampio ir Juodosios Rusios kolonijos atvejo. Dregovičių VIII a. užkariautoji teritorija labai anksti tapo sudėtine, itin tvirtai iš centro kontroliuojama Kijevo imperijos dalimi. Priklausomybė imperijai stabdė absoliučiai visų, taigi ir dregovičių tautybės vystymąsi. Pietiniame dregovičių areale, vakarinėje Gomelio srityje, turėjo gyventi ir tikri dregovičiai, ir šio tipo kultūros vartotojai, Koločino baltų kultūros kilmės „tuteišiai“. Dėl galimo didesnio migrantų kolonistų procento susidaręs „tuteišiškojo“ tipo visuomenės variantas labai greitai etnokultūrinėje ir etnopsichologinėje srityse turėjo savąją esmę tapti artimesniu ne baltiškajai, bet slaviškojo tipo kultūrai.

Kijevui ėmus kontroliuoti dregovičių kunigaikščius, jo žinioje tvirtai atsidūrė ir lietuvių sklidas P. Beržūnos-Dniepro tarpupys Magilovo srityje iki šiaurinės Šklovo-Borisovo m. linijos. Ankstesnį, ganėtinai ribotą gentinį poveikį tuo pačiu metu vakarinėje Magilovo srities dalyje turėjo papildyti kur kas aktyvesni valstybinio lygmens kontrolės ir kolonizavimo procesai, darniai derantys su palyginti sparčiu pastarajame krašte stačiatikybės plitimu. Pamažu vakarų Magilovo srities žemių lietuvininkų bendruomenės turėjo pradėti transformuotis į „tuteišiškojo“ tipo mąstysenos gyvenvietes, dregovičių varianto etnokultūros vartotojas. Šie procesai nėra pakenkami gerai iširti.

Šiauriniame dregovičių kultūros areale, susidariusiame istoriniuose Bancerovo-Tušemlios tipo kultūros plotuose, taip pat gausu buvo lituanistinio ir kitokios kilmės baltiškojo tipo kultūrų elementų. Betarpiškas Kijevo artumas, tranzitinis krašto pobūdis, visiška imperijos centro kontrolė iš esmės keitė krašto etnokultūrinę raidą. Kijevui valdant Padnieprys tapo visiškai laisvas emigrantams ir iš atokesnių imperijos žemių. Vystantis teritoriniams ginčams tarp Kijevo ir Paluotės kunigaikščių nemažas dregovičių tipo kultūros gyvenviečių plotas, ypač Nemigės krašte, atsidūrė Dauguvos vidurio elito žinioje. Politiniai XI a. įvykiai ypač stipriai ir skaudžiai turėjo liesti pietinį Nemigės krašto arealą. Ne tik lietuviškumo nykimo prasme vadinasi jame turėjo atsirasti ir etnokultūrinio pobūdžio pokyčiai. Aplinkybių kompleksas veikė taip, kad ir dregovičių kultūrinio tipo vietininkiškios etnopsichologijos gyventojai ilgainiui tarp Dniepro ir Ptičės, Slučės upių gerokai labiau prarado baltiškiosios kultūros bruožus savojo folkloro lobyne. Visa tai tačiau nerodo, kad šiuos plotus kolonizacine prasme būtų žymiai stipriau nei krivycių ar radimičių užkariautąsias žemes paveikę iš pietų atsikrausčiusieji slaviškojo tipo kultūros gyventojai.

ETNINĖ SITUACIJA PALUOTĖS VALDOMAME DAUGUVOS VIDUPIO BASEINE

Prisiminkime dar sykį kraštus, kuriuose Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) gyvenimas po VIII a. pakrypo savitais vystymosi raidos keliais. Šioje dalyje buvo aptarta situacija Smalensko krašte, dregovičių kontroliuotuose plotuose ir Pasožėje. Fragmentiškai čia ir ankstesnėje dalyje buvo paminėtas gerokai jotvingizuotas Nemuno-Skarės (Ščaros) tarpupys, aptartas Nemigės krašto atsiradimas, nesigilinant į jo tolesnio evoliucionavimo sąlygas. Visai nepamirėtas liko tik šeštasis, pats savičiausias, Paluotės centro įvaldytas, Dauguvos vidupio baseinas. Ne vėliau kaip X a. pabaigoje prie tiesioginių savųjų valdų Paluotės kunigaikščiai turėjo prisijungti ir Nemigės kraštą. Dauguvos vidupio ir Nemigės krašto etninės raidos keliai dėl skirtingo šių kraštų susiformavimo skyrėsi ir tuomet, kai naujos sritinės Minsko ir Zaslavlio kunigaikštystės atsidūrė Paluotės kunigaikščių dinastijos rankose. Faktas, kad abu kaimyniniai kraštai atsidūrė vieno politinio subjekto teritorijoje, vyraujantys juose slavifikacijos procesai įgalina bandyti aptarti etninės raidos procesus juose vieną greta kito nedarant tarp jų kokio nors poskyrio.

Paluotės kunigaikštystės formavimosi pradžia buvo analogiška Smalensko krašto formavimuisi. Tolesni politiniai įvykiai pačiomis įvairiausiomis jungtimis Paluotės valdas susiejo su lietuviškuoju genčių masyvu. Vienaip šie santykiai palietė periferinį gentinės lietuvių tautos padalinį Nemigės krašte ir visai kitaip klostėsi su pagrindiniu lietuvių tautą formavusiuoju padaliniu Neries vidupio bei žemupio teritoriniame masyve.

Kaip ir Smalensko kraštą, Dauguvos vidupį krivvyčių kunigaikščiams pavyko nukariauti per kone ištisą šimtmetį trukusius karinius reidus. Archeologiniai duomenys leidžia teigti, jog Dauguvos vidupį užkariavusioji krivvyčių bendruomenė autochtonų atžvilgiu turėjo būti dar mažiau gausi nei Smalensko krašte. Dauguvos vidupio tvarkymas atitinkamai krivvyčiams turėjo būti dar problemiškesnis.

Pastebėtus teiginius patvirtina visuotinai pripažįstama tarptautinės kalbotyros nuomonė, kad skirtingai nei Smalensko krašte, Dauguvos vidupio slavifikacija buvo nepaprastai lėta ir vėlyva, truko ištisą istorinę epochą. Versijų šiuo klausimu yra ganėtinai įvairių. Paminėkim, pavyzdžiui, mažai žinomą baltarusių teiginį. Bandyta aiškinti, kad tik 17,5% Dauguvos vidupio hidronimų gali būti aiškiai apibrėžti kaip slaviskieji. Tiek pat pagal šią versiją gali būti nusakoma ir grynai baltiškiosios kultūros palikimu. Likusieji 65%, pagal tokio aiškinimo šalininkus, gali būti vedami iš abiejų kalbinių šeimų

žodžių. Pastarasis didelis procentas kaip tik ir turi parodyti nepaprastai ilgai gyvavusį bilingvistinį laikotarpį Dauguvos vidupio krašte.

Šiuo atveju galima ginčytis dėl argumentavimo ir kai kurių detalių. Antai jei hidronimui galima pritaikyti aiškinamuosius vedinius abiejose kalbose, atsižvelgiant į gyvavusią bendrą tendenciją išlaikyti senuosius pavadinimus ir aiškiai visišką ateivių krivvyčių mažumą, pirmenybę visais abejotinais atvejais reikėtų teikti senesniems, būtent baltiškojo tipo hidronimų aiškinimams. Tai būtų jau tik kalbotyros reikalai. Etninės raidos rekonstrukcijai dalinai pakanka faktų, rodančių, kad ir kalbotyroje egzistuoja rimti tarptautiniai bandymai svarstyti ilgos, kone 300 metų galėjusios trukti bilingvizmo epochos Dauguvos vidupio žemėse priežastis.

Menkas imigrantų kiekis ir labai sunkus perėjimas į slaviškojo tipo kalbinę kultūrą negali būti traktuojamas kaip švelnaus elgesio su autochtonais pavyzdys. Smurto vartojimas pirminių savosios valdžios primetimo etapu, reikalaujant keisti daugelį gyvenamosios normų gyvenvietėse, kuriose greta autochtonų apsigyvendavo užkariautojai, buvo neišvengiamas. Pasirinkti tokį valdymo modelį, kuris radimičių buvo pritaikytas Pasožėje, galėjo trukdyti pačių krivvyčių visuomeninio organizacinio modelio specifika. Krivvyčių puolimai buvo organizuoti viso etnoso bazėje, tuo tarpu radimičiai greičiausiai laikytini tik stambia, nežinomo etnoso, diasporinio tipo grupute. Radimičių valdymo metodų organizavimui prieštaravo ir tai, jog kraštas labai iš lėto, visą šimtmetį, pėda po pėdos buvo palengva suimtas krivvyčių administracinėn kontrolėn.

Labai savitai Padauguvyje veikusiems krivvyčiams galėjo turėti įtakos pirminės didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties egzistavimas betarpinėje kaimynystėje. Gentinės lietuvių tautos plėtotė link viso kairiojo Dauguvos vidupio kranto neabejotinai turėjo iš lėto rutuliotis jau ir VII a. Magistraliniu keliu etnoso plėtotėi į šiaurės rytus pirmiausia turėjo tapti Dysnos upynas. VIII a. pradžioje lietuviškasis etnosas atrodo ne tik šia kryptimi buvo pasiekęs Dauguvos krantus, bet ir šiek tiek pasistūmėjęs į rytus už Dysnos baseino ribų. Viena Paluotės (Polotesko) miesto kūrimosi versijų byloja, kad VIII a. jo apylinkės buvo gyvenamos būtent lietuvių. Masinis laisvųjų ir pusiau kontroliuojamų bancerovščinos kultūros baltų perėjimas IX a. į lietuviškojo tipo etninę savimonę turėjo kelti jų visuomeninio pasitikėjimo ir stabilumo jausmą, atitinkamai stabdyti krašto slavifikacijos tempus. Materialinėje bei dvasinėje sferose lietuviškojo tipo gyvenama labai stipriai palietė visų IX–X a. Dauguvos vidupio gyventojų savimonę. Lietuvybės pulsavimas prie Dauguvos buvo toks juntamas, kad daugelis vietiniuose krivvyčių tipo pilkapiuose kaip slaviskumą išvelgia nebent bendrą

materialinį jų skurdą ir slaviškojo tipo keramiką. Jau knygos pradžioje buvo paminėta, kad ne vieną sykį ilgojo tipo Padauguvės ir Smalensko krašto pilkapius buvo bandyta traktuoti kaip rytinį gentinės lietuvių tautos tęsinį. Greta menko užkariautojų skaičiaus, lietuviškosios etnopsichologijos pamatu gerokai sutvirtėjusi didelės autochtonų grupės savimonė labai rimtai turėjo stabdyti viso krašto slavifikacijos procesus.

Bandant nusakyti Padauguvio krivvyčių užkariautą plotą daugiausia ji reikia sutapatinti su dabartine Vitebsko sritimi. Pastarajai teritorijai nepriskirtinos vakarinės Vitebsko srities žemės. Vakarinė Paluotės krivvyčių žemių riba turėjo apytikriai driektis nuo Dysnos upės žiočių Naručio ežero link. Atskiroms krivvyčių grupuotėms VIII–IX a. karų laikotarpiu pavyko pasiekti Neries aukštupio krantus ir įsitvirtinti šiame vandens kelyje. Ribą tarp Padauguvio krivvyčių valdų ir Nemigės krašto lietuvininkų todėl derėtų brėžti Neries aukštupiu nuo Naručio u. ir Vileikos miestelio apylinkių. Nuo Neries ištakų, maždaug dabartinės Vitebsko srities siena riba su Nemigės kraštu turėjo driektis iki P. Beržūnos upės, o toliau pastarosios vaga leistis link dregovičių valdų į pietus kiek žemiau Borisovo miesto apylinkių.

Teritorijose, kuriose krivvyčiai apsigyveno greta vietinių gyventojų, jie be skrupulų turėjo versti autochtoniškąją daugumą periminti bent jau pagrindinius savuosius papročius. Ganėtinai sparčiai tokiose gyvenvietėse turėjo įsivyrauti „tuteišiškojo“ pobūdžio etnopsichologijos pakaitalas ir dvikalbystė. Prisimenant, kad etnokultūrinė prasme ir patys krivvyčiai anuomet greičiausiai dar nebuvo grynai slavai, dar labiau įtikėtina, kad dažniausiai buvo pereinėjama ne į bilingvizmą, o į nepaprastai ilgai užtrukusį kalbinį kreoliškumą, liaudiškai variant, į neišpasakyto masto kalbinį žargoną.

Vienas tarpukario Vilnios pedagogas, vežęs moksleivių ekskursiją į Dancigą (Gdanską), kitų vaikų žingeidumus apie apvokietėjusių lenkų kalbą patenkino daugmaž tokiu pavyzdžiu: „Įsivaizduokite pas mus žmogų, rėkiantį „Marusia, nežargaj po ienas bo kon spirnit“. Kažkas panašaus į pastarąjį pavyzdį kasdienėje praktikoje turėjo klostytis visose bancerovščinos kultūros baltų kilmės vietinėse užkariautojų transformuotose bendruomenėse ir ypač krivvyčių užimtuose Smalensko bei Dauguvos vidupio kraštuose. Dėl aktyvaus lietuviškojo veiksmo poveikio panaši kalbinė situacija Dauguvos vidupyje turėjo gyvuoti nepaprastai ilgai. Lingvistinė slavifikacija buvo slenkamojo pobūdžio. Kalbinio kreoliškumo liekanos turėjo egzistuoti net ir Lietuvos valstybingumo laikotarpiu iki pat renesanso laikų. Pastoviausi turėjo išlikti net mūsų dienas pasiekę ypatingai svarbūs buityje ir žemės ūkyje daiktavardžiai, visa kita daugiau ar mažiau greitai tapo iškraipyta, prieš įsitvirtinant slaviškojo tipo kalbos pagrindui turėjo būti vartojama daugybė slaviškojo tipo skolinių.

Greta tokių deetnifikuotų bendruomenių Dauguvos vidupio žemėse turėjo būti daug grynų lietuvininkų salų, kurių bent jau pirmuoju valdymo laikotarpiu krivvyčiai paprasčiausiai nesugebėjo visiškai kontroliuoti. VIII–X a. jų atžvilgiu greičiausiai tenkintasi reguliarių duoklių surinkimu. Greta smulkių paskirų lietuvininkų gyvenviečių į rytus nuo Naručio ežero bei Dysnos žiočių ilgai egzistavo ir dvi labai stambios lietuviškosios kultūros grupuotės. Pirmoji jų laikėsi Paluotės–Liepelio zonoje tarp Ūsuotės ir Ulos upių, antroji jau ne sykį minėta Vitebsko–Oršos rajone. Pastaroji, mažėdama ypatingai lėtai, išsilaikyti sugebėjo tiesiog fantastiškai ilgai. Jai buvo skirta viena pirmųjų septynių Lietuvos krikštui pastatytų bažnyčių. Kalbine prasme jos sunykimas galėjo baigtis net pačioje Naujųjų amžių pradžioje XVII–XVIII a. sandūroje.

Neoficialiai, kadangi nėra pagrįstos koncepcijos, Lietuvos tyrinėtojai linę pritari nuomonei, kad slavifikacijos procesai Nemigės krašte ir Dauguvos vidupyje tikrai būtų žlugę, jei nebūtų ėmęs veikti politinis Kijevo veiksnys ir ypač jo skleidžiama krikščionybė. Šie du svarbiausi slavifikaciją diegę veiksniai negali išeiti už bendrinio teiginio rėmų. Norint sukurti tikslesnį žengimo į rusakalbystę Dauguvos vidupyje ir Nemigės krašte modelį, būtina gerai suvokti be galo svarbų Paluotės miesto ir jo kunigaikščių giminės vaidmenį šių žemių visuomenės gyvenime. Iš metraštinė žinių aiškėja, kad užėmę aptariamuosius kraštus krivvyčiai pradėjo kurti kunigaikštystes. Esant menkam užkariautojų skaičiui ir siekiui valdyti problema galėjo būti išspręsta tik darant kardinalius patobulinimus ankstesniame krivvyčių etnosocialiniame organizme. Karinės demokratijos tipo visuomeninė sankloda tokiems patobulinimams turėjo būti visiškai pajėgi. Nuo IX a. vidurio visos senosios autochtonų gentinės struktūros Dauguvos vidupyje turėjo būti likviduotos, o šio tipo krivvyčių organizacija pradėta keisti grynai valstybinio tipo kunigaikščių valdžia. Pradiniais krivvyčių valstybinio tipo valdžios kūrimo centrais užkariautuose plotuose turėjo tapti Smalenskas ir ypač Paluotė.

Jau minėta, jog artimesnė tiesai turėtų būti toji versija, kuri byloja, kad Palotesko miestas gimė, kai buvo užimta ne latgalių Paltės (pelkės) vardu vadinta gyvenvietė, bet vietinė lietuviškoji bendruomenė. Pastarajai tvirtai sumišus su krivvyčiais turėjo prasidėti svarbaus Paluotės miesto raida. Lietuviškojo Paluotės pagrindo versija įtikinamesnė, nes latgališkasis etnosas niekada nesiplėtojo į Bancerovo-Tušėmlios kultūros baltų, neruvių (?) genčių masyvą. Išsiferencijavusi iš bendro vidurinio kalbinio baltų masyvo dėka ugrofiniškojo substrato, latgalių kalba negalėjo formuotis Dauguvos vidupyje, kadangi ugrofiniškojo elemento čionai nebūta. Lietuviškasis etnosas tuo tarpu vienintelis plėtojosi į feodalinio tipo tautą, apglėbdamas visas be

išimties baltų gentis, taigi ir Dauguvos vidupio bancerovščinos kultūros genčių palikuonių plotus. Gentinės lietuvių tautos plėtotė Bancerovo-Tušemlios kultūros plotuose visur buvo labai aktyvi. Latgališkojo tipo etnosas, nepaisant savojo silpnumo, taip pat šiek tiek vystėsi į plotį, tačiau tik Uždauguvio ugrofiniškosios kultūros gentelių žemėse. Kalbant apie versiją, jog Paluotės miesto vardui galėjo duoti pradžią paltės-pelkės sąvoka, pažymėtina, jog pelkėtumas šiame rajone kur kas būdingesnis kairiajam, itin stiprią lietuviškąją įtaką jutusiam Dauguvos krantui. Verta atkreipti dėmesį, jog Polotos upė nėra visai trumputė, tad dar nuo antikos laikų garsiam komerciniame Dauguvos kelyje baltų laikais ji galėjo turėti prieplaukos prasmę simbolizuojantį Luotės vardą, vadinasi, atitinkamai ir Paluotės konstrukcijos vietovardį. Pagaliau tai, kad Dauguvos vidupyje esama latgalių etnonimą turinčių gyvenviečių, kaip tik parodo, jog jis šiame krašte yra atneštinis. Latgalių tautybės migrantų Dauguvos vidupyje galėjo atsirasti, kai Rytų Latgalos plotai vis labiau darėsi tiesiogiai kontroliuojami Paluotės kunigaikščių. Į Dauguvos vidupį, pagal seniau susiklosčiusią Jersikos ir Kuoknesės kolonijinių centrų administracinę trauką, latgalių galėjo atbėgti baseino žemupyje prasidėjus aršioms ir negailestingiems kryžiaus karams.

Pirmą sykį rašytiniuose šaltiniuose Paluotė, Polotesko miestas pradeda figūruoti 862 m. Riurikaičių giminės atėjimas turėjo stipriai paskatinti pusiau slaviškos krivyčių kultūros slavifikacijos eigą. Dauguvos vidupio krašto specifika bei vietinių Riurikaičių atšakos interesai Paluotės valdovus tačiau vertė vis labiau politiškai atsiriboti nuo Kijevo. Tuo pat metu lygiavimasis būtent į Kijevo centrą konfesinėje bei kultūrinėje sferose darėsi absoliučiai vyraujančiu, niekuo nepakeičiamu procesu. Pagal galimybes stengtasi imperijos centro madas kuo aktyviau diegti pačioje Paluotėje, tiek meninėje, tiek architektūrinėje sferose. Visiškas elito slavifikavimasis, nuo X a. prasidėjęs rusakalbystės poveikis per bažnyčią, daugumą „tuteiškosios“ psichologijos bendruomenių, kalbėjusių baltoslaviškuoju žargonu, XI a. antroje pusėje turėjo pervesti į daugmaž grynojo tipo rusakalbystę. Tuo metu neišvengiamai siaurėjo ir vietinių, grynąją lietuvių kalbą propagavusių rytų lietuvininkų salų plotai. Stiprus šis procesas turėjo būti ir visą XII a.

Greta šių, ganėtinai standartinių, procesų IX–XII a. Padauguvyje išryškėja tik jam būdingas vietinis etninės raidos variantas. Paluotės miesto, kaip svarbaus tarptautinių santykių subjekto, egzistavimas lėmė, jog Dauguvos vidupio krašte dėsningai ima figūruoti paluotėnų (poločany) tautybė. Dėl šio vardo tautybės pareikšta daug prieštaringų pasisakymų. Vieni juos laikė genčių junginiu, kiti, priešingai, smulkia grupuote, diskutuota, kas nuo ko kilo, krivyčiai nuo paluotėnų ar atvirkščiai. Plačiai aptarinėtas šaltinis,

teigiantis, kad Dauguvos, Dniepro ištakų, Smalensko krašto ir Pavolgio krivyčiai kilę iš paluotėnų. Čia nieko nepasakoma apie pačią seniausiąją, kaip dabar jau įrodyta, Pliskuvos krivyčių grupuotę. Neužmirštant šio fakto, galima būtų manyti, jog natūraliai dėl geografinio artumo Pliskuvos kraštui Paluotės apylinkės turėjo būti užkariautos bene anksčiausiai. Iš čia ko gero galėjo vykti daugelis tolesnių krivyčių vykdomų reidų į Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) gyvenamus plotus.

Paluotėnų vardas aiškiai yra kilęs nuo pirmiau susidariusios Paluotės gyvenvietės. Taigi jo kilmė yra ne etnoniminė, bet turi grynai toponiminę prasmę. Vietovardžio, kaip politinio punkto, sėkmingas egzistavimas teikė padidintą reikšmę visuomeninei grupei, tapusiai šio vardo vartotoja. Krivyčiai šiuo atveju yra etnonimas. Taigi paluotiečiai gali būti tik vedinys iš gilesnio krivyčių etnonimo, pastarojo atšaka, atvirkštinis gi variantas, logiškai mažint, yra neįmanomas.

Esminį Paluotės kaip politinių santykių subjekto egzistavimo originalumą turėjo sudaryti nuolatini pabrėžtino savarankiškumo siekimas Kijevo atžvilgiu. Pastaroji savybė ryškiai skyrė Paluotę nuo visų kitų pradžioje Kijevui ganėtinai paklusnių žemių, įskaitant ir tas, kurios gentinio veikimo laikotarpiu buvo krivyčių užkariautos. Dėl šios priežasties aktyviausios krašto gyventojų dalies susitapatinimas etninėje savimonėje su administraciniu politinės galios centru yra visiškai natūralus atvejis. Galima būtų prisiminti spartiečių, romėnų, alžyriečių ir daugelį labai panašių atvejų. Istorine prasme Dauguvos vidupyje susidaręs politinis, teritorinis subjektas buvo visiškai naujadaras, praeityje jokių atitikmenų, kaip, pavyzdžiui, XVI a. Prūsijos kunigaikštystė, neturėjo. Žmonėms gi, visiškai susitapatintiems su čionai funkcionuojančia teritorine visuomenine socialine organizacija, aktyviausiems jos puoselėtojams pabrėžiant savąją, prieš išorinę aplinką aiškiai išreiškiamą etnopsichologinę specifiką, reikalingas buvo įsivardijimas. Kadangi Paluotės miestas ne tik sukūrė tam tikroje teritorijoje sėkmingai funkcionuojančias visuomenines struktūras, bet ir aktyviai kovojo dėl jų savarankiškos plėtotės, miesto vardas, neturėjęs konkurentabilių istorinių krašto pavadinimų, tapo aktyviausios vietinės visuomeninės grupės tautinės saviraiškos priemone.

Bandant nusakyti etninę Padauguvio mozaiką IX–XII a., galima būtų padaryti išvadą, jog egzistavo trys pagrindinės etnokultūrinės bei etnopsichologinės visuomeninės grupės. Sąmoningiausią etnopsichologiją turėjo bei aktyviausi etnosocialine prasme Dauguvos vidupyje buvo paluotiečiai. Krivyčių ekspansijai plėtojantis po visą Dauguvos vidupio bei aukštupio baseiną ir Smalensko kraštą, Paluotės gyvenvietė galėjo įgyti ryškesnę savotiško pradinio atsparos punkto regione vaidmenį. Krivyčių kolonistų

skaičius dėl šios priežasties miesto apylinkėse galėjo būti gerokai didesnis nei visame likusiame okupuotame krašte. Krivyčiams asimiliuojantis su rytų lietuvininkais bei dar nespėjusiais į šią etnopsichologiją transformuotiš tos pačios kalbos baltais autochtonais neruviais (?), betarpiškose Paluotės miesto apylinkėse ir turėjo formuotis pirminė paluotietiškojo tipo etnopsichologiją įgijusioji visuomeninė grupė. Josios didėjimas ir plėtra po Dauguvos vidupio kraštą buvo priklausomas tik nuo savarankiško politinio Paluotės miesto funkcionavimo sėkmės. Miesto santykis su Kijevo centru bei stačiatikybe labai greitai paluotiečių tautybės asmenis pavertė pagrindiniais stačiatikiškos rusakalbiškos kultūros skleidėjais visame Padauguvyje, įskaitant ir dabartinės Latvijos teritoriją, taip pat Nemigės krašte.

Antra, beje, gausiausią Padauguvio gyventojų sluoksnį turėjo sudaryti autochtonų bendruomenės, tarp kurių apsigyvenusiujų krivyčių skaičius galėjo būti nedidelis. Būdami tačiau itin aktyvūs ir disponuodami jėga, tokiose gyvenvietėse krivyčiai sugebėjo vietos gyventojų daugumai primesti daugelį svarbiausiųjų savosios gyvensenos normų atributų, įskaitant ir laidosenos papročius. Archeologine prasme, panašiai kaip ir Smalensko krašte ar Pasožėje, tokius gyventojus bandoma traktuoti kaip krivyčius. Iš tikro gi tokių gyvenviečių visuomenė krivyčių tipo etnopsichologijos turėti negalėjo arba kai kuriais atvejais ji galėjo būti labai nekonkreči. Ir taip neperstipriausiai VIII a. pradžioje funkcionavęs čia gyvenusiųjų žmonių neruvių (?) tipo etnopsichologinis mentalitetas IX a. viduryje turėjo būti galutinai sužlugdytas. Nauja kokia nors savimonė tarp jų susiformuoti taip pat dar negalėjo. Todėl IX a. viduryje Dauguvos vidupio gyventojų dauguma turėjo dėsningai pereiti prie vietininkiškojo tipo etnopsichologinio surogato. Tokios mąstysenos nešėjais galėjo tapti ir daugelis negausių, šiose bendruomenėse apsigyvenusiu krivyčių kilmės asmenų. Politine ir socialine prasme tokie žmonės turėjo būti visiškai lojalūs Paluotės kunigaikščių valdų gyventojai. Kultūrinėje sferoje jie buvo tipiški materialinio ir kalbinio kreoliškumo atstovai. IX–X a. jų gyvensena, greičiausiai, jog ir mišri kalba, turėjo būti artimesnė lietuviškajam, tačiau ne rusakalbiškajam slaviškojo tipo etnokultūriniam variantui. X a. prasidėjus perėjimui į stačiatikybę, šios gyventojų daugumos etnokultūrinis modelis pradėjo didesniu tempu, tačiau vis viena labai palengva moduluoti grynojo slaviškumo ir rusakalbystės link. „Tuteiškosios“ psichologijos atstovai buvo tas gyventojų sluoksnis Dauguvos vidupyje, kurio bazėje IX–XI a. galėjo plėtotis ir daugėti paluotiečių tautybės asmenų. Nors „tuteiškosios“ etnopsichologijos transformacija į paluotiečių tautybę Dauguvos vidupyje aiškiai netapo visuotina arba masine, IX–XI a. ji turėjo būti ganėtinai ženklė. Archeologiniai faktai šiuo etnopsichologinės

transformacijos klausimu gali suteikti tik labai nekonkretų, paviršutinišką patariamąjį pobūdžio paramą.

Trečiąjį Padauguvio gyventojų etnokultūrinį sluoksnį sudarė vien baltiškosios kultūros asmenys. Ne vėliau kaip IX a. pabaigoje visi jie etnopsichologine prasme turėjo save suvokti esą rytų lietuvininkai. Kad ir lėtai, šis gyventojų sluoksnis per šimtmečius nesulaikomai mažėjo. Lietuviškosios etnopsichologijos asmenų santykis su vietos valdžia Padauguvyje turėjo būti ganėtinai švelnus. Tuo jis ryškiai skyrėsi nuo antagonistinio tipo autochtonų santykių XI a. su okupacine valdžia Juodosios Rusios kolonijoje. Nepriklausoma Paluotės kunigaikščių politika Kijevo atžvilgiu, nesutarimai su Naugardu, bandymai kontroliuoti ne tik Nemigės kraštą, bet ir dabartinės Smalensko, Magiliovo, Gardino sritis, taip pat Sėlą, Latgalą, lyvius ir Žiemgalą labai nesiderino su skurdžiais Dauguvos vidupio žmogiškaisiais rezervais. Matyt, pats gyvenimas turėjo versti Paluotės kunigaikščius stengtis išnaudoti absoliučiai visus žmogiškuosius rezervas, taigi ir lietuviškąsias bendruomenes savojoje užsienio politikoje. Žinių apie tai beveik nėra. Bendra logika, pasinaudojimas latgalių daliniais, skurdūs faktai, išlikęs supratimas apie pagonių lietuvių narsą verčia neabejoti, jog tam tikromis aplinkybėmis lietuvių bendruomenių kariai aktyviai būdavo pasitelkiami Paluotės kunigaikštiskųjų šeimų gynybiniais interesams.

Žinių, kokiomis formomis lietuviškoji Padauguvio visuomenės dalis buvo integruota į Paluotės kunigaikštystės gyvenimą, be nuotrupų karinėje sferoje, iš viso nesama. Pagonybę išpažįstantieji lietuviai nebuvo siejami su kitomis bendruomenėmis, išpažinusiomis stačiatikybę. Socialiai matyt jie turėjo būti daugiausia neįbaudžiovinti. Jogailos rūpestis, kai net dvi iš septynių pirmųjų bažnyčių skyrė rytų lietuvininkams, parodo jų kaip svarbių ir laisvų žmonių krašto gyvenime reikšmę. Paluotės kunigaikščiams rytų lietuvininkai neišvengiamai turėjo mokėti duokles, tvarkyti kitus bendrinius prievolinius reikalus. Su visu kraštu jie siejosi per prekybą turguose, druskos ir geležies įsigijimo sistema. Per administracinę, prekybinę bei karinę sferas lietuvininkų seniūnai bei turtingesni ir įtakingesni asmenys aktyviai galėjo pajusti tuos privalumus, kuriuos socialinėje hierarchijoje ir karjeroje galėjo duoti aktyvus bendravimas su paluotiečių tautybės hierarchija bei stačiatikybe. Lietuvininkų bendruomenių etnokultūrinė transformacija logiškai ir turėjo vykti visų pirma prarandant kai kurių bendruomenių elitinius sluoksnius bei tiesiogiai su jais susijusius artimus ir veikiamus asmenis. Tokių socialinių sluoksnių krikštas turėdavo atverti stačiatikiškajai christianizacijai ir visos bendruomenės vartus. Su ja lietuviškosiose gyvenvietėse neišvengiamai plėtojosi ir rusakalbystė. Priešakiniai slavifikacijon traukiami lietuvininkų sluoksniai galėdavo

tapti netgi paluotiečių etnopsichologiją turinčiais asmenimis, tuo tarpu dauguma į slavifikacijos procesus įtraukiamų lietuvininkų turėdavo gauti tik „tuteišiškojo“ tipo etnopsichologinį pakaitalą. Kai kurie tokie asmenys galėdavo aktyviai išpažinti stačiatikybę, nemažai ir perėjusiųjų į kalbinį bei kultūrinį kreoliškumą ganėtinai ilgai sugebėdavo išlikti pagonimis. Bandymų teigti, jog Paluotės kunigaikštystėje būta vėlyvų slavų pagonių, yra nemažai. Artimiausia prie tiesos vis dėlto yra versija, jog tai buvo naujai, lietuvininkų pagrindu, besiformuojančios, kreolinės lingvistiškai, „tuteišiškosios“ etnopsichologijos bendruomenės. Tokio tipo etninės transformacijos procesai mažesniu mastu turėjo vykti ir visą XIII–XIV a. Lietuvos valstybės funkcionavimo laikais.

Suskirsčius IX–XII a. Dauguvos vidupio gyventojus į tris etnopsichologines gruputes, pažymėtina, kad jų tarpusavio padėtis nuolatos kito. Negalima tačiau laikyti supaprastintos versijos, pagal kurią lietuviškosios bendruomenės nuolatos turėjo papildyti vietininkiškosios psichologijos Padauguvio gyventojų gretas, o pastarųjų sluoksniai būtų tarnavę mitybine terpe paluotiečių tautybės formavimuisi. Faktas, jog paluotiečių tautybė Padauguvyje netapo masine ir visuotine, rodo, kad būta ganėtinai svarių šalutinių veiksnių, gebėjusių dar kitaip pakreipti Dauguvos vidupio gyventojų etninę raidą. IX–XII ir XIII–XV a. raida šiuose kraštuose baigėsi baltarusiškosios tautybės susiformavimu renesanso laikais. Nors šioje knygoje nenagrinėjama baltarusių tautybės atsiradimo, apsiribojama lietuviškojo etnoso raidos apžvalga rytuose iki Mindaugo ir Lietuvos valstybės sudarymo laikų, paluotiečių tautybė, IX–XII a. dariusi labai svarbią įtaką lietuvių etnosui bei politinėms pastarojo struktūroms, reikalauja platesnio apžvelgimo.

Pažymėtina, jog procesai, adekvatūs paluotiečių tautybės formavimuisi Padauguvyje, vyko visoje buvusioje Bancerovo-Tušemlios baltiškiosios kultūros teritorijoje ir netgi visos Kijevo imperijos mastu, jeigu, žinoma, atmesime jos metropolinį arealą, glūdėjusį dabartinėje Ukrainoje. Nukariaujant įvairias tautes, agresoriaus nuožiūra, pagal realią karinę-politinę situaciją bei administravimo galimybes, dirbtinai, nekreipiant dėmesio į senąsias etnines tradicijas ir ribas, būdavo suformuojamas teritorinis kompleksas su administraciniu centru miestu-tvirtove. Laikui bėgant tokiose teritorijose susidarydavo smulkesnių gyvenviečių ir miestelių tinklai. Įvairialypį poveikį patiriantys autochtonai palaipsniui transformuodavosi bilingvistinio arba kreolinio kalbinio tipo vietininkiškosios psichologijos visuomenės link. Riurikaičių interesai ir pabrėžtinai visos Rusios (vseju Rusi), vadinasi imperijos, stačiatikių bažnyčia propagavo naujo vardo tautiškumą bei religiją. Vietininkiškoji gi

žmonių psichologija, bent jau pirmuoju etapu, į šias protui sunkiai suvokiamas vertybes ne itin būdavo linkusi gilintis. Rusakalbystei vis dėlto progresuojant, vietininkiškumo porūšiui transformuojantis į rusakalbystę, gyventojų tapatumo jausmui vis labiau, ypač XII a., ėmė antrinti Riurikaičių imperijos skaldymosi procesai ir vietinės valdžios pozicijų tvirtėjimas. Tokios sąvokos, kaip smalenskiečiai, naugardiečiai, riazaniečiai ar maskoliai, turėjo pradėti rutuliotis pralenkdamos diegiamojo rusiškojo etnoso plėtojimosi spartą. Motininis Mažosios Rusios rusiškasis etnosas dabartinėje Ukrainoje nebuvo linkęs šį etnonimą taikyti visiems Didžiosios Rusios – imperijos gyventojams, netgi spėjusiems tapti tikrais stačiatikiais bei rusakalbais.

Paluotiečiai yra vienas itin ryškių bei savitų šių procesų pavyzdžių, spėjęs išsirutulioti iki savąją etnopsichologiją turėjusios etninės grupės. Tarp tokių, link tautybių Kijevo imperijoje evoliucionuojančių, teritorinių krašto bendruomenių ryškiausi dar buvo naugardiečiai ir maskoliai. Remdamiesi imperinės bažnyčios ir Riurikaičių valdų idėjomis, Maskolijos valdovai dėsningai pradėjo ugdyti didžiarusiškąjį etnosą. Visur kitur ryškesnę specifiką turėjusioms teritorinėms bendruomenėms išaugti iki atskiros tautybės rėmų pristigo politinių galių. Naugardiečiai, dėl savojo krašto etnogenezės ir politinės struktūros specifikos galėję išsivystyti į atskirą rusakalbiškojo tipo tautybę, pristigus politinių galių, taikant genocido tipo metodus, Jono Žiauriojo paprasčiausiai buvo likviduoti.

Paluotiečių tautybės likimas taip pat buvo nulemtas politinių aplinkybių. Sėkminga paluotiečių tautybės raida baigėsi sulig politinės Paluotės miesto krizės pradžia XII a. viduryje ir prasidėjusiu vietinių valdų aižėjimu. Stačiatikybės ir rusakalbystės procesai šiuo metu visame Padauguvyje ir Nemigės krašte rutuliojosi toliau savąja vaga. Baltiškiosios kultūros ir kalbos elementus puoselėjančiai „tuteišiškojo“ tipo bendruomenei tokios sąvokos, kaip druciekiečiai, vitebskiečiai ar zaslavliečiai, ėmė įgyti paluotiečių sąvokai analogišką vertę. Principas, pagal kurį vadiniesi tuo, kam priklausai ir kur gyveni, politinės krizės sąlygomis pažaboję tolesnę paluotiečių tautybės vystymosi raidą. Atitinkamai kas buvo spėjęs pajusti esąs paluotiečių etnopsichologijos skleidėjas, tokiu ir turėjo išlikti, kol visko nenustelbė prasidėjęs baltarusiškosios tautybės formavimasis. Dauguma elitinių sluoksnių pagal tą patį teritorinį-politinį priklausomumo principą vėliau perėjo ir į lietuvių tipo etninę psichologiją, bet dėl konkrečių priežasčių nebegrižo į baltiškojo tipo kultūros etnoforų gretas.

Tai, kad nuo XII a. vidurio paluotiečiai kaip savita tautinė grupė palengva ima pereidinėti į degradacinę būklę, tiesiogiai neatsiliepė jų materialinei

gyvensenai ir dvasinei kultūrai. Stačiatikybės ir rusakalbystės plėtros gilėjimas regione, šios tautinės grupės gyvensenos elementus Padauguvyje ir Nemigės krašte darė vienais patraukliausių. Puikiu pavyzdžiu, jog archeologinių duomenų negalima aklaipai tapatinti su etnopsichologiniais procesais, gali būti teiginys, jog Nemigės krašto centrą paluotiečiai pasiekė tik XV a. Šiuo metu visu smarkumu formavosi baltarusių tautybė. Paluotiečių gyvensenos elementai, kaip to meto sudėtinė besiformuojančios baltarusių etnokultūros dalis, rado vietą plėtotis tik ką iš lietuviškumo į rusakalbystę bebaigiančiam transformuotis Nemigės krašte. Tai labai nulėmė IX–XII a. susiformavę ryšiai bei traukos dėsniai.

Baigiant IX–XII a. etninių procesų Dauguvos vidupyje apžvalgą dera paliesti P. Dusburgo pastabas krivvyčių klausimu. Kryžiuočių kronikininkas pamini krivvyčių žemę, greičiausiai turėjusią būti netoliese nuo Naugarduko apylinkių, taip pat pažymi krivvyčių priklausomybę nuo gentinės lietuvių tautos religinio vado Krivių krivaičio. Glaustai palieskime abi šias problemas pradėdamas nuo krivvyčių žemės Panemunėje.

Nesunku pastebėti, kad rusiškojoje bei baltarusiškojoje istoriografijoje tęsiasi dažniausiai realiais faktais nepagrindžiama, romantizuota krivvyčių etninio junginio tradicija. Šioje knygoje bandoma parodyti, jog tikrai grynos vyraujančios visuotinės tautybės forma krivvyčiai galėjo egzistuoti nebent šiauriniame Pliskuvos krašte, kur susiformavo vadinamosios Pliskuvos tarmės. IX–XII a. Padauguvio ir Smalensko kraštų gyventojai gali būti laikomi tikrai daliniais krivvyčių kultūros vartotojais „tuteišiais“. Tai nereiškia, jog minėtuose kraštuose aptariamuoju laiku negalėjo būti asmenų, laikusių save aiškiai išreikštais krivvyčiais. Reikalas tas, kad jų skaičius šiose žemėse turėjo būti labai nedidelis. Padauguvyje, veikiami vietos realijų, krivvyčių tipo etnopsichologijai artimiausi asmenys IX a. virto paluotiečiais. Politinio valstybingumo sąlygomis toks etnonimų išsiskyrimas reiškia atskirą, tegu ir stipriai krivvyčių kilme grindžiamą etninę grupę.

Aukščiausių neobjektyvumo laipsnį krivvyčių problematika ko gero buvo pasiekusi Nemuno aukštupio regione. Remiantis tik vizualiniais įvaizdžiais, krivvyčių pilkapiams neretai čia būdavo skelbiami gamtos suformuoti dariniai. V–VI a. medžiagos, leidžiančios ką nors pasakyti apie krivvyčių gyvenimą Nemuno aukštupyje, nesama. Nežino to ir metraštiniai duomenys. Daugelyje darbų vis dėlto vyrauja sunkiai slepiamas noras nors tikimybių sferoje pabrėžti, jog migruodami į šiaurės rytus krivvyčiai kad ir trumpam laikui Nemuno aukštupyje apsigyventi vos ne privalėjo. Žinant, jog Naugarduko žemė VI a. buvo Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?), jotvingių ir lietuvių genčių sankirtoje, gal ir galima manyti, kad teritorija galėjo būti

patogi tranzitinėms migracijoms. Taip spėjant, prielaida, jog krivvyčių migracija į šiaurę galėjo vykti Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų pasieniais pradžioje su jotvingiais, o iš čia V. Beržūnos ir Naručio upėmis greta lietuvių gyvenamųjų plotų, verta dėmesio. Daugiau, deja, nieko konkretaus apie tai pasakyti neįmanoma. Bet koks ilgesnis vienos ar dviejų kartų apsigyvenimas Nemuno aukštupyje būtų palikęs nors kiek apčiuopiamus materialinius pėdsakus.

VIII–IX a. krivvyčiai galėjo puoselėti viltį užgrobti visą Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) teritorinį masyvą. Tokias užmačias koregavo gyvenimo realybė. Dalį jų vėliau galėjo perimti Paluotės kunigaikščiai. Nedidelė krivvyčių diaspora VIII a. tikrai sugebėjo įsiveržti į Nemuno aukštupį. Paskiros jų grupelės apsigyveno dar toliau Jotvingijoje, netgi dabartinės Lenkijos plotuose. Tokių „įsiauđrinusių“ diasporų motyvai nepaaiškinami. Bandytas zonuoti grįžimo į protėvių valdytuosius plotus pietvakariuose galimybę? Tai būtų tikrai eilinė spėlionė, tolygi daugeliui analogiško lygmens niekada iš esmės nepagrindžiamų versijų.

Realybėje Paluotės kunigaikščiai turėjo pretenzijų valdyti Naugarduko–Gardino kraštą, vykdė į šias žemes kovinius reidus. Realizuoti savuosius norus Nemuno aukštupyje, deja, jie pasirodė per silpni. Suorganizavusi galingą ekspansiją, Juodosios Rusios koloniją šiose žemėse XI a. sukūrė Kijevo valdžia. Labai greitai šiuos įvykius pakeitė įnirtingas Paluotės–Kijevo valdovų konfliktas, pribloškęs amžininkus savuoju žiaurumu. Kovų sūkuryje nušluoti nuo žemės paviršiaus tapo Mainiškės (Mencos) bei Nemigės miestukai, įvyko didžiulis Nemigės mūšis.

Įtempti santykiai su Paluote galėjo turėti įtakos požiūriui į krivvyčius Juodosios Rusios kolonijoje, tiek į VIII a. diasporą, tiek į galimus naujuosius migrantus iš Padauguvio ar Smalensko kraštų. Kolonijos valdžia galėjo tiesiog ne itin jais pasitikėti. Tai galėjo turėti įtakos negausios Nemuno krivvyčių diasporos suartėjimui su lietuvių autochtonais. Nuo Nemigės karo pastebimas politinių ryšių prieš Kijevo stiprėjimą tarp Paluotės kunigaikščių ir laisvųjų lietuvių genčių valdovų. XII a. viduryje prasidėjus tiesioginiam gentinės lietuvių tautos evoliucionavimui į feodalinio tipo etnosą, ryšiai tarp lietuvių ir Panemunės krivvyčių diasporos galėjo įgyti naujų kokybiškų bendradarbiavimo formų. Čia galėjo glūdėti teiginių apie krivvyčių žemę Panemunėje, pagal P. Dusburgą, logikos užuomazga. Dėl jų santykio su lietuviškąja religine sistema, atsižvelgiant į klajoklinį VIII a. krivvyčių kultūros pobūdį, menką diasporos skaičių Nemuno aukštupyje bei labai stiprų regione lietuviškąjį veiksnį, kuris čia vyravo iki XI a. vidurio, galima suvokti, kad krivvyčių perėjimas į lietuviškąjį pagonybės variantą Panemunėje galėjo būti visiškai realus.

Dar viena tikimybė, jog P. Dusburgo pastebėjimas apie krivyčių pavaldumą lietuvių genčių Krivių krivaičiui yra ne išsigalvojimas, bet realybė, galėjo glūdėti ir IX a. Padauguvio gyvenimo realijose. Dabartinę Ukrainos teritoriją vakarų baltai buvo infiltravę net kelis sykius. Neabejotinai tai įvyko VI–V a. pr. m. e., kai baigėsi skitų antplūdis į dabartinės Lenkijos plotus. Kitą kartą tokios migracijos turėjo vykti Gotiškosios Gardarikės laikais. Šių migracijų šviesoje reikia ieškoti sąsajų, jungusių pirminės Rusios pagoniškąjį tikėjimą su būtent vakarų baltų religiniu variantu. Kai kas, pvz., net bando įrodyti, jog Peruno sąvoka yra baltiškiosios kilmės. Jeigu krivyčių kaip klajoklinės kilmės etninio subjekto versija yra teisinga, jų artumas vakarų baltų tikėjimui VIII a. turėjo būti dar labiau artimesnis.

Krivyčių ekspansijai pasiglemžus Dauguvos vidupį bei Smalensko kraštą, pagrindinę gyventojų dalį čionai IX–X a. sudarė asmenys, etnopsichologinėje sferoje laikę save ne krivyčiais, bet vietiniais iš senų senovės gyvenančiais tėviškėje žmonėmis. Kadangi visuose krivyčių užkariauotose plostuose IX a. aktyviai plėtojosi ir grynai lietuviškojo tipo etninė mąstysena, „tuteiškosios“ daugumos gyvenime lietuviškojo tipo gyvenenos normos aiškiai užėmė nepaprastai svarbią vietą.

Pats pilkapis, būdamas glaudžiai susijęs su tikėjimu, yra ganėtinai svarbus religijotyros objektas. Deja, jis ne tik dažnai neparodo gyventojų etninės savimonės, bet ir negalima jo pagrindu nustatyti tikslaus vietinių dievų panteono. Pvz., rytiniuose ir vakariniuose Šventosios u. krantuose laidosena buvo labai skirtinga, etnosas gi ir tikėjimas buvo bemaž vienas ir tas pats. Kad Padauguvio ir Smalensko kraštų gyventojai perimtų laidosenoje ilgųjų pilkapių formavimo tradiciją, krivyčiai aiškiai turėjo vartoti brutalią prievartą. Tai, kad ilgojo krivyčių tipo pilkapiuose gausu lituanistinių elementų ir šalimais, betarpiškoje kaimynystėje vienu metu dažnai gyventa pakankamai daug grynai lietuviškosios etnopsichologijos gyventojų šalininkų, leidžia realiai paklausti apie būtent lietuviškojo tipo religijos reikšmę visų IX–X a. Padauguvio ir Smalensko krašto žmonių gyvenimui. Mažesniu mastu tai, beje, galioja ir visiems likusiesiems radimičių bei dregovičių pradėtiems kontroliuoti Bancerovo-Tušemlios kultūros genčių, neruvių (?) gyventiems plotams.

Latgaliai visiems rusakalbiams stačiatikių kaimyniniams kraštams galiausiai pritaikė krivyčių etnonimo sąvoką. Kaip lietuviai galėjo vadinti Dauguvos vidupio bei Smalensko žemę IX–X a., yra visiškai neaišku. Poločanų, beafrikatėje lietuvių kalboje paluotėnų, sąvoka lietuviškojoje etnopsichologinėje atmintyje nefiksuoja. Jos neįsitvirtinimas ir kaimyninėje Latgaloje gali būti kaip dalinė nuoroda į tai, jog nepaisant to, kad paluotėnų kultūrinės gyvenenos įtaka buvo labai ženkliai, pati jų tipo etnopsichologija nebuvo

itin giliai į žmonių sąmonę suleidusi šaknis. Pagal visą logiką IX–X a. Dauguvos vidupys lietuviams galėjo turėti dvi simbolines psichologines reikšmes. Pirma, savas, lietuviškosios sklidinasis kraštas. Antra, krivyčių užkariautosios žemės, su kurių gyventojų dauguma lengva susikalbėti gimtąja kalba, kurių tikėjimas, kad ir turintis keistenybių, iš esmės priklauso lietuviškojo tikėjimo grupei.

Jeigu tad P. Dusburgo komentaras apie krivyčius ir jų religiją išsina už mažos, Nemuno aukštupyje gyvenusios diasporos rėmų, tokio aiškinimo priežasčių galima ieškoti tik Dauguvos vidupio IX–X a. gyvenimo realijose, apskritai ir Smalensko krašte.

Kijevo Rusios ir stačiatikybės plėtotė, kaip matyti, žudančiai veikė visas vietines žmonių etnopsichologijas, taigi ir itin neaiškiai Smalensko bei Dauguvos vidupio krivyčių etninę sampratą. Tarpinis variantas šiame kelyje buvo įsivardijimas pagal teritorinę politinę gyventojų priklausomybę smalenskiečiais, paluotiečiais, derinant tai su didėjančia krikščionių stačiatikių konfesinio bendrumo nuojauta, dalinai tam tikrais miestų gyventojų atvejais ir su Kijevo imperijos, Rusios sąvoka.

ETNINĖ RAIDĀ NEMIGĖS KRAŠTE

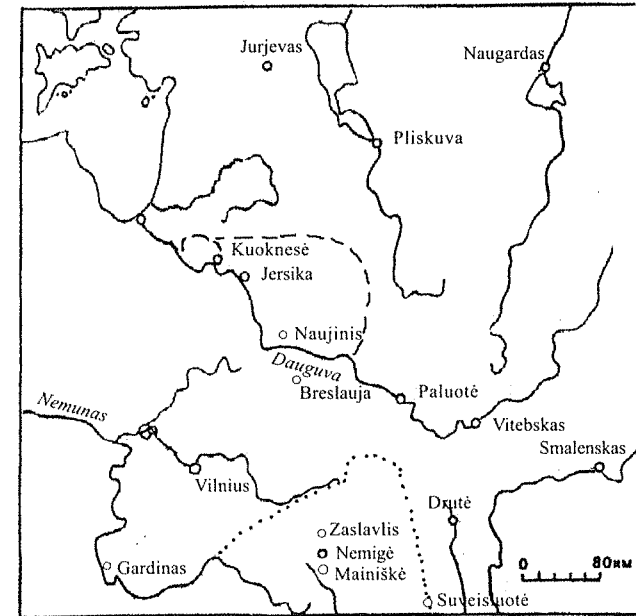
Istorijos šaltiniai neginčijamai parodo, jog Nemigės kraštas tapo Paluotės kunigaikščių valda. Etninė krašto raida, palyginti su Dauguvos vidupio žemėmis, tačiau aiškiai skyrėsi. Bene ryškiausiai tai parodo faktas, jog Nemigės krašte nesiformavo Dauguvos vidupiui būdinga paluotiečių tautybė. Paluotiečių sukurtos kultūros elementų pasirodymas Nemigės žemėje XV a., kai formavosi baltarusių tautybė, niekaip negali atspindėti etninės šios tautybės raidos. Logiška išvada gali būti tik viena – palyginti su Dauguvos vidupiu, Nemigės kraštas Paluotės kunigaikščių turėjo būti pajungtas šimtu ar net dviem šimtais metų vėliau, jame spėjo susidaryti vyraujantis, ištinis rytų lietuvininkų etninis masyvas.

Paluotės kunigaikščių kontroliuojama valda Nemigės kraštas turėjo darytis ne vėliau kaip nuo X a. vidurio. Etniniai procesai jame nebuvo tokie sudėtingi, kaip Padauguvyje, turėjo ryškiai vietinę specifiką. Kertiniai momentai, dėl kurių susidarė prielaidos vykti pokyčiams etnokultūrinėje srityje, čionai priklausė politinių pasikeitimų sferai. Svarbią komercinę, finansinę bei strateginę reikšmę turėjusios perėjos į Dniepro baseiną traukė į Nemigės kompleksą tiek dregovičių, tiek krivyčių kilmės kunigaikščius. Būdami aktyvesni ir savarankiškesni, Paluotės politikai šiame rajone aiškiai nukonkuravo

Dniepro-Prīpetės trikampio (taip pat Kijevo) veikėjus. Tai, kad X a. dregovičių kultūrinio tipo migrantai atakavo Ptičės-Nemuno perėją ir sugriautos lietuvininkų gyvenvietės vietoje pasistatydino savąją Mainiškę-Mencą, gali būti nuoroda, jog tuo metu Paluotės kunigaikščių pozicijos šioje žemėje nebuvo labai tvirtos ir neginčijamos. Kiek vėliau atsirado čia ir Zaslavlis, kuriame, greta vyraujančių Padauguvio kolonistų, kūrėsi dregovičių kultūrinio tipo diaspora. Visas šis trijų, betarpiškoje kaimynystėje stovėjusių miestelių kompleksas, tarp kurių Nemigė atrodo buvo pati svarbiausioji, X a. pabaigoje turėjo būti kontroliuojamas Paluotės kunigaikščių. XI a. viduryje Kijevui tikraja žodžio prasme nušlavus šiuos miestukus nuo žemės paviršiaus, Menca-Mainiškė išnyksta, o Nemigės vietoje formuojasi dar labiau politinė prasme išryškintas Minskas.

Paluotės kunigaikščių įsitvirtinimas Nemigės krašte iš visko sprendžiant turėjo būti laipsniškas ir lankstus. Atlikti tokio masto karinę kampaniją, kokią XI a. viduryje Kijevo politikai įvykdė Nemuno baseino aukštupyje, dėdami pamatus Juodosios Rusios kolonijai, Paluotės valdovai aiškiai turėjo būti per silpni. Realios ekonominės bei žmogiškųjų išteklių pajėgos, etninė padėtis Padauguvyje, kurios esminis bruožas buvo krašto valdymas su gausiais, įvairaus etninio sąmoningumo autochtoniškosios kultūros elementais, turėjo versti Paluotės valdovus ieškoti kitokių reikalo sprendimo būdų. Baltų genčių žemėse Paluotės kunigaikščiai taikydavo laipsniško skverbimosi taktiką, stengdamiesi minimaliai taikyti karinio tipo prievartą.

Paluotės politikų veiksmų pobūdis idealiai matyti Dauguvos žemupyje. Panaudojant jėgą sėlių, žiemgalių, lyvių bei latgalių bendruomenės ilgam buvo priverstos mokėti kasmetines duokles, liaudiškai tariant, vietos gyventojai turėjo prilenkti savuosius sprandus. Spaudimas bei kontrolė pamažu turėjo būti didinami. Dauguvos krantuose atsirado du kolonijiniai punktai – Kuoknesės ir Jersikos miestai-tvirtovės, o rytinis latgalių masyvas atrodo ir visiškai tapo aneksuotu, įtraukiant jį į pagrindinių Paluotės Padauguvio valdų sudėtį. Pirminės didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties atžvilgiu Paluotės politikai buvo atsargesni. Augant povoju iš Kijevo, neabejotinai nuo XI a. antrosios pusės Paluotės politikai su Neries baseino lietuvių kunigaikščiais turėjo užmegzti karinės, politinės partnerystės santykius. Arti Paluotės Dauguvos krantuose glūdėjęs Breslaujos lietuvių rajonas neišvengė prievartos. Kariniu reidu Paluotės kunigaikščiai 1065 m. užėmė IX a. įsikūrusią Breslaujos gyvenvietę ir įkūrė čia savąjį karinį atramos punktą. Egzistavusios vietinių lietuvių etnosocialinės struktūros, suprantama, buvo likviduotos. Veržėsi Paluotės kunigaikščiai ir į pasienyje glūdėjusius Naručio ež. krantus, V. Beržūnos vandens kelio pakrantes (žemėl. Nr. 11).



Žemėl. Nr. 11

- • • – Nemigės kraštas, nuo X a. vidurio Paluotės kunigaikščių valda,
- — — – Paluotės kunigaikščių valdomi ir stipriai kontroliuojami plotai Latgaloje

Artimiausias pavyzdys, įgalinantis modeliuoti Nemigės krašto likimą, tampant jam Paluotės kunigaikščių valda, be abejo yra Dauguvos žemupio gentys, visų pirma latgaliai. Modelis, pagal kurį Nemigės krašto pajungimas turėjo prasidėti nuo prievartos, verčiančios gyventojų bendruomenes mokėti duokles, yra pats įtikinamiausias. Bandymai duoklių forma pavergti Nemigės krašto gyventojus galėjo sekti beveik iš karto po viso Dauguvos vidupio baseino užkariavimo, t. y. IX a. antrojoje pusėje, vadinasi sutapti su gentinės lietuvių tautos formavimosi rytuose pradžia. Kada Paluotės kunigaikščiams pavyko įgyvendinti šiuos siekius, yra ganėtina neaiškus klausimas. Tai labai turėjo priklausyti nuo to, ar sukūrė Nemigės krašto lietuvininkų bendruomenė įprastas, visam lietuvių etnosui būdingas, kunigaikštiškojo tipo valdžios institucijas, bent jau raktinių perėjų į Dniepro baseiną srityje. Atsižvelgiant į tai, ši klausimą būtų galima datuoti X a. pradžia arba pabaiga.

Nemigės punkto santykių su Paluote pradžia, matyt, turėjo būti visiškai tokia pati kaip ir kolonijinių, riboto poveikio punktų – Jersikos ir Kuoknesės egzistavimas. Tokią padėtį geriausiai turėtų liudyti faktas, jog paraleliai ir dregovičių suinteresuotieji asmenys skubėjo bandyti pareikšti savąias teises strategiškai svarbiame raktinių perėjų į Nemuno upyną rajone. Menkos-Mainiškės perėjimas į Paluotės kontrolę yra visai neaiškus. Kijevo pretenzijos į Mainiškę kaip svarbų Nemuno aukštupio kontrolės punktą ir dregovičių kultūros pasaulio dalį taip pat galėjo būti viena kompleksinių detalių, galėjusių vesti link 1067 m. Nemigės mūšio ir kitų įvykių.

Strateginė padėtis, kitų politinių jėgų pretenzijos, vyraujanti lietuviška etninė aplinka Nemigės miestelį turėjo daryti politiškai ne itin stabilium. Matyt padėčiai svetimame krašte sustiprinti, vos už 30 km į vakarus nuo Nemigės buvo įkurtas papildomas Zaslavlio administracinis punktas. Jis neabejotinai turėjo dengti Nemigės prieigas nuo galimų pagrindinio Neries baseino lietuvių masyvo puolimų V. Beržūnos ir Neries aukštupio vandens keliais. Ištisinis lietuviškųjų genčių masyvas IX–X a. driekėsi gerokai toliau į pietryčius nuo dabartinio Minsko. Paluotei pavaldaus Nemigės, Mainiškės ir Zaslavlio komplekso susiformavimas padalijo ištisinį lietuvių masyvą, atskirdamas atokiausiąją etnosą dalį nuo likusiųjų tarp V. Beržūnos ir Zaslavlio glūdėjusių tos pačios kilmės gentainių plotų. Tai, kad šiuose miesteliuose anuomet galėjo gyventi ir lietuviai, yra antrinis veiksnys. Priimdami sklindančią stačiatikybę, ypač miesteliuose, lietuviai labai greitai turėdavo tapti grynais krikščionimis rusakalbiais.

Zaslavlį įkūrimas greičiausiai turėjo turėti ir dar vieną paskirtį – padėti Paluotei kontroliuoti mažiausiai pavaldžią vakarinę Nemigės krašto dalį ar bent pastoviai turėti jai įtaką. Iš čia patogiau buvo pasiekti V. Beržūną, bandyti veržtis šiuo keliu į Nemuno aukštupio ir vidupio vandens kelią. V. Beržūna buvo nepriklausoma nuo Kijevo veiksnio, tokio svarbaus Nemuno ištakų zonoje. Kai kurių reidų metu Paluotės kunigaikščiai šiuo keliu sugebėdavo pasiekti netgi Nemuno aukštupio ir vidupio jotvingių žemes, teigiama, jog jų belaisvių atsivarymas tapo Borisovo miesto ant P. Beržūnos krantų, pasienyje su Nemigės kraštu rytuose pradžia. Apčiuopiamesnės, vyraujančios nuomonės šiuo klausimu pas mus nėra. Kai kurie istorikai mano, jog veržimąsi į V. Beržūnos vandens kelią turėjo lydėti gilesnių šaknų leidimo į Nemigės krašto žemes procesas. Tai panašu į tiesą. Greičiausiai būtent dėl tokios politikos viršutinėje V. Beržūnos atkarpoje nuo Zaslavlio nutįso Garadoko ir Paluotėnų (Poločany) gyvenvietės. Paluotėnų etnonimo konstrukcijos vietovardis itin gerai parodo, kokios jėgos ir iš kur vykdė ekspansiją plečiant Nemigės krašto įvaldymą. Į karinio ir prekybinio kontroliavimo punktus turėjo keltis iš pradžių patys patikimiausi ir politiškai

aktyviausi, paluotėnų tautybei priklausiusieji žmonės. Po jų kelias laisvėjo ir vietininkiškosios psichologijos asmenims, krivyčių-lietuvių kultūrinės samplaikos atstovams. Kolonijinio pleišto varymas V. Beržūnos krantuose pradėjo skelti Nemigės kraštą antrąja linija, šį sykį labiau nuo pagrindinio lietuviškojo Neries baseino, pirminės lietuvių kultūros ir etnopsichologijos žmonių masyvo.

Neatsakytas lieka klausimas, kodėl Paluotės kunigaikščiai iš pradžių aktyviau veržėsi ne į Dauguvos žemupį, visų pirma į Latgalą, bet būtent į Nemigės krašto žemių masyvą. Šio reiškinio priežastys gali būti dvejopos. VI–VIII a. didžiojo konfederalinio tipo latgalių gentinė struktūra ganėtinai sėkmingai išsprendė krivyčių junginio problemą, absorbuodama vakariniame Velikaja u. baseine pasirodžiusias krivyčių diasporas. VIII–X a. interesai Latgaloje turėjo būti būdingesni Pliskuvos krašto krivyčiams. Paluotė, atsiradusi kaip krivyčių grobis, lietuvių ir Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų genčių neruvių (?) plotų sandūroje, tradiciškai pradėjo orientuoti Padauguvyje atsiradusius krivyčius savąją ekspansiją plėtoti į sparčiai nykstantį, bancerovščinos kultūros genčių arealą. Nemigės kraštas, nepaisant to, jog jame visu smarkumu prasidėjo lietuviškosios etnopsichologijos plėtotė, Paluotės kunigaikščiams turėjo asocijuotis su niekieno dar neužkariauta teritorija Bancerovo-Tušemlios kultūros genčių masyve. Tradiciniu virtęs siekis kontroliuoti iš Paluotės kuo didesnius buvusiuju Bancerovo-Tušemlios kultūros baltų plotus, galimas dalykas ir tai, jog etnosocialinės struktūros Nemigės krašte buvo menkiau išsivysčiusios negu likusiame lietuvių genčių masyve, netgi nei ano meto Latgaloje, IX–X a. Paluotės kunigaikščius skatino daugiausia dėmesio skirti būtent Nemigės krašto pajungimui.

Dvasiniai šaltiniai paprastai nelaikomi itin svarbia istorine medžiaga, nebent kaip pagalbinė kitų faktų akivaizdoje. Populiariausias senųjų rusų sakmių didvyris Ilja Muromietis, kalbėdamas apie Lietuvą, vartoja Narsios Lietuvos įvaizdį. Daug visko regėjęs, po Lietuvą bastęsis, grįžta į gražiausią savąją motinėlą Rusiją, josios sostinę Kijevą. Tai, be abejo, greičiausiai X a. sakmės, Kijevo klestėjimo laikai, kai Rusia aiškiai suvokiama dar mažojo metropolinio krašto nūdienėje Ukrainoje prasme.

Kaip gi su ano meto Lietuva? Prisiminkime X–XI a. sandūroje gyvenusį kunigaikštį Netimerą. Jis aiškus šeimininkas savosiose valdose. Tik nuo jo priklauso, ar pašalietis bus priimtas kaip svečias, ar bus baudžiamas dėl krašto suverenumo pažeidimo. Netimeras neabejotinai gali padėti kokiam nors asmeniui vyksti į kito kunigaikščio valdas. Veikla, galinti būti traktuojama kaip elgesio normų pažeidimas, neabejotinai baustina įskaitant aukščiausios, mirties, bausmės taikymą. Taip atsitinka Šventajam Brunonui ir visam jo

būriui. Karžygio ar jo būrio brovimasis į kraštą jėga neišvengiamai turi sulaukti ryžtingo karinio atsako.

Ar galėjo, kaip kad pasakoja, herojus Ilja Muromietis laisvai bastytis po Nemuno–V. Bugo tarpupį iki XI a. Kijevo agresijos šiame krašte? Atsakymas būtų vienareikšmis – ne. Dar mažiau šansų pašaliečiui laisvai jaustis turėjo būti pirminės didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties teritorijoje Neries baseine, Nemuno–Dauguvos vidupių tarpupyje. Vienintele gentinės lietuvių tautos vieta, kurioje X a. antroje pusėje, XI a. pradžioje Rusios pirkliai ar riteriui klajūnui iš tikrųjų galima buvo beveik laisvai judėti, turėjo būti pusiau kolonijine ar kolonijine Paluotės kunigaikščių valda tapęs Nemigės kraštas. Iš Nemigės krašto galima buvo patekti į stambius kaimyninius lietuviškųjų salų masyvus Paluotės–Vitebsko–Magilovo puslankyje. Taigi bastytis po rytinę gentinės lietuvių tautos periferiją erdvės iš tikrųjų anuomet buvo pakankamai daug. Su šiais neruviškosios (?) bancerovščinos kultūrinės kilmės lietuviais nemažai turi būti susijusios ir sampratos, jog Lietuva, kaip ir Žemasis Padauguvys, Rusios kunigaikščiams moka duoklę*.

Narsios Lietuvos įvaizdis rodo, kad lietuviškosios etnopsichologijos atsiradimas Nemigės krašte labai sustiprino pastarojo visuomenę. VIII a. tokia etninė transformacija neabejotinai būtų išgelbėjusi Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų genčių masyvą, tuo tarpu X a. vien perėjimo į lietuviškojo tipo etninę savimonę aiškiai nebepakako. Užkariavę Padauguvį ir sukūrę valstybinio tipo etnosocialinę organizaciją, per 150–200 m. krivycių palikuonys dar labiau subėgėjo ūgtelėti visuomenine prasme. Geriausiai tai iliustruoja atvejais, jog ne tik Nemigės kraštas, bet ir Latgala, VI–VIII a. nugalėjusi krivycius, XI a. tapo vis labiau Paluotės kunigaikščių tiesiogiai kontroliuojamu ir aneksuojamu kraštu. Ne gentinė, bet valstybinio tipo ekspansija pavergė lietuviškąjį kairiakrantį Nemuno aukštupį, kentėjo pirminės didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties rytų pasienio žemės.

Susikūrus Nemigės kolonijiniam kompleksui, lietuvininkų tautybė toli gražu nebuvo visai integruota į valstybinį gyvenimą. Žinomas atvejis, kai vietos lietuviai subėgėjo nugalėti Minsko miestą šturmuojančią kariuomenę, įdomus tuo, kad lietuviškasis dalinys buvo formuojamas ne prievarta, bet greičiausiai derybų su apylinkių seniūnais būdu. Vėliau tokios derybos tarp Minsko kunigaikščių ir aplinkinių lietuvių seniūnų dėsningai išnyksta. Štai XII a. valdant kunigaikščiui Glebui, pasak T. Narbuto, gelbėdamiesi nuo siaubingo politiko, žmonės bėgo iš Minsko kunigaikštystės į Lietuvą Zavileiskąją. Šis T. Narbuto teiginys buvo pastebėtas ir sovietų valdomos

* Verta čia prisiminti ir 87 psl. patalpintą komentarą apie lietuviškųjų miestų sąrašą.

Lietuvos spaudoje. Prie tikslesnės nuomonės dėl jo nebuvo prieita. Nors ne vienas Lietuvos istorikas T. Narbutą vertina itin skeptiškai, jo teiginys apie Lietuvą Zavileiskąją yra ganėtinai tikslus. Terminas Zavileiskąja Lietuva, manoma, yra dirbtinis, labai gali būti T. Narbuto sukurtas. Kadangi jame kalbama apie Minsko kunigaikštystės santykius su pirmine didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentimi Neries baseine, sąvoka Zavileiskąja greičiausiai reiškia ne Neries (Vilijos) upę, bet Vileikos miestelio apylinkes, kur maždaug ir turėjo driektis vakarinė Nemigės krašto – Minsko kunigaikštystės riba. Toliau į vakarus plytėjo pirminės didžiojo konfederalinio tipo lietuvių genties žemė ir visas likęs laisvųjų lietuvių genčių masyvas. Minsko kunigaikštystė čia aiškiai suvokiama kaip vidinė Rusios imperijos arba Paluotės kunigaikštiskosios giminės Lietuva, panašiai kaip vokiškuose Rytprūsijuose glūdėjusi lietuviškoji provincija.

Kadangi tarp bėglių į laisvųjų lietuvių genčių masyvą neabejotinai turėjo vyrauti rytų lietuvininkų tautybės asmenys, šis ir prieš tai minėtasis lietuvių gyvenimo Nemigės krašte atvejis turi parodyti gana sudėtingas jų egzistavimo gimtojoje žemėje sąlygas. Kunigaikščio Glebo valdymas priklauso prie aiškiai netradicinių ir nevykusių Nemigės bei Dauguvos vidupio kraštų gyvenimo puslapių. Šiaip jau prisimenant, jog Paluotės valdos pasižymėjo trejopa etnine gyventojų mąstysena, dvejopa konfesine sankloda, o svarbiausia ribotais žmogiškaisiais ištekliais, reikia manyti, jog lietuviškųjų salų Padauguvyje gyventojus, taigi ir Nemigės krašto lietuvius kuo aktyviau, matyt, turėjo būti bandoma įtraukti į valstybinės politikos vykdymą, visų pirma formuojant karines krašto pajėgas.

Nemigės kraštui virtus Paluotės kunigaikščių valda, vėliau Minsko kunigaikštystėje, rytų lietuvininkai savojoje tėviškėje virto tautybe. Jų likimas gimtojoje žemėje turėjo klostytis ganėtinai standartiškai. Lietuviškoji etnokultūra nyko plėtojantis bilingvizmui, stačiatikiškosios bažnyčios tinklui, krašto kolonizavimo procesams. Atsižvelgdamos į savuosius poreikius, galimybes, bendrą padėtį, valdžios vietos lietuvių atžvilgiu buvo pakankamai liberalios, bet pasitaikydavo, kaip matyti, ir siaubingo, tikrąja šio žodžio prasme, teroro.

Greta vidinių, lietuviškosios kultūros nykimą skatinusių veiksnių reikėtų paminėti ir tarptautinių jėgų poveikį. Nuo XI a. vidurio kone ištiesam šimtmečiui stipriai susikirto Kijevo imperijos ir Paluotės kunigaikščių tikslai. Labai įtikėtina atrodo ir aiškinimai, jog abiejų šalių prieštaravimai labai aktyviai reikėsi ir periferiniuose plotuose. Paluotės politikai tikrai negalėjo būti patenkinti Naugarduko bei Gardino kolonijinių punktų statyba ir Juodosios Rusios kolonijos formavimusi. Labai galėjo būti, jog Kijevo centras

bei Turovo kunigaikščiai turėjo pretenzijų ir į Nemigę, o ypač į greta jos stovėjusią, pradžioje dregovičių krašto kolonistų užgrobtą Mainiškę–Mencą. Nemigės kraštas dėl šių priežasčių ne sykį buvo siaubte siaubiamas Kijevo ir kitų jam pavaldžių kunigaikštysčių kariuomenės. Priešų veržimosi metu kentėjo visas kraštas, o lietuviai, kaip pagonys ir kitakalbiai, neabejotinai dvigubai. Ypač stiprus įsiveržimas turėjo būti 1067 m. Jo metu ne tik buvo plėšiamos apylinkės, bet ir visiškai nuo žemės paviršiaus nušluoti Mainiškės ir Nemigės miesteliukai. Įvykęs Nemigės mūšis mastu ir žiaurumu padarė didžiulį įspūdį visam politiniam ir kultūriniam Kijevo imperijos elitui. Apie jį užsimenama pirmojoje rusų kalba parašytoje knygoje „Sakmė apie kunigaikščio Igorio žygį“. Nors autorius sielojasi, kad daugybė Rusios sūnų kaulų liko boluoti Nemigės apylinkėse 1067 metais, iš tikro gi norėjęsi paklausti, kokį procentą tarp jų turėjo sudaryti lietuviškieji. Reikia manyti, kad tikrai nemenką, be to, ne tik mūšio lauke, o ir visuose keliuose, kuriais Nemigės krašte galėjo judėti priešų kariuomenė.

Tokie Nemigės krašto siaubimai labai neigiamai veikė lietuvių tautybės ir kultūros likimą. Ne tik į ištuštėjusias, bet ir į sveikas gyvenvietes galėjo keltis nauji stačiatikiai rusakalbiai kolonistai. XI–XII a. karų siaubiami vietos lietuviai turėjo labiau jausti savo interesų bendrumą saugumo sferoje su vietine Paluotės politikų formuojama krašto administracija. Šliejimasis prie jos neabejotinai lietuvius vedė į stačiatikybę. Pastarąją gi neišvengiamai lydėjo perėjimas į rusakalbystę.

XIII–XV a. LIETUVOS VISUOMENĖ, GYVENUSI PELASOS JOTVINGIŲ KRAŠTE IR ISTORINĖSE NERUVIŲ (?) – RYTŲ LIETUVININKŲ ŽEMĖSE

Ištisinis lietuvių vyraujantis etninis masyvas rytuose Mindaugo laikais tęsėsi nuo V. Beržūnos ir Naručio upių iki pat Zaslavlio miestelio sienų. Toliau į rytus nuo Minsko iki pat Dniepro bei Dauguvos vidupyje turėjo būti paskirų lietuviškų gyvenviečių salelių. Dar daugiau lietuvių, jotvingių gyveno tarp Nemuno, Pripetės ir V. Bugo. XIII a. viduryje įvykęs šio krašto išlaisvinimas ir Juodosios Rusios kolonijos likvidavimas leido Nemuno, Pripetės, V. Bugo tarpupyje dalinai restauruoti lietuvių etninės raidos procesams. Dėl kryžiaus karų į pastaruosius plotus atbėgo nemažai prūsų ir sūduvių bėglių, atsikėlė išeiivių ir iš laisvųjų lietuvių genčių masyvo. Visi jie sykiu su dar nespėjusiais iki XI a. vidurio lituanizuotis jotvingiais autochtonais gaivino ir plėtė ganėtinai skirtingomis tarmėmis turėjusį kalbėti lietuviškųjų gyvenviečių

salyną. Nuošalyje nuo konsolidacijos į bendrinę lietuvių tautą šiuo metu paliko tik tie jotvingiai, kurie Juodosios Rusios kolonijos egzistavimo laikotarpiu spėjo priimti stačiatikybę. Šių jotvingių vystymosi raida rutuliojosi link liejimosi į rusakalbiškosios visuomenės gretas. Kai kuriais atvejais aplinkybės skatino jotvingių stačiatikiškų gyvenviečių užsisklendimą ir izoliaciją. Viena tokia rusiškai kalbėjusi bendruomenė, pagal etninę savimone traktavusi save jotvingiais, Kobrino apylinkėse užfiksuota netgi XIX a. gyventojų surašymo metu.

Dėl specifinių istorinės raidos aplinkybių stačiatikybei ir rusakalbystei imlesni pasirodė ne Nemuno, Pripetės, Vakarų Bugo tarpupio, bet Bancero–vo–Tušemlios kultūrinės, neruvių (?) kilmės lietuviai, gyvenusieji Nemigės krašte ir Dauguvos vidupio lietuviškuosiuose salynuose. Bandant datuoti, kada Nemigės krašte turėjo įvykti etnopsichologinis lūžis, paskatinęs daugumą paskutiniųjų lietuvių pereiti į stačiatikybę, kiek vėliau, suprantama, ir į rusakalbystę, dėmesį reikėtų sutelkti į Gedimino–Algirdo valdymo epochą. Stačiatikybė anuomet populiarėjo tarp daugelio lietuvių kunigaikščių atžalų, o ir pati valstybė, galima teigti, tik per plauką neįsivedė visuotino stačiatikiškojo tipo krikšto. Paskutiniams buvusiųjų Paluotės kunigaikščių valdų lietuviams pagonims šis laikotarpis pasirodė besas lemtingas. Sudėtinės krašto tautybės sąlygomis Paluotės kunigaikščių valdose jie gyveno jau nebe vieną šimtmetį. Šio politinio subjekto specifika IX–XII a. aiškiai skatino stačiatikybės ir rusakalbystės plėtotę. Pastarieji konfesiniai ir etnokultūriniai procesai Kijevo imperijos erdvėje rutuliojosi skirtingo intensyvumo formomis, Paluotės kunigaikščių valdose jos buvo bene vienos iš švelniausių. Rytų lietuvininkai, kad ir negerbiami etnokultūrine bei konfesine prasme, į Paluotės kunigaikštystės gyvenimą tam tikru lygmeniu neabejotinai buvo integruojami. Savanorišką gyventojų integraciją turėjo skatinti ypač Nemigės kraštą siaubę svetimų kariuomenių antpuoliai. Jų metu krašto gyventojai lietuviai saugiai galėjo jaustis tik būdami visiškai vienoje gretoje su vietos valdovais ir jų administracija.

Nemuno, Pripetės, V. Bugo tarpupį kryžiaus karų metu tam tikru mastu infiltravo baltiškiosios kultūros etnoforai. Tai skatino krašte lietuviškiosios kultūros rekonvalescencinius (sveikstamuosius) procesus. Lietuvybė šiek tiek netgi sustiprėjo baigiant į vieną etnosą konsoliduoti vakarų baltus imigrantus ir autochtonų jotvingių likučius. Istorinėse Paluotės kunigaikščių valdose jokios ženklesnės senosios baltiškiosios kultūros lietuvių imigracijos nebuvo. Šimtametės stačiatikybės ir rusakalbystės aplinkos tradicijos, palankus Lietuvos valstybės požiūris XIII–XIV a. į stačiatikybę, ypač iš laisvųjų lietuvių genčių masyvo atvykstančio elito krikštijimasis,

spartus pereidinėjimas į rusakalbystę, Bancerovo–Tušemlios kultūrinės kilmės lietuviams tapo lemiamu. Absoliuti jų dauguma net ir Nemigės krašte renesanso laikais turėjo būti tapę rusakalbiais stačiatikiais. Tai, kad Jogaila krikšto metu bancerovščinos, neruvių (?) kilmės lietuviams parodė ypatingą dėmesį, paskirdamas jiems net 30% pačių pirmųjų Lietuvoje statytų bažnyčių, galėjo turėti dvejopą reikšmę. Pirma, jis ir tėvas Algirdas rėmėsi lietuviais, gyvenusiais į rytus nuo Trakų iki V. Beržūnos upės, taip pat lietuvių tautybės asmenimis, gyvenusiais istorinėse Paluotės kunigaikščių valdose, Nemigės krašte ir Dauguvos vidupyje. Šis dėmesys galėjo būti žestas saviesiems, noras jais visada pasiremti tolesnėje politinėje veikloje (Kęstučiai ir Vytautui palankių lietuvių Nemuno, Pripetės, V. Bugo tarpupyje anuomet būta nepalyginamai daugiau). Antra, Vakarų pasauliui šitaip neabejotinai siekta parodyti, jog ne tik su pagonybe, bet ir su stačiatikiškojo krikšto tikimybe anuomet Lietuvos valstybėje baigta visiems laikams.

Buvusioje Juodosios Rusios kolonijoje XIV a. krikštas ir katalikybės vystymasis iš tiesų sustabdė stačiatikybės, taigi ir rusakalbystės plėtotę XV–XIX a. Istorinėse Paluotės kunigaikščių žemėse dėl knygoje paminėtų aplinkybių, lėmusių kitokią krašto visuomenės raidą, šis lietuvių krikštijimo žingsnis tuo metu buvo aiškiai pavėluotas ir negalėjo nuodugniau paveikti susidariusių stačiatikybės ir rusakalbystės pozicijų, netrukus jos čia dar labiau sutvirtėjo, įgijo peraugimo į naują, absoliučiai vyraujančią krašte baltarusiškąją etnokultūrinę bendruomenę formas. Etninės baltarusių bendruomenės susiformavimo klausimas nėra šios knygos tema. Jis tik itin glaudžiai susijęs su čia nagrinėjamais klausimais. Baigiant darbą todėl belieka pažymėti dvi itin reikšmingas ir niekada neapartinėtas aplinkybes. Pirmoji tiesiogiai lėmė Lietuvos valstybės susidarymą, antroji reikalauja apibūdinti šalies visuomenę, XIII–XVI a. gyvenusių buvusiuose Bancerovo–Tušemlios kultūros genčių neruvių (?) plotuose. Pradėkime nuo pirmojo klausimo.

Mažosios Lietuvos esmę sudaro ne tai, kad joje gimė civilizacinio tipo lietuviškosios kultūros pradmenys. Lietuviškosios kultūros revoliucija čionai įvyko dėl vidinių specifinių Vyslos, Nemuno tarpupio gyvenimo aplinkybių, visų pirma, lietuvių sąsajos su vokišką civilizaciją diegusia krašto administracija ir ypač protestantiškosios krikščionybės požiūrio į paprijos narių švietimo reikalus. Iš tikro Mažosios Lietuvos sąvoką reikėtų apibūdinti taip.

Mažoji Lietuva – tai teritorija, kurioje susidarė ir rutuliojosi lietuvių tautos formavimosi procesai. Dėl politinių aplinkybių lemties Mažosios Lietuvos etniniai plotai tapo valdomi svetimų visuomeninių jėgų, valstybinėmis sienomis atskirti nuo pagrindinio, laisvojo etninio lietuvių masyvo. Atpalėštoje teritorijoje dėl kolonizacinių ir asimiliacinių procesų lietuviai autochtonai ėmė virsti vietine lietuviškosios etnokultūros tipo tautybe. Pastaroji buvo

priversta tapti sudėtine krašto gyventojų dalimi, greta kitų naujų etnokultūrinių vietos bendruomenių. Mažosios Lietuvos teritorijoje lietuvių tautybė neturėjo galimybių sukurti ir plėtoti laisvajai etnoso daliai būdingą tautinį lietuviškojo tipo etnosocialinį organizmą. Svetimos jėgos jį naikino ir kūrė sau įprastą bei maksimaliai naudingą administracinį, teritorinį, socialinį kompleksą. Neturėdama etnosocialinio organizmo, Mažojoje Lietuvoje lietuvių tautybė egzistavo vien kaip etnokultūrinė vietos bendruomenė, sudėtinė dirbtinai atsiradusio sociumo grandis.

Pateiktas apibrėžimas parodo, jog jis visiškai tinka ne tik Karaliaučiaus administruojamam Nemuno–Vyslos tarpupiui, dėl kryžiaus karų įgijusiam Prūsijos politinio subjekto vardą. Lygiai tokiomis pat mažosiomis lietuviomis privalu laikyti Juodosios Rusios koloniją, Paluotės kunigaikščių valdas, svetimųjų užkariautą ir valdytą Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) gyventą žemę. Dar ryškiau negu Mindaugo laikų Skalvija kaip laisvi, sudėtiniai lietuviškojo etnoso kraštai egzistavo Naugarduko žemė ir Nemigės kraštas. Dauguvos vidupyje egzistavo gausus lietuvių gyvenviečių salynas. Tokių salų aiškiai turėjo būti Magilovo srities vakaruose, Dniepro ir P. Beržūnos tarpupyje. Neilgam laikotarpiui IX–X a. jų galėjo susidaryti ir visoje likusioje istorinėje Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) teritorijoje, t. y. Smalensko krašte, Pasožėje, dregovičių kolonizuotose Dniepro–Pripetės trikampio žemėse.

Išskirtine aplinkybe, paryškinančia Mažosios Lietuvos problematiką buvusiuose Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) plotuose, reikia laikyti vietinio, „tuteišiškojo“, tipo psichologijos gyventojų susiformavimą. Ilgą laiką didžiulėje aptariamoje teritorijoje jie sudarė absoliučią gyventojų daugumą. Aiškios etnopsichologinės savimonės pastaroji gyventojų dauguma negalėjo turėti, taigi nelabai dera skirti ją ir rytų lietuvininkų tautybės atmainai. Jų gyvenama buvo sklidina lietuviško, taip pat latgališko, neruviško (?) bei jotvingiško tipo materialinių, dvasinių elementų. Neabejotinai gausu jų turėjo būti ir vietiniuose tikėjimuose. Tikyboje, atrodo, turėjo vyrauti lietuviškojo Neries baseino įtaka. Dar didesni ryšiai Nemuno–Dniepro ištakų krašto žmones su Neries baseino pirmine Lietuvos konfederacijos visuomene siejo kalbinėje sferoje. VIII a. lietuvių–neruvių (?) kalboje esminių skirtumų, atrodo, neturėjo būti. IX–XII a. Nemuno–Dniepro ištakų plotuose į vietos gyventojų kalbą veržėsi slaviškojo tipo elementai. Pradinėje proceso fazėje formavosi kalbinis kreoliškumas ir bilingvizmas. Slaviškųjų elementų gyventojų kalboje tolydžio gausėjo, labai skyrėsi atskirų sričių žengimo į rusakalbystę tempai. Dregovičių valdomame Dniepro–Pripetės trikampyje rusakalbystė plėtojosi sparčiai. Panašiai reikalai klostėsi Smalensko krašte. Radimičių terorizuotoje Pasožėje priešintasi, todėl perėjimą į rusakalbystę

lėmė Kijevo imperijos specifika, ypač skleidžiama rusakalbiškojo tipo krikščionybė. Paluotės kunigaikščių valdomame Dauguvos vidupyje kone tris šimtus metų turėjo gyvuoti kalbinis kreoliškumas, kurio metu lietuvių kalbos elementus labai iš lėto turėjo stumti rusakalbiškumas. Stačiatikių bažnyčių vaidmuo pastarajame procese taip pat, matyt, turėjo būti lemiamas.

Tai sudėjus galima pažymėti, kad tarp Nemuno–Dniepro ištakų ir Pripetės pietuose lietuviybė IX–XII a. reiškėsi ir kaip stiprus elementas pagrindinės „tuteišiškojo“ tipo visuomenės gyvenime, ir kaip specifinės lietuvių etnosų rytinės atšakos – rytų lietuvininkų, sudariusių tarp vietos gyventojų atskirą tautinę grupę, formą. Svarbiausiu čia reikia laikyti faktą, jog krašto vietos gyvenime lietuviybė kaip etnokultūrinis ir etnopsichologinis reiškinys buvo labai gerai pažįstama. Užkariavusios teritoriją gentys iš pradžių bandė naikinti baltiškąją kultūrą, vėliau, stiprėjant lietuviškosios kultūros elementams, išskyrus radimičius, su tuo susitaikė. Kijevo politikai, įjungę kraštą į savąsias valdas, ir ypač stačiatikių bažnyčia lietuviybės negerbė, nepuoselėjo ir net turėjo niekinti. Socialiai, išskyrus Juodosios Rusios koloniją, lietuviai, matyt, neturėjo būti pernelyg diskriminuojami. Taigi didžiuliam istoriniame Bancerovo–Tušemlios kultūros plote lietuvių etnosų ir etnokultūros veiksnys, nors nepuoselėjamas ir niekinamas, nekėlė svetimumo, antagonistinės priešpriešos jausmo, iš tikrųjų IX–XII a. buvo savas, o Nemigės kraštą ir Naugarduko žemę Kijevo imperija greičiausiai neoficialiai traktavo kaip savąją Vidinę Lietuvą (palyginimui, Vidinė Mongolija šių dienų Kinijoje, Lietuviškoji Prūsijos provincija).

Geresnio vaizdo dėlei nusikelkime dar į ankstyvųjų viduramžių Britų salyną, kur rasime sparčiai valstybingumą kuriančias anglų, saksų, jutų bei fryzų gentis, kad galėtų sėkmingai valdyti autochtonus. Senoji keltų kultūra šiuose plotuose nyksta. Nykimo tempai skiriasi. Kornvalyje jie, pvz., lėti. Procesams turi įtaką kaimyninė Normandija. Įsivaizduokime scenarijų, jog laisvasis keltiškas Velsas tuo pačiu metu būtų įgavęs sparčią ir sėkmingą vystymosi raidą, kurios metu į feodalinę vieningą valų tautą vykdęs škotų bei airių genčių konsolidaciją. Kitu etapu kurdamas Velso valstybę šis etnosas būtų prisijungęs ir ne itin sėkmingus, etniškai nevienalyčius, nusilpusius anglų ir saksų valstybinius darinius. Tokio scenarijaus britų salose nebuvo, tačiau būtent taip baltų pasaulyje atsitiko kuriantis Lietuvos valstybei, o slavų genčių VIII–IX a. užkariautuose plotuose lietuviškoji etnokultūra buvo visiškai nesvetima.

Antras nediskutuotas ir niekur neišryškintas klausimas – tai kaip reikia apibrėžti visuomenę, kuri IX–XII ir ypač XIII–XVI a. gyveno istoriniuose Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų, neruvių (?) plotuose, šioje stabilioje Lietuvos valstybės teritorinėje dalyje. Nuo pat pradžių Mindaugo laikų

Lietuvos valstybė formavosi tarsi trijose teritorinėse plytose, kurių rytinė riba apytikriai ėjo Smalensko, Minsko, Brastos linija. Svarbiausias tarp šių teritorijų, kaip pažymėta knygoje, buvo natūraliai egzistavęs laisvųjų lietuvių genčių masyvas*. Kitose dviejose dalyse Paluotės kunigaikščių valdose ir Juodosios Rusios kolonijoje visame Nemuno–Pripetės–V. Bugo trikampyje, kuriam derėtų skirti ne Netimero žemės, bet Pelasos Jotvingių krašto pavadinimą**, lietuviškumo veiksnys vietinės tautybės ir etnokultūros forma sudarė neatsiejamą istorinės raidos ir kasdienio gyvenimo realiją, skyrėsi tik šio veiksnio procentinė išraiška minėtuose kraštuose.

Suvokiant IX–XII a. epochą, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį, jog tarp Dniepro ištakų ir V. Bugo upės anuomet gyveno ne šių laikų etninės savimones gyventojai baltarusiai, atsirandantys tik Naujųjų laikų išvakarėse. Etninė psichologinė ir etnokultūrinė sankloda aptariamuoju laikotarpiu šiose teritorijose buvo labai įvairi. Susiduriame su pagonimis, ankstyvojo ir išvystyto tipo krikščionimis, krivyčiais, dregovičiais ir radimičiais, baltais neruviais (?) bei rytų lietuvininkais, gyventojų daugumą sudaro kreolinio tipo kultūros „tuteišiškosios“ psichologijos asmenys, atsiranda paluotiečiai. XII a. viduryje subyrėjęs Kijevo imperijai, kintančiai ir neišsivysčiusiai daugumos gyventojų etninei savimonei imponuoja stačiatikių ir vietinės feodalinės valdos, pvz., smalenskiečių samprata.

Kai visas istorinis Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų plotas tvirtai įėjo į Lietuvos valstybės sudėtį, jame gyvavusi visuomenė etnopsichologine prasme taip pat tebebuvo toli gražu nevienalytė. Egzistavo gausios pagonybės ir netgi senosios baltiškiosios kultūros liekanos rytų lietuvininkų tautybės forma. Naugarduko žemėje ir Nemigės krašte lietuviybė turėjo

* Pastaruoju metu bandyta dirbtinai teigti, jog svarbiausia Lietuvos valstybės susidaryme buvo Juodosios Rusios kolonija, Naugarduko diduomenės veikla, o Mindaugas, esą buvęs šios žemės feodalų samdinys, padėjęs užkariauti naivius dar gentinės raidos fazėje gyvenusius laisvuosius lietuvius. Tokios teorijos visų pirma visiškai neatsižvelgia į gentinės lietuvių tautos raidą jungiant į vieną etnosą visus baltus, jos žengimą feodalinės visuomenės link.

** Tarpukaryje, verčiant iš rusiškosios sąvokos Полесье (Polesje), šią teritoriją bandyta vadinti Pagiriu. Tai nesusipratimas. Girių šiose žemėse nėra. Pagirio prasme negali būti, suprantama, verčiama ir Polesės sąvoka. Nemuno aukštupio lietuvių tarmės žino žodį pelasa, vartojant jį kaip pelkė. Šie gyventojai yra jotvingių–dainavių kilmės, kurių protėviai vartojo bendrą vakarų baltų kalbą, matyt, išsaugdami ir pelasos – pelkės sąvoką. Kadangi jotvingių arealas labai didžiulis, gal 150 000 km², Pelasos Jotvingių kraštas itin gerai atspindi Nemuno–Vakarų Bugo–Pripetės trikampio specifika, tiek politine, tiek geografine gamtine prasme gali būti suvokiamas kaip specifinė pietinio lietuvių etninio sparno istorinė dalis.

egzistuoti kaip masinis reiškinys. Istoriskai, matyt, egzistavo tam tikras pasąmoninis gyventojų artumo jausmas visame buvusiam Bancerovo–Tušemlios kultūros plote, daug bendrybių siejo šiuos žmones dvasinės ir materialinės gyvenimos srityse. IX–XII a. skirtinguose rajonuose labai nevienodais tempais įsivyravo rusakalbiškojo pavyzdžio šneka, stiprios šios kalbos pozicijos atsirado ir lietuviškuose Naugarduko bei Nemigės kraštuose. Visas šias bendrybes Lietuvos valstybė papildė vientisu teritoriniu bei ūkiniu kompleksu. Gyvenimo aplinkybės vertė rūpintis ir vieningos Lietuvos stačiatikių bažnytinės organizacijos sukūrimu. Siekiant apsaugoti valstybės vidaus gyvenimą nuo įtakos per religinę sferą iš Maskvos, Gediminas rūpinosi ir pasiekė, kad pusiau lietuviškoje, pusiau rusakalbiškoje Naugarduko žemėje 1317 m. būtų įkurtas Lietuvos stačiatikių centras, apsigyventų valstybės metropolitas. Jo žinioje buvo Paluotės ir Turovo vyskupijų stačiatikiai.

Stačiatikiškos metropolijos susikūrimas Lietuvoje itin priešiška buvo sutiktas Maskvos, tučtuojau čia imta siekti jos anuliovimo Konstantinopolyje. Giliais ryšiais ir piniginėmis pastangomis po vienuolikos metų kovos Maskvai vis dėlto pavyko anuliuoti Lietuvos stačiatikių centrą Naugarduke. Ne sykį yra aptarinėtas dokumentas, kuriuo Maskva motyvavo Naugarduko metropolijos panaikinimo tikslingumą Konstantinopolui. Motyvai buvo suformuluoti taip: „Lietuvoje stačiatikių yra labai mažai, antra, tradiciškai šią *kaimyninę liaudį* yra patogū valdyti visos Rusios stačiatikių metropolitui“. Gaila, jog aptarinėjant politinę šio dokumento svarbą iki šiolei nebuvo skirta reikiamo dėmesio pačiai svarbiausiai jo pateikiamai informacijai, *kaimyninės liaudies* sąvokai. Pastarąją išsireiškimą labiau siekta interpretuoti kaip Lietuvos valstybės gyventojų įvardijimą. Iš dalies su tuo sutikti būtina. Kita vertus, kaimyninės liaudies sąvokai atsirasti neabejotinai turėjo turėti įtakos etniniai procesai, IX–XII a. vykę dabartinėje Baltarusijoje ir Smalensko krašte. Ypač reikšmingu čia reikia laikyti rytų lietuvininkų ir jų gyvenviečių salų tinklo egzistavimą ikivalstybiniais Lietuvos gyvavimo laikais. Mažosios Rusios gyventojams, kai jie dviem šimtams metų tapo Lietuvos valstybės pavaldiniais, kaimyninės liaudies sąvoka Maskvoje nebuvo taikoma.

Atsižvelgiant į objektyvias aplinkybes, dėl kurių Bancerovo–Tušemlios kultūros plotuose nesiformavo krivųčių, dregovičių bei radimičių etnosai, o absoliučią gyventojų daugumą sudarė „tuteišiškosios“ psichologijos baltų, neruvių (?) palikuonys bei egzistavo ryškus tos pačios kilmės rytų lietuvininkų gyventojų sluoksnis, Lietuvos valstybės piliečiai dabartinės Baltarusijos teritorijoje Maskvos politikams natūraliai asocijavosi su kaimyninės liaudies sąvoka, gilios gi valdymo tradicijos, su IX–XII a. minėtųjų genčių kunigaikščių ir stačiatikių bažnyčios Kijeve valdžia.

Lietuvos valstybės susidarymas laisvųjų baltų genčių masyve ir istoriniuose Bancerovo–Tušemlios kultūros baltų neruvių (?), kurių daugelis virto rytų lietuvininkais, plotuose nieko nestebino. Maskvo'ija bandė pripažinti tik Nemigės krašto rytinės sienos teisėtumą Lietuvai, kalbėjo apie kaimyninės liaudies valdymą. Senoji lietuviška baltų tipo kultūra tarp Nemuno–Dniepro ištakų XIII–XIV a., deja, buvo tapusi vien reliktniu reiškiniu. Smalensko žemėje, kuri viena anksčiausiai perėjo į rusakalbystę, XIII a. pirklų raštuose jau aptinkami būsimosios baltarusių kalbos pradai. Dėl vidinės raidos ypatybių ir kryžiaus karų poveikio nutrūko bendrinio, visas baltų gentis apimančio lietuvių etnosos formavimasis pietrytinėje ir rytinėje Baltijos parkrantėje, o pati lietuvių kultūra netapo krikščioniškojo tipo civilizacijos nešėja, taigi negalėjo istoriskai tradicinėje antikinės Aisčių genčių sąjungos erdvėje atstovauti moderniausioms civilizacijos skleidimosi srovėms.

Istoriniai Bancerovo–Tušemlios kultūros plotai, po ilgos pertraukos vėl tapę vientisu masyvu Lietuvos valstybės erdvėje, dėl tokios padėties stačiatikybės ir rusakalbystės pagrindo dėka palaipsniui galėjo rutuliotis link baltarusiškojo tipo etnokultūrinio modelio. Tačiau jis pasirodys tik renesanso laikotarpiu, t. y. XV–XVI a. XIII–XIV a. visuomenę, gyvenusią minėtoje Lietuvos valstybės erdvėje, neabejotinai reikia atskirai apibūdinti. Joje anuomet turėjo būti ryškūs krivųčių, dregovičių, paluotiečių, rytų lietuvininkų etnopsichologiniai relikvai. Pati gi visuomenė laikytina dar ne etnosu, bet politonimine bendruomene konkrečioje teritorinėje erdvėje. Taigi reikia suvokti, jog susiformavusioje Mindaugo–Gedimino valstybėje nuo pat pradžių gyvavo etnosas ir politonimas. Dėl nepalankių aplinkybių etnosas palaipsniui pradėjo nykti, politoniminių visuomenės dalių skaičius augo, o pati valstybė per kelis šimtmečius virto tipiškai politonimine, turinčia nykstančio geltachtinio* tipo lingvistinį etnokultūrinį bazinį branduolį. Pastaroji padėtis egzistavo kol žlugo feodalinė Lietuvos valstybė bei didžiąją XIX a. dalį, t. y. iki pat naujo kapitalistinio standartinio europinio tipo nacijų formavimosi laikų.

* Geltachtu britų salose vadinamos senojo reliktnio tipo nykstančios istorinės keltų kalbos zonos.

(Santrauka)

Kaip teigia kalbotyrininkai, teritorijoje tarp Nemuno žemupio ir Dniepro ištakų, Kauno-Smalensko areale, VI a. plytėjo vidurinis kalbinis baltų genčių masyvas. VII a. nuo jo atsiskyrė latgalių kalba, latvių kalbos pirmtakė. Tai įvyko dėl ugrofinų asimiliacijos su šiaurinio pakraščio baltų gentimis.

Dėl Sembos pusiasalio ir Nemuno žemupio gyventojų poveikio IV-VI a. iš Kauno-Smalensko baltų arealo išsiskyrė didžiojo konfederalinio tipo lietuvių gentis, užėmusi didžiąją dalį Neries baseino ploto. Likusį Kauno-Smalensko baltų genčių kompleksą vakaruose gyvenę baltai infiltravo mažiau, todėl tarp Nemuno ir Dniepro ištakų bei Pripetės pietuose VI a. atsirado baltiška Banceroovo-Tušemlios genčių kultūra. Ilgą laiką Dniepro baseino aukštupyje antikos šaltiniai užsimena apie neruvius, teisingiausia todėl daryti prielaidą, jog šie baltai galėjo turėti neruvių etnonimą.

Antikiniame pasaulyje dėl prekybos labai populiariu gintaru tarp baltų ypatingą, išskirtinę padėtį išsikovojo Sembos pusiasalio gyventojai ir visas pamarys Vyslos deltos ir Liepojos ruože. Šių žemių gyventojai transformavo visą baltų pasaulio gyvenimą. Remiantis gotų ir pačių sembų pasisakymais, galima teigti, jog tarp Vyslos ir Maskvos antikos pabaigoje egzistavo Aisčių genčių sąjunga. Ji itin palankiai veikė visų baltų genčių raidą. Aisčių genčių sąjungai suirus VI-VII a. jau buvo nemažas skaičius didžiojo tipo baltų genčių, turėjusių konfederalinių žemių struktūrą. Didžiosios baltų gentys sudarė centrinę baltų pasaulio dalį. Jų visuomenę galima apibūdinti kaip turėjusią etnosocialinio organizmo pradžią. Šių genčių riba VII a. driekėsi rytiniu latgalių, jotvingių ir lietuvių genčių pakraščiu. Toliau rytuose gyvenusieji baltai sudarė etnokultūrinio tipo mažųjų gentelių kompleksus. VIII a. didžiojo konfederalinio tipo struktūros čia dar tik formavosi. Visuomeninio išsivystymo prasme šios baltų gentys sudarė periferinį baltų genčių pasaulį.

Nors Neries žemupys patyrė didesnę vakarų baltų poveikį nei teritorijos tarp Nemuno ir Dniepro ištakų, prūsiškojo tipo kalba nepavertė lietuvių kalbos sudėtine vakarų baltų pasaulio dalimi. Taigi nėra duomenų, įgalinančių teigti, jog viduramžių pradžioje galėjo susidaryti sąlygos išsiskirti lietuvių ir neruvių (?) genčių kalboms, panašiai kaip atsitiko su latgalių kalba. Dniepro baseino hidronimų analizė byloja apie kalbinį tapatumą tarp Kauno ir Smalensko. Tarp lietuvių ir neruvių (?) genčių, matyt, turėjo atsirasti dialektinio pobūdžio skirtumų.

VIII-IX a. didžiąją periferinio baltų pasaulio dalį (Pripetės pakrantes jau V-VI a.) užpuolė slavų gentys. Neruvių (?) žemes niokojo dregovičių, krivyčių ir radimičių puolimai.

Išvystytą karinės demokratijos struktūrą turėję dregovičiai VIII a. puolė Pripetės paupius ir Padnieprį. Dniepro kelyje jie sudegino daugumą neruvių (?) įtvirtinimų iki pat Smalensko, atrodo, sugebėjo prasiveržti ir prie Dauguvos. Dregovičiai siekė valdyti naujas žemes ir jų gyventojus. Toks genties vystymosi posūkis vadintinas hipertrofuota gentinio etnosoido raida. Panašiai klostėsi vengrų, frankų, gotų, avarų reikalai. Dregovičiai daugiausia apsigyveno dabartinės Gomelio srities vakaruose, o Magiliovo, Vitebsko, Smalensko apylinkių gyventojus privertė mokėti reguliarias duokles.

VI a. viduryje Pliskuvos kraštą užkariavo negausi krivyčių gentis. Pasinaudoję dregovičių puolimu ir krize, apėmusia neruvių (?) gentis, VIII a. krivyčiai ėmė pulti dabartinių Vitebsko ir Smalenskø sričių gyventojus. Jų reidai truko daugiau kaip 100 metų ir išplėtė valdžią minėtose žemėse. Dregovičių pozicijos Vitebsko, Oršos, Smalensko apylinkėse buvo likviduotos.

Atrodo, jog iš Dniestro aukštupio IX a. Sožės baseino neruvius (?) užpuolė ir pavergė kunigaikščio Radimo atvesta nežinomos genties diaspora. Ji taip pat likvidavo dregovičių valdžią rytiniame Dniepro krante. Pastarieji migrantai pagal vado asmenvardį pasivadino patroniminiu radimičių vardu.

Apie dregovičius metraštinė medžiaga byloja, jog atvyko družijai (draugai) į naujus plotus ir pasivadino dregovičiais. Dregovičių ir krivyčių kilmė gali būti klajoklinė. Pradžią šioms gentims galėjo duoti antikos laikais gotų pasaulyje atsidūrę baltų kariai migrantai. Sumišę su slavais, gal ir kitomis kultūromis, ilgą laiką gyvenę tarp slavų pamažu jie įsiliejo į jų kultūrą. Krivyčiai, kurie į šiaurę atsikraustė 200 metų anksčiau nei dregovičiai, buvo kur kas labiau išlaikę klajokliams būdingas kultūrinio maišymosi savybes.

* * *

VIII-IX a. iš genčių konfederacijų sudarytas centrinis baltų arealas slavams buvo pernelyg kietas riešutas. Gyvenimas VIII-XII a. čia tekėjo sava vaga, žmonių laisvė iš esmės buvo išsaugota. Stiprių baltų genčių šiuo metu nepajėgė įveikti netgi valstybinio tipo struktūros iš Lenkijos, Kijevo Rusios ar Skandinavijos.

Sprendžiant iš romėnų žinių, baltai buvo bene darbščiausi tarp barbarų, itin geri žemdirbiai. Aukštas čia buvo meno dirbinių lygis. Nors pasiekė didelių ekonominių laimėjimų, panašiai kaip ir vikingai, labiausiai baltai

vertino kovinį prestižą ir kovos būdu įsigytą turtą. Kiekvieną rudenį užšalus žemei visos gentys nuo Vyslos iki Suomiių įlankos pradėdavo tarpusavio prestižo karus, užpuldavo Skandinavijos pakrantes. Kovų metu siekta, kad priešai sutiktų „nulenkti savuosius sprandus“, t. y. taptų vasalais, geruoju mokėtų kaimynams duoklę.

Neries baseino žemupyje ir vidupyje, tarp Nemuno ir Dauguvos susiformavę lietuviai centriniame baltų pasaulyje sugebėjo išsiskirti savosiomis etnosocialinės sąrangos ypatybėmis. Struktūroje laisvieji žemdirbiai – bajorai – kunigaikštis lietuvių etnose susiklostė ypač tvirtos kunigaikštiskosios valdžios tradicijos. Kunigaikštis čia tapo dar ir vienu pagrindinių religinio kulto veikėju. Šios etnosocialinio modelio ypatybės itin skatino lyderių iniciatyvą, lietuvių karių veiksmus regioninėse prestižo kovose darė ypatingai sėkmingus. Palaipsniui lietuviai tapo stipriausia, pasak vokiečių, „kieto sprando, itin kare įgudusia“ gentimi. Lietuvių elito rankose kaupėsi vis didesnės materialinės vertybės, tuo pačiu etnosas vis sparčiau vystėsi feodalinės visuomenės link.

Pirmaujanti lietuvių padėtis regione išryškėjo IX–XII a. Kitų baltų genčių etnosocialinių struktūrų modeliai, nepaisant bendros kilmės ir kultūrinio bendrumo, pasirodė besą stagnaciniai. Feodalinės bendruomenės link šios gentys vystėsi nepalyginamai lėčiau.

Išskirtinė politinė, visuomeninė lietuvių padėtis netruko imti reikštis ir etnokultūrinėje sferoje. Antikos laikais visą baltų pasaulį sugebėjo transformuoti ir kontroliuoti iš Sembos kilusi prūsiskojo tipo baltų kultūra. Ankstyvųjų viduramžių pabaigoje baltų lyderio pozicijos persikėlė į Neries baseiną.

Įvairių genčių regionuose paprastai gyvuoja viena ar kelios tarpgentinio bendravimo lygį pasiekusios kalbos. Baltų pasaulyje minėtų aplinkybių dėka IX–XII a. šias funkcijas perėmė lietuvių kalba. Vis daugiau genčių tarp Vyslos ir Suomiių įlankos ne tik pradėjo justsi pralaimėjimo lietuviams kartėlį, bet ir sutikdavo be priešinimosi mokėti duokles. Kadangi lietuviai aktyviai evoliucionavo valstybingumo ir feodalinės visuomenės link, prasidėjo spartėjantis visų regiono genčių konsolidavimosi į bendrinį tampantį lietuviškąjį etnosą procesas. Ypač sparčiai tai ėmė reikštis visą XII a. Pirminė Neries baseino lietuvių konfederacija apaugo keletu lietuviškąją etnopsichologiją suformavusių satelitinių kompleksų. Atskiri tokie junginiai, pvz., žemaičiai, pajėgumu ėmė viršyti netgi stipriausias baltų gentis. Susidarė ikivalstybinė Lietuvių genčių sąjunga su Neries baseino pirminiu centru priešaky. Be žinomiausių aukštaičių ir žemaičių periferinių grandžių, pasekamos šiaurės, vakarų, pietų lietuvininkų struktūros.

Kiekvienos regiono genties liejimasis į bendrinį lietuviškąjį etnosą vis dėlto buvo savitas, priklausė nuo tos genties padėties regione ir išsivystymo lygio. Gan silpnas pozicijas turėjusius latgalius lietuvių kunigaikščiai paprasčiausiai privertė mokėti reguliarias duokles, laisvai jų žemėse statėsi pilis, vyko latgalių virtimo į šiaurės lietuvininkus procesas. Stipriame Kurše ar Prūsijoje turėjo labiau reikštis elito grupuočių bendradarbiavimas, giminiavimasis su lietuviais, nors neišvengiamai tai reikėjo patvirtinti ir kovinio prestižo, mokesčių reikalavimo elementais. Regiono konsolidacijos į vieningą feodalinį etnosą ir valstybę procesą nutraukė baisi visą kraštą užklupusi kryžiaus karų epocha. Gal 63% teritorijos ir dauguma genčių, duoklių surinkimo prasme lietuvių kunigaikščių traktuotų savomis tėvonijomis, atsidūrė okupacinėje Vokiečių ordino valdžioje.

* * *

Pirminės lietuvių konfederacijos santykiai su baltais, gyvenusiais rytų ir pietų kaimynystėje, niekuo negalėjo skirtis nuo santykių su šiaurėje ir vakaruose gyvenusiomis gentimis. Išimtį sudarė tik kalbinis lietuvių-neruvių (?) genčių ryšys. Kadangi vakaruose gyveno turtingiausios, stiprios ir labai galias kultūrinės tradicijas turėjusios gentys, lietuvių etnosą plėtotė pirmuoju etapu labiau reikėsi kitomis kryptimis. X a. įsibėgėjo pietinio lietuvių genčių formavimosi procesas jotvingių pasaulio rytuose Nemuno-V. Bugo tarpupyje. 1009 m. čia pirmą kartą raštiškai paminimas lietuvių vardas. Pietinę lietuvių periferiją XI a. viduryje užpuolė Kijevo politikai ir po nuožmaus karo pradėjo čia kurti koloniją, pavadintą Juodąja Rusia. Šis kraštas Lietuvai grįžo tik po 200 metų pertraukos, bet etnokultūrinė padėtis čia buvo stipriai pasikeitusi. Tarp Nemuno, V. Bugo ir Pripetės rusakalbiai stačiatikiai gyventojai sudarė bent 50%.

Savitai klostėsi lietuvių reikalai neruvių (?) pasaulyje. Dregovičiai, krivjičiai ir radimičiai nesugebėjo užkariauti visų, gal 150 000 km², neruvių (?) žemių. Dabartinė Minsko sritis bent 150 metų sugebėjo išlikti laisva. Lietuvių genties stiprėjimas ir plėtotė, neruvių (?) pasaulyje įsivyravusi krizė, kalbos bendrumas lėmė, kad Nemigės kraštas (iki 1067 m. Nemigės vardu vadintas Minskas) lietuviškojo tipo etnopsichologiją turėjo suformuoti jau IX a. pradžioje. Lietuviškojo etnosą plėtotė rytuose negalėjo užsibaigti ties Nemigės krašto riba. Etninės savimonės transformacija apėmė visus baltiškąją gyvenuseną IX a. išlaikiusius neruvius (?), gyvenusius salomis krivjičių bei dregovičių kontroliuojamose valdose. Kiek panašiai renesanso laikais reikalai susiklostė

vokiečių okupuotoje Prūsijoje. Lietuvių etnokultūrinis ir etnopsichologinis poveikis neruvių (?) gentims greta dregovičių, krivyčių ir radimičių poveikio akivaizdus.

Etniniai procesai slavų nukariautame neruvių (?) pasaulyje klostėsi nevienodai. Pasožėje, kuri pateko radimičių valdžion, žmonių gyvenimas labiausiai susikomplicavo. Baltarusijoje išliko keiksmazodis "kad tave radimičius paimtų". Radimičiai savo valdose galėjo valdyti metodais, kuriais Spartoje buvo tvarkomi helotai. X a. pabaigoje radimičių valdžia žlugo dėl Kijevo ekspansijos. Prievarta ir teroru primesta jų kultūra taip pat pradėjo nykti. XI a. Pasožėje atgijo daugybė baltiškiosios kultūros tradicijų, plėtojosi lietuviškiosios gyvensenos elementai. Iš Kijevo į Sožės upyną per administraciją ir stačiatikių bažnyčią veržėsi rusakalbystė. Išgelbėti kraštą galėjo tik tiesioginis lietuvių kunigaikščių poveikis. Deja, XI a. buvo Kijevo imperijos galybės laikai. Pastaroji dargi sužlugdė pietinę laisvųjų lietuvių genčių periferiją. Todėl XII-XIII a. sandūroje Sožės upyne pradėjo įsigalėti masinė rusakalbystė. Paskirų lietuviškų kaimelių čia galėjo išlikti ir Lietuvos valstybės susiformavimo laikais.

Smalensko žemėje slavifikacija buvo ankstyva. Čia baltiškiosios kultūros relikta ir konkrečiai lituanizmai ypač klestėjo IX-X a., o po to pradėjo staigiai nykti. Ankstyvam perėjimui į rusakalbystę įtakos turėjo tranzitinė krašto padėtis tarp Naugardo ir Kijevo bei ganėtina atoki padėtis nuo pirminės lietuvių konfederacijos žemių. XIII a. pradžioje Smalensko pirklių raštuose Rygai jau apčiuopiami būsimosios baltarusių kalbos pradai. Ir Smalensko žemėje Lietuvos valstybės laikais dar galėjo egzistuoti pavieniai lietuviški kaimeliai. Nors rašytiniai šaltiniai to nefiksuoja, reikia atkreipti dėmesį, jog mažiau nei už 100 km į vakarus nuo Smalensko net ir renesanso laikais tarp Vitebsko ir Oršos gyvavo pati stambiausia rytų lietuvininkų katalikų parapija.

Dregovičiai taip pat savosiose valdose prievarta diegė savąją gyvenseną. Jų areale taip pat yra lietuviškos bei kitų baltų kultūros reliktnių apraiškų. Visame neruvių (?) genčių plote, kur valdė dregovičiai, šiandieną mus pasiekė mažiausias baltiškų relikto kiekis. Tokią padėtį nulėmė ne galimas didesnis dregovičių migrantų skaičius, bet tranzitinė krašto padėtis ir tai, jog labai anksti šias žemes į savąją kontrolę sugebėjo suimti Kijevo politikai. Antropologinė analizė nerodo skirtumo tarp dregovičių teritorijos ir kitų istorinių neruvių (?) žemių gyventojų.

Sudėtingiausi etnokultūriniai ir etnopsichologiniai procesai vyko Dauguvos vidupyje, dabartinėje Vitebsko srityje. Ypatingas vaidmuo čia teko Paluotės (Polocko) miestui. Įtikinamiausia Paluotės atsiradimo versija, teigianti, jog krivyčiai užkariavo lietuvių gyvenvietę ir, sumišę su jais, įkūrė savąją administracinį Padauguvio centrą. Sėkminga Paluotės kunigaikščių politika,

didelis savarankiškumas Kijevo atžvilgiu skatino pilietybės pojūtį šiose politinėse valdose. Dauguvos vidupyje apsigyvenę krivyčiai ir kažkiek baltų ėmė jaustis paluotiečiais, šių feodalinių valdų gyventojais. Palyginimui Korintas ir korintiečiai srities gyventojai, Roma ir romėnai politine prasme, Alžyras ir alžyriečiai... Dauguma gyventojų labai lėtai ir sunkiai šiame krašte skyrėsi su senąja kalba bei tradicijomis. Dauguvos vidupį itin stipriai turėjo veikti kalbinė, kultūrinė pirminės Lietuvos konfederacijos kaimynystė. Čia bent du-tris šimtus metų egzistavo kalbinis bilingvizmas ir kreolinio tipo žargonas. Lemiamą vaidmenį persilaužiant į rusakalbystę turėjo suvaidinti stačiatikių bažnyčia, antrinį – krašto administracija.

Nemigės krašte IX a. įsivyravo masinė, lietuviškoji etnopsichologija, tačiau ne vėliau kaip X a. viduryje kraštas virto kolonijine, o vėliau ir tiesiogine Paluotės kunigaikščių valda. Administracinę galią simbolizavo Nemigės kompleksas: Nemigė bei dar šalimais stovėję Zaslavlį ir Mencos-Mainiškės miesteliukai. Šiame krašte itin kirtosi Kijevo ir Paluotės interesai, gyventojai buvo alinami sunkių karų. Po itin smarkių sugriovimų 1067 m. Nemigė tampa žinoma nauju Minsko vardu. Nors karai, administracija bei stačiatikių bažnyčia keitė etnokultūrinę krašto padėtį, kuriantis Lietuvos valstybei XIII a. Nemigės-Minsko prieigos buvo dar labai lietuviškos. Perėjimas į rusakalbystę čia turėjo įsivyrėti XIV a. pabaigoje – XVI a.

* * *

Ypatinga Neries baseino padėtis regione tarp Vyslos ir Suomų įlankos lėmė feodalinės Lietuvos valstybės atsiradimą. Be šio svarbiausio veiksnio, jos susidarymą lydėjo du ypatingos svarbos reiškiniai. Kryžiaus karai nutraukė natūralią etninę raidą regione. Tai sunaikino lietuviškiosios kultūros pozicijas Livonijoje ir sumenkino dirbtinai atsiradusioje Prūsijos kunigaikštystėje, kuriai labai greitai prigijo sinoniminis Mažosios Lietuvos vardas.

Kita aplinkybė glūdėjo rytinėje lietuvių etnokultūros problematikoje. Juodosios Rusios kolonija su Nemigės kraštu sudarė Vidinę Kijevo imperijos Lietuvą (pvz., dabartinė Vidinė Mongolija Kinijoje). Lietuviškiosios kultūros ir etnopsichologijos relikto aiškiai būta visoje istorinėje neruvių (?) teritorijoje iki Pripetės pietuose bei Dniepro versmių rytuose. IX-XII a. Smalensko žemėje ir visoje dabartinėje Baltarusijoje tokiu būdu lietuvių kultūra buvo pažįstama. Nors ir niekinama administracijos bei bažnyčios kaip pagonybės variantas, tačiau tikrąją žodžio prasme neantagonistiška, ne pašalinė, bet vietinė, sava. Kylant Neries baseino politinei reikšmei, su rytais jo žmonės siejo baltiškios-

lietuviškos gyvensenos, pagonių tikybos bei kalbos reliktai istoriniame neruvių (?) pasaulyje. Šiems veiksniams silpstant augo asmeninių ir politinių ryšių svarba. Ši sudėtinga ryšių mozaika bei XIII a. susidariusi politinė padėtis nulėmė, kad Lietuvos valstybė nuo pirmųjų dienų nesiribojo laisvųjų lietuvių genčių masyvu, bet pabandė apimti žemes tarp Smalensko ir Brastos (Bresto). Lietuviškojo veiksnio natūralumas šiose žemėse lėmė darnų valstybės funkcionavimą minėtuose plotuose daugiau nei 500 metų iki pat XIX a. pradžios.

Svarbiausią Lietuvos valstybės sparną sudarė laisvųjų genčių masyvas, davęs pradžią to paties vardo etnosui ir baltiškajai etnokultūrai. Kitas dvi grandis sudarė Pelasos Jotvingių kraštas tarp Nemuno, Pripetės ir V. Bugo bei istoriniai neruvių (?) genčių plotai. Šių žemių visuomenės sankloda buvo kitokia. Gal 50% Pelasos Jotvingių krašte sudarė rusakalbiai stačiatikiai, todėl šios teritorijos visuomenė kaip visuma laikytina ne etnine, bet politonimine. Istorinėse neruvių (?) žemėse, išskyrus Nemigės kraštą, lietuvių kalba, kultūra egzistavo kaip negausus reliktinis, daugiau istorinis reiškinys. Nepaisant vyraujančios rusakalbystės ir stačiatikybės, visuomenė, gyvenusi XIII–XVI a. Lietuvoje tarp Smalensko ir Minsko, taip pat laikytina politonimine. Be rytų lietuvininkų, čia būta dregovičių, radimičių, krivyčių, paluotiečių etnopsichologinių reliktų. Nors VIII–IX a. nukariautiems gyventojams buvo brukamos pašalinės vertybės, jie nenoriai skyrėsi su baltiškojo ir konkrečiai lietuviškojo tipo kultūra bei gyvensena. Radimičių valdų likimas itin gerai parodo, jog archeologija nėra svarbiausias rodiklis restauruojant visuomeninės etnopsichologijos raidą. Gyventojų dauguma ypač IX ir X a. čia turėjo traktuoti save ne kaip konkretaus etnoso atstovus, bet vadovautis paprastų vietinių žmonių nuojauta. Prie to formavosi itin svarbus viduramžiams naujo religinio priklausomumo jausmas. Sėkmingas politinis Paluotės krašto funkcionavimas rodo feodalinį valdų svarbą etninei žmonių savimonei. Yrant Kijevo imperijai etninei savimonei stipriau antrinti turėjo ir smalenskiečių, mstislaviečių bei analogiškos sąvokos. Rusios įvaizdį itin propagavo imperijos metropolitas (vseju Rusi), dvasinio pavaldumo jam veiksnys, tautinėje savimoneje rusų sąvoka tačiau buvo miglota ir silpna.

Taigi Lietuvos valstybėje gyveno etninė ir politoniminė visuomenės, o valstybė virto politonimine. Kryžiaus karų veiksnys ne tik neleido baltams užbaigti konsolidacijos į vieningą feodalinį etnosą ir bendrą valstybę procesą. Jis sutrukdė susiformuoti Europai įprastai Lietuvos monarchijai bei dar vienai katalikų bažnyčios atšakai, kaip atsitiko lenkų ar vikingų kraštuose. Lietuvių kalba todėl netapo modernaus civilizacinio dvelksmo skeleidėja istorinėse tradicinėse rytinėse erdvėse. Kryžiaus karų metu tvirtėjo valstybės

stačiatikių bendruomenė, vyko intensyvi politoniminės krašto visuomenės konsolidacija, kuri renesanso laikais XV–XVI a. dėsningai užsibaigė baltarusių tautybės susiformavimu valstybėje. Visa tai lėmė, kad lietuvių kalba ėmė nykti ne tik vokiečių administruojamose valdose, bet ir pačioje valstybėje. Čia ji pradėjo įgauti pasyviojo tipo geltachto (senosios keltų kalbos pavadinimas Britų salose) statusą. Visa tai sąlygojo, jog pamažu išnyko reliktinės lietuvių kalbos salos neruvių (?) žemėse, po to Pelasos Jotvingių krašte. O ištisinis lietuvių kalbos masyvas pasitraukė nuo Minsko prieigų iki dabartinių šalies sostinės Vilniaus apylinkių. Ilgas lietuvių kalbos nykimo procesas baigėsi tik XX a. pradžioje, kai susiformavo tipiška europinė kapitalistinio tipo lietuvių nacija.

SUMMARY
ON THE BOOK "THE TRIBAL LITHUANIAN
NATION IN THE EAST"

According to the opinion of linguists, in the 6th c. in the territory between the Lower Nemunas and the Upper Dnieper the middle linguistic mass of the Baltic tribes stretched in the Kaunas-Smolensk area. In the 7th c. the Latgalian language, predecessor of the Latvian language, separated from them. The separation was caused by assimilation of the Ugrofinns with the Baltic tribes of their northern border.

Because of the influence of inhabitants of the Semba Peninsula and the Lower Nemunas, in the 4th-6th c.c. from the Kaunas-Smolensk area of the Balts a Lithuanian tribe of the major confederal type separated and occupied the greater part of the Neris basin area. The remaining Kaunas-Smolensk complex of Baltic tribes was to a lesser degree infiltrated by the Balts that lived in the West, therefore between the Nemunas and the Dnieper sources and in the South Pripet in the 6th c. the Baltic culture of Bancerov-Tusheml'a tribes arose. The antique sources had been for a long time mentioning the Neruvies in the upper reaches of the Dnieper basin, therefore the assumption of these Balts having had the Neruvies ethnonym seems to be most justifiable.

In the antiquity, inhabitants of the Semba Peninsula and of the whole coastal part between the mouth of the Vistula and Liepaja gained a very special, outstanding position in the world of the Balts thanks to trade in then very popular amber. Inhabitants of these lands transformed the whole way of life of the Baltic world. Statements of the Goths and the Sembs themselves allow to maintain that at the end of antiquity between the Vistula and Moscow there existed a union of Aestian tribes. Its influence on the development of all Baltic tribes was most beneficial. When in the 6th-7th c.c. the union of the Aestian tribes disintegrated, there already existed rather numerous Baltic tribes of the major type with the confederal structure of their lands. The major Baltic tribes formed the core of the Baltic world. Their society can be characterized as the one possessing the rudiments of an ethnosocial organism. The borders of these tribes in the 7th c. reached the eastern border of the Latgalian, Yotvingian and Lithuanian tribes. The Balts that lived farther to the East formed complexes of minor tribes of ethnocultural type. In the 8th c. structures of the major confederal type could be found there only in the

embryonic state. From the viewpoint of social development, these tribes comprised the peripheral part of the Baltic world.

Although the Lower Neris suffered a greater influence of the Western Balts than did the territories between the mouths of the Nemunas and the Dnieper, the language of Prussian type did not convert the Lithuanian language into a constituent part of the world of the Western Balts. Thus we have no data enough to maintain that at the beginning of the Middle Ages the conditions were favourable for the language of the Lithuanian and Neruvian(?) tribes to separate, as was the case with the Latgalian language. Analysis of the Dnieper basin hydronyms reveals the linguistic identity of Kaunas and Smolensk. Between the Lithuanian and Neruvian(?) tribes dialectal differences might have arisen.

In the 7th-9th c.c. the major part of the peripheral Baltic world (the Pripet basin as early as in the 5th-6th c.c.) was attacked by Slavonic tribes. The lands of the Neruvies(?) suffered invasions of the Dregoviches, Kriviches and Radimiches.

In the 8th c. the Dregoviches, with their well developed structure of military democracy, attacked the banks of the Pripet and Dnieper. On their way to the Dnieper they burnt most of the Neruvian(?) fortifications up to the very Dnieper; they might have even reached the Daugava. The Dregoviches were eager to rule over the new lands and their inhabitants. Such trend in the development of a tribe is designated as hypertrophied development of the tribal ethnos. A similar situation could be found in the Hungarians, Franks, Goths, Avars. The Dregoviches settled down mostly in the western part of the modern Gomel District, and inhabitants of Mogilev, Vitebsk, Smolensk outskirts were forced to pay regular contributions.

In the middle of the 6th c. the lands of Pliskuva were occupied by a rather not numerous tribe of Kriviches. The Kriviches took advantage of the fall of the Dregoviches and of the crisis which occurred to the tribes of the Neruvies(?) and began to attack people that inhabited the territories of the modern Vitebsk and Smolensk Districts. Their raids lasted as long as more than 100 years and expanded their rule in those territories. The positions of the Dregoviches in the outskirts of Vitebsk, Orsha, Smolensk were annihilated.

It seems likely that in the 9th c. the Neruvies(?) that inhabited the Sozh basin were attacked from the Upper Dneestr and occupied by a diaspora of an unknown tribe lead by Duke Radim. This diaspora also abolished the rule of the Dregoviches on the eastern bank of the Dnieper.

These migrants took the patronym of their leader and called themselves the Radimiches.

The annals tell us about the Dregoviches that "druzyas" (friends) arrived to occupy new areas and called themselves the Dregoviches. The Dregoviches and the Kriviches might be nomadic by their origin. Their ancestors might be migrant Baltic warriors that found themselves in the Gothic world in the antiquity. Mixed with the Slavonic tribes, maybe also with other cultures, having lived among the Slavs for a long time, they gradually amalgamated with their culture. The Kriviches who had retreated to the North 200 years before the Dregoviches had much better preserved the features of cultural amalgamation peculiar to nomadic tribes.

In the 8th-9th c.c. the core area of the Baltic tribes formed by tribal confederations was a too hard nut for the Slavs to crack. At that period strong Baltic tribes could even withstand the attacks of state-type structures from Poland, Kiev Rus or Scandinavia.

Judging from the Roman data, the Balts could be possibly most laborious among the Barbarians and exceptionally good farmers. Also, the level of handicraft was high there. Despite their notable economic achievements, the Balts like the Vikings put the highest accent on fighting prestige and the wealth gained in the battle. Every autumn, the soil being hard from frost, all tribes, from the Vistula up to the Finnish Gulf, would start their honour wars, attack the coasts of Scandinavia. The goal of the wars was to make the enemy "to bow his head", i. e. to turn him a vassal and to have him to pay voluntary contributions to their neighbours.

The Lithuanian tribe that formed in the lower and upper reaches of the Neris basin, between the Nemunas and the Daugava, managed to stand out by their specific ethnosocial structure in the central world of the Balts. In the Lithuanian ethnos, within the structure 'free land-owners - noblemen - duke', the tradition of especially strong power of the duke was formed. Here the duke became also one of the main persons in religious cult. Such features of the ethnosocial model stimulated the leader's initiative, made the actions of Lithuanian warriors very successful during regional honour battles. Gradually the Lithuanians became the strongest tribe; they were called by the Germans 'hard-necked, skilful warriors'. The Lithuanian noblemen became owners of ever-increasing

material wealths, thus the ethnos took an accelerated development towards feudal society.

The leading position of the Lithuanians became evident in the 9th-12th c.c. The ethnosocial structural models of the other Baltic tribes, in spite of the common origin and cultural background, turned to be stagnant. Their development towards feudal society was much slower.

The outstanding political and social position of the Lithuanians became soon revealed also in the field of ethnoculture. During antiquity, the Baltic culture of Semic origin and Prussian type managed to transform and control the whole Baltic world. By the end of the early Middle Ages the leadership of the Balts changed its positions and moved to the Neris basin.

In the regions of various tribes there usually exist one or more languages that have attained the level of intertribal communication. In the 9th-12th c.c., due to the mentioned circumstances, these functions became allotted to the Lithuanian language. The ever-increasing number of tribes, from the Vistula to the Finnish Gulf, not only began to feel the bitterness of subsidence to the Lithuanians, but also voluntarily agreed to pay contributions. Since the Lithuanians were actively developing towards the state system and feudal society, there began an accelerating process of consolidation of all tribes of the region into the Lithuanian ethnos which gradually became common. This tendency was most pronounced during the whole 12th c. The primary Lithuanian confederation in the Neris basin gained a series of satellite complexes that acquired Lithuanian ethnopsychology. Some of such formations, e. g. Samogitians (Žemaičiai), by their strength even excelled the strongest Baltic tribes. A pre-state union of Lithuanian tribes headed by the primary centre in the Neris basin arose. Apart from the widest known Aukštaičiai and Žemaičiai peripheral links, also the northern, western, southern Lithuanian structures can be traced.

However, integration of each regional tribe into the common Lithuanian ethnos bore its own character, depending on the position of a tribe in the region and the level of its development. Thus, the Latgalians whose position was rather weak were just forced by Lithuanian dukes to pay regular tributes, had castles freely erected on their lands by the Lithuanians; the process of the Latgalians becoming northern Lithuanians took place. In strong Kurs or Prussia, co-operation between the groups of noblemen had to be more active and marriages with the Lithuanians more frequent, although these had to be inevitably confirmed by the elements of military prestige and demand of contributions. The process

of the consolidation of the region into a uniform feudal ethnos and state was interrupted by the horrible epoch of crusaders' wars which involved the whole region. About 63% of the territory and most tribes which had been treated by Lithuanian dukes as their ancestral lands fell under the occupation power of the German Order.

Relations between the primary Lithuanian confederation and the eastern and southern neighbouring Balts could not differ in the least from relations with the northern and western tribes. The only exception was linguistic ties between the Lithuanians and the Neruvies(?). Since the Western tribes were the richest, strongest and had very deep cultural traditions, in the first stage the expansion of the Lithuanian ethnos was more explicit in other directions. In the 10th c. the process of the formation of the southern Lithuanian tribes took its run in the East of the Yotvingian world between the Nemunas and the Western Bug. Here in 1009 the name of the Lithuanians was mentioned in writing for the first time. In the 11th c. the southern Lithuanian periphery was attacked by Kiev politicians who after a ferocious war began to colonise these lands and called them Black Rus. It took 200 years for these lands to turn back to Lithuania, however, the ethnocultural situation was rather significantly changed there. No less than 50% of the population that inhabited the territory between the Nemunas, Western Bug and Pripet were Russian-speaking Orthodoxes.

The development of the Lithuanians in the Neruvian(?) world took a peculiar way. The Dregoviches, Kriviches and Radimiches failed to conquer all Neruvian(?) lands which might have occupied about 150,000 sq. km. The modern Minsk District managed to remain free for at least 150 years. Strengthening and expansion of the Lithuanian tribe, the crisis which shook the Neruvian(?) world, the common language had been the factors that had to form the ethnopsychology of Lithuanian type in the land of Nemigé (this was the name used for modern Minsk as long as until 1067) no later than by the beginning of the 9th c. Expansion of the Lithuanian ethnos in the East could not be limited by the borders of the Nemigé land. Transformation of ethnic consciousness took place in all Neruvians(?) that had preserved the Baltic mode of life and inhabited patches of lands controlled by the Kriviches and the Dregoviches. During the Renaissance the situation was rather similar in

Prussia occupied by the Germans. The ethnocultural and ethnopsychological impact of the Lithuanians on the Neruvian(?) tribes, along with that of the Dregoviches, Kriviches and Radimiches, causes no doubt.

The ethnic processes in the Neruvian (?) world occupied by the Slavs varied. In the Sozh basin whose lands were governed by the Radimiches the life of their inhabitants was most complicated. In Belarus there is the saying: "May a Radimich catch you!" The Radimiches in their domains might have applied the methods used by the Spartans to rule over the Helots. In the end of the 10th c. the Radimiches fell under the expansion of Kiev. Their culture which had been imposed by means of force and terror also began to fade out. In the 11th c. in the Sozh basin a lot of Baltic cultural traditions revived, elements of the Lithuanian mode of life began to spread. From Kiev, the Russian language was imposed on these lands through administration and Orthodox Church. The territory could be saved only by the direct influence of Lithuanian dukes. Unfortunately, in the 11th c. the power of the Kiev empire was very strong. It even ruined the southern periphery of independent Lithuanian tribes. Therefore at the juncture of the 12th and 13th c. c. the Russian language began to spread massively in the Sozh basin. Isolated Lithuanian settlements might have survived there even in the period of the formation of the Lithuanian state.

In the land of Smolensk slavofication was early. There, relicts of Baltic culture and specifically Lithuanisms flourished in the 9th-10th c. c. and then suddenly began to vanish. The early transition to the Russian language was stimulated by the transit position of this area between Novgorod and Kiev and a rather remote position from the lands of the primary Lithuanian confederation. In letters of Smolensk merchants to Riga written in the beginning of the 13th c., rudiments of the future Belarussian language can be traced. In the land of Smolensk isolated Lithuanian settlements could exist in the period of the Lithuanian state. Although not mentioned in written sources, it should be noted that no less than 100 km westward from Smolensk even during the Renaissance there existed the largest East Lithuanian Catholic parish between Vitebsk and Orsha.

The Dregoviches in their domains also forced their mode of life upon the local people. In their area, cultural relicts of the Lithuanians and other Balts can be traced, too. In the whole area inhabited by the Neruvian(?) tribes and governed by the Dregoviches, the amount of Baltic relicts that have survived up to date is the least. Such situation was predetermined not by the possibly larger number of the Dregovich migrants, but by

the transit position of these lands and the fact that this territory had been since early controlled by Kiev politicians. Anthropological analysis has revealed no differences between the inhabitants of the Dregoviches' lands and of other historical Neruvian(?) areas.

Ethnocultural and ethnopsychological processes were most complicated in the lands of the Middle Daugava (now Vitebsk District). A special role here was allotted to the town of Paluotè (Polotsk). There is a version which seems most convincing concerning the origin of Paluotè: the Kriviches conquered a Lithuanian settlement, amalgamated with local people and founded an administrative centre of their own in the Daugava basin. The successful policy of Paluotè dukes, great independence regarding Kiev enhanced the sense of citizenship in these political domains. Kriviches and some of the Balts that settled down in the Middle Daugava began feeling themselves belonging to Paluotè, inhabitants of these feudal domains. To draw a historical parallel, let us take Corinth and inhabitants of Corinthian District, Rome and the Romans in the political sense, Algeria and the Algerians... Most inhabitants of this land only very slowly and with great reluctance abandoned their original language and traditions. The middle reaches of the Daugava might have been especially strongly influenced by the cultural neighbourhood of the primary Lithuanian confederation. Here, at least for 200-300 years, existed bilinguism and a slang of creolic type. The crucial role when turning to the Russian language had to be played by the Orthodox Church and secondary administration of these lands.

In the 9th c. in the lands of Nemigè Lithuanian ethnopsychology became massively predominant; however, no later than by the middle of the 10th c. these lands became colonial and later on a direct domain of the dukes of Paluotè. The administrative power was symbolized by the Nemigè complex as well as by the neighbouring townships of Zaslavl and Ments-Mainiškès. These lands suffered from the conflicting interests of Kiev and Paluotè in this area, and its inhabitants were exhausted by devastating wars. After a severe destruction in 1067, Nemigè becomes known under its new name of Minsk. Although wars, administration and Orthodox Church changed the ethnocultural situation of the area, in the 13th c., in the period of the formation of the Lithuanian state, the approaches to Nemigè-Minsk still had been very Lithuanian. The Russian language might have become predominant here in the end of the 14th-16th c.c.

The specific position of the Neris basin in the region between the Vistula and Finnish Gulf predetermined the formation of the feudal Lithuanian state. Along with this major factor, its formation was accompanied by two phenomena of particular importance. The Crusaders' wars interrupted the natural course of ethnic development in the region. Positions of Lithuanian culture were destroyed in Livonia and weakened in the artificially formed Prussian Principality to which the synonymous name of Lithuania Minor stuck very soon.

Another circumstance was the problems of East Lithuanian ethnic culture. The colony of Black Rus with the Nemigè area formed the Inland Lithuania of the Kiev empire (cf. the modern Inland Mongolia in China). Relicts of Lithuanian culture and ethnopsychology had been undoubtedly present in the whole historic territory of the Neruvies(?), up to the Pripet in the South and the Dnieper sources in the East. Thus, in the 9th-12th c.c. Lithuanian culture was familiar in the land of Smolensk and in the whole territory of modern Belarus, although defiled by the administration and Church as a kind of paganism, but in the true sense of the word being not antagonistic, not strange, but indigenous and intimate. With the rise of the political significance of the Neris basin, its people was connected with the East by the relicts of the Baltic-Lithuanian mode of life, pagan faith and language in the historical world of the Neruvies(?). These factors fading away, the importance of personal and political relations stood out. This complicated mosaic of relations and the political situation of the 13th c. predetermined the fact that the Lithuanian state from the very first days of its existence did not limit itself by the massifs of independent Lithuanian tribes, but tried to encompass the lands between Smolensk and Brasta (Brest). The inherence of the Lithuanian factor in these lands predetermined a harmonious functioning of the state in the mentioned areas for more than 500 years up to the very beginning of the 19th c.

The major wing of the Lithuanian state was formed by the massive of independent tribes, which originated the ethnos of the same name and the Baltic ethnoculture. Two other links were formed by the land of Yotvings between the Nemunas, Pripet and Western Bug, as well as by the historical areas of the Neruvic(?) tribes. The social structure of these lands was different. Among the Pelasa (Polesse) Yotvings, about 50% were Russian-speaking Orthodoxes, therefore society in this territory

should be considered as politonymic and not ethnic. In the historical Neruvic(?) lands, except those of Nemigè, the Lithuanian language and culture existed as a scanty relict and a rather historical phenomenon. In spite of the predominance of the Russian language and Orthodox religion, the people that in the 13th-16th c.c. lived in Lithuania between Smolensk and Minsk should be also considered politonymic. Along with Eastern Lithuanians, ethnopsychological relicts of the Dregoviches, Radimiches, Kriviches, Paluotians could be found there. In the 8th-9th c.c. the conquered people were forced to accept strange, unfamiliar values, however, they were reluctant to abandon the Baltic and in particular the Lithuanian type of culture and mode of life. The history of the Radimiches' domains is a good example that archaeology is not the decisive index when restoring the development of social ethnopsychology. The majority of inhabitants, especially in the 9th and 10th c.c., had to treat themselves there not as representatives of a concrete ethnos, but be guided by the feelings of the local gentry. Besides, the feeling of a new religious involvement, which was so important in the Middle Ages, was being formed. The successful political functioning of the Paluotè area shows the importance of feudal domains for the ethnic self-consciousness of people. When the Kiev empire began to disintegrate, ethnic self-consciousness could be enhanced by the notions of Smolenskites, Mstislaviches and the like. The image of Rus was most intensively promulgated by the Metropolitan of the empire ('vseya Rusi' - of all Rus) as a factor of spiritual subordination to him; however, in the national self-consciousness the notion of 'Russians' was dim and vague.

Thus, the Lithuanian state was inhabited by ethnic and politonymic societies, and the state became politonymic. The factor of Crusaders' wars not only prevented the Balts from accomplishing the process of consolidation into a unified feudal ethnos and common state, but also did not allow the Lithuanian state to develop into a European-type monarchy and to form one more branch of the Catholic Church, as was the case in Polish or Vikings' lands. That is why the Lithuanian language did not become the promulgator of the modern civilized whiff in its historically traditional eastern areas. The Crusaders' wars strengthened the Orthodox society of the state, the process of intensive consolidation of its politonymic society took place, naturally resulting in the formation of Belarussian nation within the state in the 15th-16th c.c. during the Renaissance. All these factors contributed to the decay of the Lithuanian language not only in the regions administered by the Germans, but also

in the state itself. Here it began to acquire the status of the Geltacht (the name for the ancient Celtic language on the British Islands). Gradually the relict islands of the Lithuanian language became extinct, first in the lands of the Neruvies(?) and then in Pelasa Yotvings. The complete massive of Lithuanian retreated from the approaches to Minsk to the outskirts of Vilnius, the modern capital of the country. The long process of the Lithuanian language falling into decay was only stopped at the beginning of the 20th c., when the typically European Lithuanian nation of capitalist type had been formed.

"ПЛЕМЕННЫЙ ЛИТОВСКИЙ НАРОД НА ВОСТОКЕ" (РЕЗЮМЕ)

Согласно утверждению лингвистов, на территории между началом низовья Немана и истоками Днепра, в Каунасско-Смоленском ареале, в VI в. простирался средний языковой массив балтийских племен. В VII в. от него отделился язык латгалов, предшественник латышского языка. Это произошло в связи с ассимиляцией угро-финнов с балтскими племенами северных окраин.

Под воздействием жителей Сембского полуострова и низовья Немана в IV-VI вв. из Каунасско-Смоленского ареала балтов выделилось литовское племя большого конфедерального типа, занявшее большую часть площади бассейна Нерис. Остальной комплекс каунасско-смоленских балтских племен жившие на западе балты инфильтрировали в меньшей степени, поэтому между истоками Немана и Днепра, Припятью на юге в VI в. сложилась балтская культура племен Банцерово-Тушемли. В античных источниках длительное время содержатся упоминания о неврах, живших в верховьях бассейна Днепра, поэтому правильнее всего предположить, что эти балты могли иметь этноним невров (нерувяй).

В античном мире благодаря торговле пользовавшимся большой популярностью янтарем, среди балтов особое, исключительное положение завоевали жители Сембского полуострова и все Поморье между дельтой Вислы и Лиенаей. Жители этих земель трансформировали образ жизни всего балтского мира. На основании высказываний готов и самих сембов, можно утверждать, что между Вислой и Москвой в конце античного периода существовал союз айстийских племен. Он оказывал особенно благотворное влияние на развитие всех балтских племен. После распада этого союза в VI-VII вв. уже насчитывалось значительное число балтских племен большого типа, располагавших структурой конфедеральных земель. Большие балтские племена составили центральную часть балтского мира. Их сообщества можно характеризовать как имеющие начала этносоциального организма. Граница этих племен в VII в. простиралась по окраине восточно-латгальских, ятвяжских и литовских племен. Жившие восточнее балты составили комплексы небольших племен этнокультурного типа. В VIII в. структуры большого конфедерального типа находились здесь в зачаточной фазе. В смысле общественного разви-

тия эти балтские племена составляли периферийный мир балтских племен.

И хотя низовье реки Нерис претерпело большее влияние западных балтов, чем территории между истоками Немана и Днепра, язык прусского типа не превратил литовский язык в составную часть мира западных балтов. Таким образом, нет данных, позволяющих утверждать, что в начале средних веков могли создаться условия для разделения языков литовских и нерувских (неврских) племен, как это случилось с языком латгалов. Анализ гидронимов бассейна Днепра свидетельствует об языковой тождественности между Каунасом и Смоленском. Между литовскими и неврскими племенами, видимо, могли появиться немалые различия диалектного характера.

В VIII-IX вв. большая часть периферийного мира балтов (побережье Припяти уже в V-VI вв.) подверглась нападению славянских племен. Земли невров разорвались в результате нападков дреговичей, кривичей и радимичей.

Дреговичи, имевшие развитую структуру военной демократии, в VIII в. напали на побережье Припяти и Поднепровье. На днепровском пути они сожгли большинство укреплений невров вплоть до самого Смоленска, кажется, смогли пробиться и до Даугавы (Зап. Двины). Дреговичи стремились управлять новыми землями и их жителями. Такой поворот в развитии племени следует назвать гипертрофированным развитием племенного этноса. Аналогичным образом складывались дела у венгров, франков, готов, аварцев и др. Дреговичи селились в основном на западе теперешней Гомельской области, а жителей окрестностей Могилева, Витебска, Смоленска обязали регулярно платить дань.

В середине VI в. Псковский край был завоеван немногочисленным племенем кривичей. Воспользовавшись нападением дреговичей и кризисом, охватившим племена невров, кривичи в VIII в. стали нападать на жителей теперешних Витебской и Смоленской областей. Их рейды продолжались более 100 лет и позволили расширить власть на упомянутых землях. Позиции дреговичей в окрестностях Витебска, Орши, Смоленска были утрачены.

Предположительно, что в IX в. невры бассейна реки Сож подверглись нападению с верховья Днестра и были покорены диаспорой неизвестного племени, приведенной князем Радимом. Она же ликвидировала власть дреговичей на восточном берегу Днепра. По имени предводителя мигранты назвались патронимом радимичи.

О дреговичах в материалах метрик говорится, что прибыли друзья на новые земли и назвались дреговичами. Можно предположить, что по происхождению дреговичи и кривичи были кочевниками. Начало этим племенам могли положить появившиеся в античные времена в мире готов балтские воины - мигранты. Смешавшись со славянами, а может и под влиянием других культур, долгое время живя среди славян, постепенно они влились в их культуру. Кривичи, которые на север переселились на 200 лет раньше дреговичей, сохранили значительно больше характерных для кочевников признаков смешения культур.

* * *

В VIII-IX вв. центальный ареал балтов, состоявший из племенных конфедераций, был для славян слишком крепким орешком. Жизнь в VIII-XII вв. текла здесь своим чередом, свобода людей по сути была сохранена. Сильных балтских племен в этот период не смогли одолеть даже структуры государственного типа из Польши, Киевской Руси или Скандинавии.

Судя по данным римлян, балты среди варваров были чуть ли не самыми трудолюбивыми, особенно они слыли хорошими земледельцами. Здесь был высок уровень художественных изделий. И хотя были достигнуты значительные экономические успехи, балты, как и викинги, выше всего ценили боевой престиж и завоеванное в бою богатство. Каждую осень, когда землю сковывал мороз, все племена от Вислы до Финского залива начинали междуусобные войны престижа, подвергали нападению побережье Скандинавии. Бои преследовали цель, заставить врага "склонить свои головы", т. е. стать вассалами, по доброй воле платить соседям дань.

Сформировавшиеся в нижнем и среднем течении реки Нерис, между Неманом и Даугавой (Зап. Двина) литовские племена сумели в силу особенностей этносоциального строения выделиться в центральном мире балтов. В структуре свободные земледельцы - дворяне - князь в литовском этносе сложилась особенно устойчивая традиция княжеской власти. Князь здесь стал еще и одним из основных деятелей религиозного культа. Эти особенности этносоциальной модели прежде всего поощряли инициативу лидеров, способствовали успешным действиям литовских воинов в региональных престижных битвах. Постепенно литовцы стали сильнейшим, по словам немцев, "особенно упорным и умелым в войне" племенем. В руках литовской

элиты накапливалось все больше материальных ценностей, тем самым этнос все быстрее развивался в направлении феодального общества.

Лидирующее положение литовцев в регионе особенно проявилось в IX-XII вв. Модели этносоциальных структур других балтских племен, несмотря на общее происхождение и культурную близость, оказались застойными. В направлении феодального общества эти племена развивались несравнимо медленнее.

Исключительное политическое, общественное положение литовцев вскоре стало проявляться и в этнокультурной сфере. В античные времена весь мир балтов смогла трансформировать и контролировать зародившаяся в Сембии культура балтов прусского типа. В конце раннего средневековья позиции лидера балтов переместились в бассейн реки Нерис.

В регионах различных племен обычно существует один или несколько языков, достигших уровня межплеменного общения. В мире балтов благодаря этому обстоятельству в IX-XII вв. эти функции перенял литовский язык. Все больше племен между Вислой и Финским заливом стали ощущать не только горечь военного проигрыша литовцам, но и беспрекословно соглашались платить дань. Поскольку литовцы активно эволюционировали в направлении государственности и феодального общества, начался ускоряющийся процесс консолидации всех племен региона в становящийся единым литовский этнос. Особенно ярко это стало проявляться на протяжении всего XII в. Первичная конфедерация литовцев бассейна реки Нерис обросла рядом сформировавшихся литовскую этнопсихологию сателлитных комплексов. Отдельные такие образования, например, жемайты, своей мощью стали превосходить даже самые сильные балтийские племена. Сложился предгосударственный союз литовских племен во главе с первичным центром бассейна Нерис. Кроме наиболее известных аукштайтов и жемайтов, к нему относились северные, западные и южные литовники.

Вливание племени каждого региона в общий литовский этнос, однако, было своеобразным, зависело от положения этого племени в регионе и уровня его развития. Занимавших довольно слабые позиции латгалов литовские князья просто-напросто заставляли платить регулярную дань, на их землях свободно сооружали замки, происходил процесс превращения латгал в северных литовников. В сильных Курше или Пруссии должно было сильнее проявляться сотрудничество элитных группировок, налаживание родственных связей с литовцами, хотя это неизбежно следовало подтвердить и элементами боевого

престижа, требованием налогов. Процесс консолидации региона в единый феодальный этнос и государство прервала страшная эпоха крестовых войн, охвативших весь край. Почти 63 процента территории и большинство племен, в смысле сбора дани трактованных литовскими князьями как свои вотчины, оказались в оккупационной власти немецкого ордена.

* * *

Отношения первичной конфедерации литовцев с балтами, живущими в восточном и южном соседстве, ничем не могли отличаться от отношения с племенами, живущими севернее и западнее. Исключение составила лишь языковая связь литовско-нерувских (неврских) племен. Поскольку на западе жили наиболее богатые, сильные и имеющие очень глубокие культурные традиции племена, расширение литовского этноса на первичном этапе сильнее проявлялось в других направлениях. В X в. получил развитие процесс формирования южнолитовских племен на востоке мира ятвягов в междуречье Немана-З.Буга. В 1009 г. здесь впервые письменно упоминаются литовцы. На южную периферию литовцев в XI в. напали политики Киева и после жестокой изнурительной войны начали основывать здесь колонию, названную Черной Русью. Этот край Литва возвратила лишь спустя 200 лет, но этнокультурное положение здесь сильно изменилось. Видимо, более 50 процентов жителей на землях между Неманом, З.Бугом и Припятью составляли русскоязычные православные.

Своеобразно дела литовцев складывались в мире неуров (неуров). Дреговичи, кривичи и радимичи не смогли завоевать почти все 150 000 км² неврских земель. Теперешняя Минская область по крайней мере 100-150 лет сумела оставаться свободной. Усиление и расширение литовского племени, разразившийся в мире неуров кризис, общность языка предопределили, что Немигская земля (так до 1067 г. назывался Минск) этнопсихологию литовского типа должна была сформировать уже в начале IX в. Развитие литовского этноса на востоке не могло завершиться у границы Немигского края. Трансформация этнического самосознания должна была охватить всех сохранившихся в IX в. балтский образ жизни неуров, живших островками во владениях, контролируемых кривичами и дреговичами. Почти похоже во времена ренессанса складывались дела в оккупированной немцами Пруссии. Этнопсихологическое и этнопсихологическое воздействие литовцев на племена неуров наряду с влиянием дреговичей, кривичей и радимичей очевидно.

* * *

Этнические процессы в завоеванном славянами мире неуров протекали неодинаково. В Посожье, которое попало под власть радимичей, жизнь людей особенно осложнилась. В Белоруссии сохранилось ругательство “Чтоб тебя радимич забрал”. Радимичи в своих владениях могли править методами, посредством которых в Спарте усмирялись илоты. В конце X в. власть радимичей пала из-за экспансии Киева. Навязанная посредством насилия и террора их культура также приходила в упадок. В XI в. в Посожье оживило множество традиций балтийской культуры, ширились элементы литовского образа жизни. Из Киева в бассейн реки Сож через администрацию и православную церковь вторгалось русскоязычие. Спасти край могло лишь непосредственное воздействие литовских князей. К сожалению, XI в. был периодом могущества Киевской империи. Последняя даже сокрушила южную периферию свободных литовских племен. Поэтому на рубеже XII-XIII вв. в бассейне реки Сож начало внедряться массовое русскоязычие. Отдельные литовские деревушки могли здесь сохраниться и в период формирования Литовского государства.

Славофикация Смоленской земли была ранней. Здесь реликты балтской культуры и конкретно литуанизмы особенно процветали в IX-X вв., а затем стали быстро исчезать. Раннему переходу на русскоязычие способствовало транзитное положение края между Новгородом и Киевом и довольно удаленное положение от земель первичной конфедерации литовцев. В начале XIII в. в письменах смоленских купцов Риге уже ощутимы начала будущего белорусского языка. И на смоленских землях во времена Литовского государства еще могли существовать отдельные литовские деревеньки. Хотя письменные источники этого не фиксируют, следует обратить внимание на тот факт, что менее чем за 100 км к западу от Смоленска даже и во времена ренессанса между Витебском и Оршей существовал самый крупный католический приход восточных литовников.

Дреговичи на своих землях также насильно внедряли свой образ жизни. В их ареале тоже наличествуют реликтовые проявления культур литовцев и других балтов. На всей площади неврских племен, которой владели дреговичи, сегодня отмечается наименьшее количество балтских реликтов. Такое положение могло обусловить не возможное большее число дреговичей - мигрантов, а транзитное положение края

и то обстоятельство, что очень рано эти земли под свой контроль сумели взять политики Киева. Антропологический анализ не показывает различий между жителями территории дреговичей и других исторических неврских земель.

Самые сложные этнокультурные и этнопсихологические процессы протекали в среднем течении Даугавы (Зап. Двины), в теперешней Витебской области. Особая роль здесь принадлежала Полоцку (Палуоте). Согласно самой убедительной версии возникновения Полоцка, кривичи завоевали поселение литовцев и, смешавшись с ними, основали свой административный центр среднего течения Даугавы (Зап. Двины). Удачливая политика полоцких князей, большая самостоятельность по отношению к Киеву поощряли осознание гражданственности в этих политических владениях. Поселившиеся в среднем течении Зап. Двины кривичи и часть балтов стали осознавать себя полочанами, жителями этих феодальных владений. Для сравнения Коринт и коринты - жители провинции, области, Рим и римляне в политическом смысле, Алжир и алжирцы. Большинство жителей очень медленно и с трудом расставались в этом крае со старым языком и традициями. В среднем течении Даугавы особенно сильное влияние оказывало языковое, культурное соседство первичной литовской конфедерации. Здесь по крайней мере два-три столетия существовали языковой билингвизм и креольский жаргон. Решающую роль в переходе на русскоязычье должна была сыграть православная церковь, вторичную - администрация края.

В Немигском крае в IX в. утвердилось массовая, доминирующая литовская этнопсихология, однако не позднее X в. край превратился в колониальное, а затем и в непосредственное владение полоцких князей. Административное могущество символизировал Немигский комплекс, находившиеся рядом с Немигой города Заславль и Менца. В этом краю особенно зримо пересекались интересы Киева и Полоцка, жителей разоряли жестокие войны. После особенно сильных разрушений 1067 г. Немиге становится известна под новым названием - Минск. Хотя войны, администрация и православная церковь изменяли этнокультурное положение края, в период создания Литовского государства в XIII в. окрестности Минска в значительной мере оставались литовскими. Переход к русскоязычию здесь должен был возобладать в конце XIV-XVI вв.

* * *

Особое положение бассейна Нерис в регионе между Вислой и Финским заливом предопределило появление феодального Литовского государства. Кроме этого главнейшего обстоятельства его образование сопровождали два фактора особой важности. Крестовые войны прервали естественное этническое развитие в регионе. Это уничтожило позиции литовской культуры в Ливонии и умалило в искусственно возникшем Прусском княжестве, которому очень скоро привилось синонимическое название Малая Литва.

Другое обстоятельство заключалось в восточной проблематике литовской этнокультуры. Колония Черной Руси с Минскими землями составили внутреннюю Литву Киевской империи (напр. теперешняя Внутренняя Монголия в Китае). Реликты литовской культуры и этнопсихологии очевидны на всей исторической территории неvroв до Припяти на юге и истоков Днепра на востоке. Таким образом, в IX-XII вв. на Смоленской земле и всей теперешней Белоруссии литовская культура была знакома. Хотя и пренебрегаемая администрацией и церковью как вариант язычества, однако в подлинном смысле слова неантагонистическая, не посторонняя, но местная, своя. С усилением политического значения бассейна Нерис, с востоком его людей связывал и балтско-литовский образ жизни, реликты языческой веры и языка в историческом мире неvroв. С ослаблением этих факторов возрастала роль персональных и политических связей. Эта сложная мозаика связей и сложившееся в XIII в. политическое положение предопределили, что Литовское государство с первых дней не ограничивалось массивом свободных литовских и балтских племен, но попыталось охватить земли между Смоленском и Брестом (Брестом). Естественность литовского фактора в этих землях предопределял гармоничное функционирование государства на упомянутых площадях более 500 лет вплоть до начала XIX в.

Важнейшее крыло Литовского государства составил массив свободных племен, положивших начало одноименному этносу и балтской этнокультуре. Другие два звена составили полессо-ятвяжский край между Неманом, Припятью и З. Бугом и исторические площади нерувских (неврских) племен. Общественный уклад этих земель был иным. Видимо, половину населения полессо-ятвяжских земель составляли русскоязычные православные, поэтому общественность этой территории как общность следует считать не этнической, а

политонимной. На исторических землях невра за исключением Немигского края, литовский язык, культура существовали как немногочисленное, реликтовое, скорее историческое явление. Несмотря на доминирующее русскоязычие и православие, общество, жившее в XIII-XVI в. в Литве между Смоленском и Минском, также следует считать политонимным. Кроме восточных литовников, здесь были этнопсихологические реликты дреговичей, радимичей, кривичей, полочан. Хотя в VIII-IX вв. завоеванным жителям навязывались посторонние ценности, они неохотно расставались с культурой и образом жизни балтского и конкретно литовского типа. Судьба владений радимичей особенно наглядно показала, что археология не является важнейшим показателем при реставрации развития этнопсихологии общества. Большинство жителей особенно в IX и X вв. здесь должны были трактовать себя не как представителей конкретного этноса, но руководствоваться ощущением простых местных людей. При этом формировалось особенно важное для средневековья чувство новой религиозной принадлежности. Успешное политическое функционирование Полоцких земель указывает на важность феодальных владений для этнического самосознания людей. С распадом Киевской империи этническому самосознанию в большей степени стало способствовать понимание принадлежности к территориальным феодальным владениям, таким как Смоленск, Мстиславль и прочие.

Образ Руси особенно настойчиво внедрялся в сознание людей благодаря существованию институциональности фактора православной церкви, понятий духовного подчинения человека личности именно митрополита Всея Руси. С ослаблением роли Руси (Киевской) как политического субъекта, в самосознании людей росло значение верующих православных Руси, но в этническом самосознании понятие русский за пределами нынешней Украины было расплывчатым, мало чем напоминающим подлинное этническое самосознание. Позднее, на фоне территориальной, политической, хозяйственной принадлежности, в силу роли субстратных факторов сложились обстоятельства, способствовавшие появлению великороссов, украинцев и белорусов. Сумел бы, например, Новгород сохранить политическую независимость и яркая специфика его внутренней жизни закономерно привела бы к появлению отдельного новгородского этноса.

Таким образом, в Литовском государстве существовали этнические и политонимные общества, а государство превратилось в политонимное. Фактор крестовых войн не только не позволил балтам завершить процесс консолидации в единый феодальный этнос и

общее государство. Он воспрепятствовал формированию привычной для Европы литовской монархии и еще одной ветви католической церкви как это произошло у поляков или викингов. Литовский язык поэтому не стал носителем современного цивилизационного веяния на исторически традиционных восточных просторах. В период крестовых войн крепла православная община государства, происходила интенсивная консолидация политонимного общества края, которая во времена ренессанса в XV-XVI вв. закономерно завершилась формированием белорусской этнокультуры в Литве. Все это предопределило упадок литовского языка не только в администрируемых немцами владениях, но и в самом государстве. Здесь он начал приобретать статус гелтахта (название древнего языка кельтов на британских островах) пассивного типа. Все это обусловило постепенное исчезновение реликтовых островков литовского языка на землях невра, а затем полессо-ятвяжском крае. Сплошной же массив литовского языка переместился от окрестностей Минска к столице страны Вильнюсу. Длительный процесс упадка литовского языка закончился только в начале XX в., когда сформировалась типичная европейская литовская нация капиталистического типа.

ŽEMĖLAPIŲ SĄRAŠAS

Žemėl. Nr. 1. Lietuviai, Bancerovo–Tušėmlios kultūros baltai ir Pliskuvos krašto krivvyčiai VI–VIII a.

Žemėl. Nr. 2. Dregovičių valdos

Žemėl. Nr. 3. Spėjamas radimičių migracijos kelias ir jų valdos Pasožėje

Žemėl. Nr. 4. Pliskuvos krivvyčių tarmių arealas

Žemėl. Nr. 5, 6. Baltų gentys I–IV ir VI–VIII a.

Žemėl. Nr. 7. Didžiojo konfederacinio tipo latgalių gentis

Žemėl. Nr. 8. Turtiniausias kuršių genčių arealas, kuriame XII a. antrojoje pusėje prasidėjo aktyvūs konsolidacijos į feodalinę visuomenę brandinusių gentinę lietuvių tautą procesai

Žemėl. Nr. 9. Etnokultūrinė bei politinė lietuvių genčių padėtis Prūsijoje

Žemėl. Nr. 10. Rytų baltų salynas IX–XII a.

Žemėl. Nr. 11. Paluotės kunigaikščių valdos Latgaloje ir Nemigės krašte

Antroje viršelio pusėje

Centrinis ir periferinis baltų genčių pasaulis VIII a. visuomeninio išsivystymo prasme

Trečioje viršelio pusėje

Lietuvos valstybės teritorija, kurios formavimasis turėjo etnokultūrinį pamatą, bei Kryžiuočių ordino pavergtų genčių plotai

Arvydas Norkūnas

GENTINĖ LIETUVIŲ TAUTA RYTUOSE

Viršelio dailininkas

Jonas Vėgėlė

Vyr. redaktorė

Stefanija Skebienė

Redaktorius

Vidas Garliauskas

Maketavo

Nijolė Vaitekoniėnė

Tiražas

2000 egz.

Leidėjas

Arvydas Norkūnas

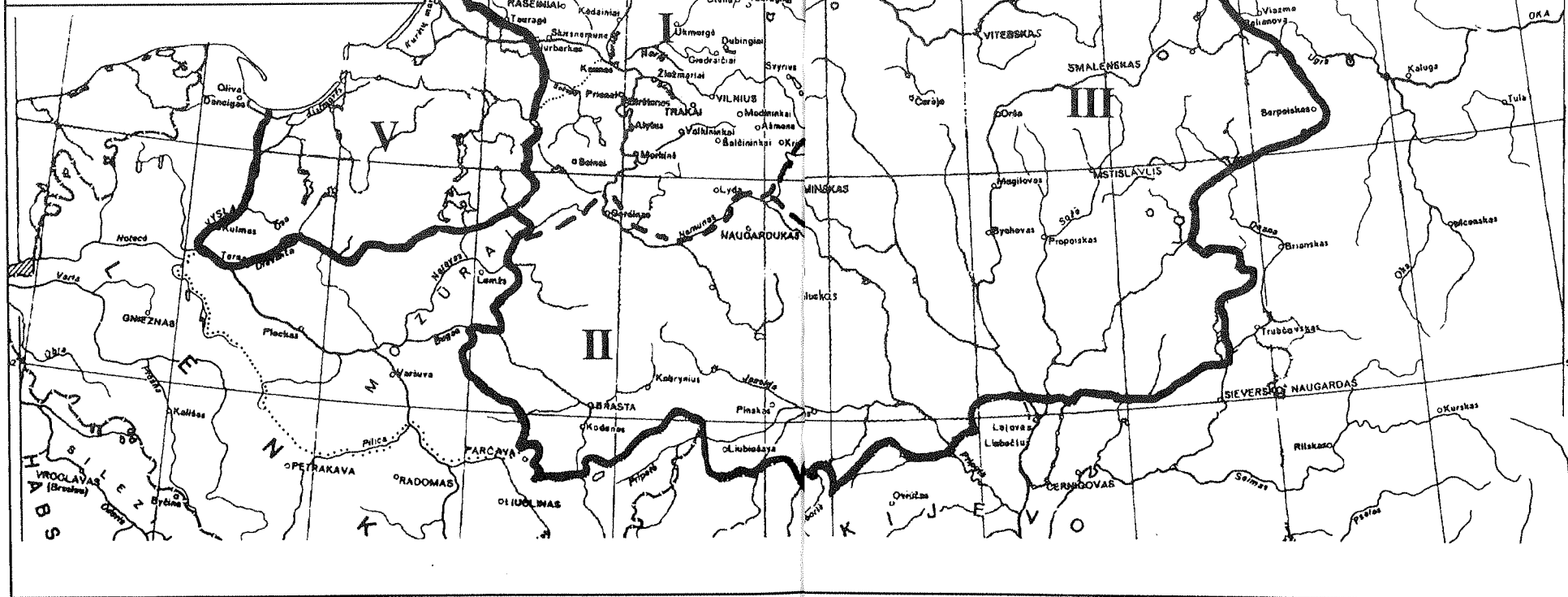
Žemynos g. 19–77, Vilnius 2024,

tel. 478 271

Spausdino UAB MATRICA, Žalgirio 108, 2645 Vilnius Užsakymas 639

Lietuvos valstybės teritorija, kurios formavimasis turėjo etnografinį pamatą, bei Kryžiuočių ordino pavergtų genčių plotai

- I – centrinė Lietuvos valstybės dalis, kurioje gyveno etninė visuomenė
- II – politoniminė, jotvingių kilmės Pietų Lietuvos visuomenė, kurioje lietuviškosios etnokultūros faktoriai buvo stiprus
- III – politoniminė, neruvių (?) – rytų lietuvininkų kilmės Rytų Lietuvos visuomenė, kuri renesanso laikais transformavosi į baltarusiškąją etnokultūrą. Regione lietuviškoji etnokultūra buvo reliktinio pobūdžio, tačiau IX–XII a. plačiai pažinota, traktuota kaip vietinė, sava.
- IV – šiaurinis genčių sparnas, kuriame kryžiuočiams valdant lietuviškojo etnos formavimasis buvo sustabdytas, nyko užleisdamas vietą sritinei latgalių tipo etnokultūrai, pasilikio reliktinio pobūdžio lietuviškosios etnokultūros salos
- V – vakarinis genčių sparnas, kuriame kryžiuočiams valdant lietuviškojo etnos formavimasis labai susikomplicavo, tačiau susidarė gausus vakarų lietuvininkų etnis padalinys



* * *

Etninė lietuvių kultūra – gyvensena, religija, grožio suvokimas ir kalba – IX–XII a. buvo įvairiai pažįstama tarp Nemuno ir Dniepro ištakų bei Pripetės pietuose. Dėl objektyvių priežasčių minėtojo epochoje šiuose plotuose ji silpo, darėsi relikciniu reiškiniu. Itin svarbu suprasti, jog kuriantis Lietuvos valstybei lietuviškumas tarp Brastos ir Smalensko negalėjo būti suvokiamas kaip antagonistinis bei svetimas reiškinys. Kur kas labiau čia jis turėjo būti suvokiamas kaip savas, nepažeidžiantis gyventojų etnopsichologijos, praeities reliktas. Tai buvo viena esminių pradinių sąlygų, nulėmusių sėkmingą tolesnę Lietuvos valstybės raidą iki pat XIX a. pradžios.

* * *

Pastebėtos klaidos

26 psl.	11 eilutė iš apačios	<i>nerikalingi žodžiai:</i> Pamario Lenkijoje
65 psl.	12 eilutė iš viršaus	<i>skaityti</i> Pliskuva <i>vietoj</i> Pietų Pliskuva
145 psl.	6 eilutė iš viršaus po žvaigždutėmis	<i>skaityti:</i> pietinio lietuvių genčių sparno